

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱՅԻՆ ՀՐԱՏ ԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՂԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Շնորհալույսի, Եղիշի Արֆալու. Դուրեան, Պ. Ե. — 2. Ջաշ-
կին Պազաւը. Խմբագրական. — 3. Բանաստեղծական, Մոլիսու.
Թրգմ. Թ. Ե. Դ. — 4. Ջաշկական Հաւկիթը. Հնախոյզ. — 5.
Պարզ Քարոզներ. Միջնար. Դ. Ե. Դ. — 6. Հայոց Ս. Աստուածանի
Վանքը Բեքղեհեհի Ճանապարհին վրայ. Մ. Ե. Ա. — 7. Պզփկ Բաներ
և Մեծ Բաներ. Դ. Մ. — 8. Մասենախօսական. Երկու Աշխարհաբար
Նարեկներ. Բ. Ե. — 9. Անկրկական Եկեղեցին. Ժամագիրքի բարեփոխու-
թիւնը, գրեց՝ Հ. Չ. Թ. Պրիմեհե. հայացուց՝ Ներսէս Սրկ. Տէր-
Ներսէսեան. — 10. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսները. Բ. Ե. — 11. Բանա-
սիրական Մանրոյթ, Ն. Աղբալեան. 12. — Ս. Յակոբի Ներսէս:

The S I O N, an Armenian Monthly of Religion
Printed in JERUSALEM - PALESTINE

ՍԻՈՆԻՆ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՆԵՐԸ

Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք թէ ՍԻՈՆԻ ֆաբրիկան եւ ծաւալում
համար իմփնաքերաքար հետեւեալ նուէրներն ըրած են .

Տ. Բարգէն Սրբազան՝ Երուսաղէմէն, Տէր
և Տէն. Ս. Առաքելեանին՝ Գանատա,
Տէր և Տէն. Կ. Պէրդուտեանին՝ Հալէպ,
Տէր և Տէն. Վահէ Ն. Կիւլէսէրեանին՝
Հալէպ, և Կիւլէսէրեան Եզրարց, Ա-
մերիկա :

Այլի Տէն. Բարիս Բէօլէան՝ Երուսաղէմէն,
Տ. Առաքելեանին Սրբ. Յովակիմեանին՝
Ռուսնուգ, Ազգ. Վարժարանին՝ Հոմս, և
Հալէպի Եկեղեցւոյն Գարաց Դասուն :

Պ. Ոսկան Յարութիւնեան՝ Նիւ-Եօքսէն,
Տ. Յ. Քհնյ. Սարգիսեանին Ն. Եօքս,
Ինճէեան Չ. ին, Մաղաքեան Ն. ին,
Գասապեան Գ. ին, Թալճեան Ն. ին,
Պէրպէրեան Ս. ին, Չուլճեան Ա. ին,
Ուսկանեան Յ. ին, Յարութիւնեան Յ. ին՝
Նիւ-Եօքս :

Պ. Տիգրան Արսլանեան՝ Նիւ-Եօքսէն, Տ.
Մկրտիչ Քհնյ. Մարտեանին՝ Հալէպ, Տ.
Յարութիւն Քհնյ. Եսայեանին՝ Հալէպ,
Բիւզանդ Քէլեանին՝ Կ. Պոլիս, Տ. Տրդատ
Քհնյ. Փոլաեանին՝ Թոգատ, Տ. Վասմ-
շապուս Եզս. Քիւպարեանին՝ Բարիզ :

Պ. Գ. Տէր Գրիգորեան՝ Ռիչմոնտէն, Հալկ.
Որբանոցին՝ Միլանօ, Հալկ. Որբանոցին՝
Թօրինօ, Պէրպէրեան Վարժարանին՝ Գա-
հիրէ, Տ. Սմբատ Մ. Վ. Սալեանին՝ Կե-
սարիա, Տ. Սերոբէ Քհնյ. Պուրմանեա-
նին՝ Կեսարիա :

Մկրտիչ Անդրանիկեան՝ Գահիրէէն, Յով-
հաննէս Սրկ. Մէլէքեանին՝ Դամասկոս :

Տ. Յարութիւն Վրդ. Պարոնեան՝ Երու-
սաղէմէն, Արամ Ասատուրեանին՝ Պա-
փոս (Կիպրոս) :

Մովսէս Փայլակեան՝ Ռէմլէէն (Պաղեստին),
Աւետիս Փայլակեանին՝ Ալֆօր (Յրանսա) :
Տոքթ. Լեւոն Տ. Գրիգորեան՝ Գրքրգ-Խանէն,
Տ. Գրիգոր Քհնյ. Միւնստեանին՝ Ալէք-
սանտրէթ :

Վարդափառ Սէֆէրեան՝ Գահիրէէն, Ժառան-
գաւորաց Վարժարանին՝ Երուսաղէմ :

Անդրանիկ Կէնճեան՝ Յրանսայէն, Տէր և
Տիկին Բ. Ժամկոչեանին՝ Պէյրութ :

Մանուկ Գայրգճեան՝ Սանդրակոյէն, Երկու-
օրինակ, մէկը Հալէպի Կրթատիրաց Վար-
ժարանին, իսկ միւսը Միլանի Հայ Ու-
սանողական Միութեան :

Ա.Չ.Գ.Ա.ՊԱՏՈՒՄ

Օրմանեան Սրբազանի Ա.Չ.Ա.ՊԱՏՈՒՄի վերջին եւ Երրորդ մասին յը-
սագրութիւնը հասած է 85րդ ժօրման :

Բոլոր սպասարաններ պէտք է ըլլան կանխիկ վճարումով :

Գինն է մէկ եգիպտական ոսկի :

Անոնք որ Ա.Չ.Ա.ՊԱՏՈՒՄի յսագրութեան ընթացքին արձանագրել կուսան
իրենց անունը եւ կանխիկ կը դրկեն արժէքը, անոնց համար մէկ ոսկի է զինք
եւ ձաւքու ծախքը մեր վրայ. իսկ անոնք որ յսագրութենէն ետքը կ'ուզեն զենք
անոնք պէտք է վճարեն 20 դր. եզայ. կամ մէկ տարւաւու իրոսի ծախքին համար :

Դիմել Ս. Յակոբայ Տպարանին Տեսչութեան :

ՍԻՈՆԻ Ա. քիւր սպառած է բոլորովին եւ մեծ տոկոսով եւս Երեւանի քաղաքի
հրահրակի զայն, զոնացում տարւաւ մեր հար քաժանորդներուն :

Իսկ անոնք որ ստացան ՍԻՈՆԻ Ա. եւ յաջորդ քիւր, եւ մինչեւ հիմայ չվճարեցին
իրենց քաժանեցիկը, քոյ փութացնեն իրենց պարտքին վճարումը : Վասն զի սիրգին յայտարարած
ենք թէ անոնք որ ՍԻՈՆԻ Ա. քիւր կ'ստանան եւ չեն վերադարձներ, պիտի նկատուին քաժանորդ :

ՍԻՈՆԻ քաժանեցիկը Երեւանի քաղաքի քիւր իսկ յայտարարուի ընկ յայտարարուի :

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ՍԻՈՆԻ

Շ Ն Ո Ր Հ Ա Կ Ա Լ Ի Ք

ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ՝ երկար եւ ծանր հիւանդութենէ մը ազատուելէ յետոյ, մեր ապափինման եղանին մէջ, առաջին եւ արագին պատճ կը համարին յայտնի մեր շնորհակալին ու զոհուհակութիւնը բոլոր անոնց, որ մօտէն եւ հեռուէն այնքան համակրանք ու սէր արձայայտեցին իրենց անձնական այցելութիւններով, իրենց հեռագիրներով ու նամակներով, իրենց աղօթքներով եւ բարեմաղբութիւններով՝ մեր առողջութեան համար:

Շատ զգածուած ենք Երուսաղէմի հոգեւոր պետերուն եղբայրական վերաբերմունքէն եւ աղօթքներէն, եւ Պաղեստինի Բարձր Բօմիսէրութեան բարեացակամ հոգածութենէն եւ Երուսաղէմի Կառավարական Պաշտօնեաներուն ցոյց տուած համակրութենէն:

Մասնաւորապէս շնորհակալ ենք Ս. Աբուդյա սննաջան Միաբանութեան եւ անոր Տնօրէն Ժողովին, եւ կ'օրհնենք մեր Ժառանգաւորաց Վարժարանին ուսուցչութիւնն եւ աւակերտութիւնը, եւ Երուսաղէմի բարեպաշտ Հայութիւնը, իրենց ջիւղեւանդն աղօթքներուն համար: Խորին շնորհակալութիւն կը յայտնենք նաեւ բոլոր ազգային քերթերու խմբագրութեանց, եւ մասնաւորապէս մեր Հայագրի երկու հարսար Բժիշկներուն, Տէր. Վ. Փամալի եւ Տէր. Ն. Եաղլեանի, եւ իրենց արուեստակից Երուսաղէմի պատուական բժիշկներուն, որոնք իրենց անձնուէր խնամքներով եւ ծառայութիւններով այնքան մօտէն հսկեցին ռազմապնդուած եղանին:

Նորապէս կը գնահատենք այս անկեղծ արձայայտութիւններն ու ծառայութիւնները, եւ զանոնք կ'ընդունինք յանուն Առաքելական Ս. Աբուդյա. եւ կը փութանք Տեառն մերոյ Յիսուսի-Քրիստոսի Ս. Յարութեան աւետարտ օրերուն հետ մեր հայրական ողջոյնները ուղղել ամենուն, եւ կ'օրհնենք ի սրէ մեր սիրելի Ժողովուրդը, աղօթելով որ Աստուած անփորձ եւ անվստահ պահէ իր Փոքրիկ Հօտը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ քեւերուն շուրջ:

Կը կնենք այն տղերք շնորհապարս զգացումներով, հանդէպ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին եւ Կլիկիոյ Ս. Կարօղիկոսին, որոնք հեռագիրներով բարեհաճեցան շնդելութիւն ուղղել մեր առողջական վիճակին մասին:

Օրհնութեամբ եւ ողջոյններով

Մնամք Աղօթարար

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Պ. Ե.

ԽՍՐԱԳՐԱԿԱՆ

ԶԱՅԱԾՆ ՊԱՅԳԱՄԸ

«Սուրբ Յարութեամբ Դորա
Գորգեղացու» (Շարական) :

Փրկչին Յարութեան յիշատակը ամէնէն մեծ ու ամէնէն փառաւոր Տօնն է Քրիստոնէութեան: Վասն զի առանց Յարութեան հաւատքին Քրիստոնէութիւն չկայ: Կամ ինչպէս ըսած է ժամանակակից աստուածաբան մը, Քրիստոնէութիւնը հիմնաւոր է Քրիստոսի թափուր գերեզմանին վրայ:

Բայց ստուգիւ ի՞նչ է Յարութիւնը:

Մարգկային կեանքի բոլոր հին ու նոր փորձառութիւններով դիտենք որ մարդիկ կը մեռնին և իրենց մարմինը կը փախ հողին տակ:

Այո՛, ասիկա սոսկի է, որովհետեւ մարգկային սովորական փորձառութիւնը գերեզմանէն անդին չի կրնար անցնիլ, և այս պատճառաւ Յարութեան մասին գրուածներն ոչ խօսուածներն ալ «պարապ խօսքեր» կը համարուին: Չէ՞ որ նոյն իսկ Փրկչին մեռածն աշակերտները առջի բերան չուզեցին հաւատ ընծայել իւզաբեր կիներու խօսքերուն, և ըսին թէ շաղիադիւրսիս ևս թաւաքն չուզա (Ղկա. Խ. 1.)։ Իսկ թովմաս պնդեց որ ատանկ բանի մը չեմ հաւատար ես՝ մինչև որ մատնեբովս չջշափեմ Անոր սպինները (Յովհ. Ի. 24-29):

Թեոդին այս կերպով մօտենալ բացարձակապէս անօգուտ է եւ յուսահատական: Այսինքն՝ միայն և միայն մարմինի, չօշափելի նիւթերու տեսակէտէն նայիլ մարմնի ծագման և վախճանին վրայ, ո՛չ միայն չի լուսաբաներ խնդիրը, այլ մանաւանդ կը մոլորեցնէ մեզ:

Այս է պատճառը որ Աւետարանէն յառաջ և Աւետարանէն ետքը, խնդրին խելամուտներ Յարութեան վարդապետութիւնը մարդոց մօքին եւ ըմբռնումին հասկնալի եւ չօշափելի ընելու համար՝ աշխատեցան խօսիլ մատչելի օրինակներով և բացատրութիւններով: Այսպէս, բուսական աշխարհի մէջ, ցորենին հատիկը մատնանիշ ըրին, որ կը սերմանուի հողին մէջ, և յետոյ կը բուսնի, կամ յարութիւն կ'առնէ քոյրորդին տարբեր մարմինով եւ մէկ հատիկին տեղ երեսունէն մինչև հարիւր արդիւնք կուտայ: Ոմանք չերամբ մատնանիշ ըրին:

Վերջապէս, մարդիկ առհասարակ տկար են ու ապիկար, նիւթէն (մարմինէն) դուրս և անդին անցնելու համար միշտ չօշափելի փաստ մը կ'ուզեն: Այս կողմէն շատ նշանակելի է Փրկչին յայտնութիւնը իր աշակերտներուն իր յարութենէն ետքը, երբ իր աշակերտները կը խօսակցէին իր յարութեան վրայ, վարանումներու եւ անստուգութիւններու մէջ, ինքն իսկ եկաւ կեցաւ անոնց մէջտեղը, ողջունեց զանոնք և ըսաւ, մի՛ վախնաք: Բայց անոնք սաստիկ վախցան, և իրենց այնպէս կը թուէր թէ զգի մըն է տեսածին: Բայց Յիսուս անոնց յայտնեց ինքզինքը՝ իր ձեռքերը և ոտքերը չօշափել տալով, եւ դիտել տուաւ թէ դուք զգի մը կը կարծէք տեսնել, բայց զգի ըսուածը միս եւ ոսկոր

չունենար, մինչեւ, տեսէ՛ք ահա ձեռքերս և ոտքերս, միս և ոսկոր ունիմ (Հմմտ. Գև. ԻԳ. 36.) :

Բոլոր աւետարանական ու առաքելական, մեկնողական ու աստուածաբանական գրութեան յարութեան մասին՝ լեցուած են մարդոց մտքին ու զգացումներուն մատչելի օրինակներով և բացատրութիւններով, որոնք յաճախ չեն գոհացներ մեզ. սակայն մենք իրաւունք չունինք խոտապահանջ ըլլալու, առարկելով թէ նախնիք անգոհացուցիչ օրինակներ մատնանիչ են ըրած, թէ անոնց աշխարհածնական ծանօթութիւնները կուտ մը չեն արժեք մեր արդի ծանօթութիւններուն քով, և այլն : Ասոնք շիտակ են, բայց խնդիրը ասոնց վրայ չէ. վասն զի ամէն դարու մարդիկ՝ իրենց դարուն գիտութեան և փորձառութեան շուտով կը նային իրերու և խնդիրներու վրայ, և մենք պէտք է այժմէն դիտանք և վերատաշ ըլլանք որ ապագան ալ մեր շատ մը սխալները և թերիւնները մատնանիչ պիտի ընէ . . . և գոհացուցիչ պիտի չգտնէ մեր խօսածներն ու գրուածները :

Եթէ հիններ, զոր օրինակ, երկինքը գմբէթի մը կը նմանցնէին, հաստատուն չինուածի մը պէս, և եթէ մենք հիմայ դիտենք որ սքանչելի մեքենականութիւն մը կայ տիեզերք ըսուած անհունութեան մէջ, ուր անթիւ ու անհամար արեգակնային մարմիններ կը թաւալին հաշուով ու օրէնքով, եւ մեր այսօրուան օգնական կը վերանան ու կը ճախրեն այնպիսի բարձրութիւններու մէջ, որ հիներու համար անհունութեան սահմաններ էին, ծանօթութեանց և փորձառութեանց այս տարբերութիւնները հիներու և մեր միջև, կ'ապացուցանեն մարդկային մտքին թերութիւնները կամ առաւելութիւնները, և ո՛չ թէ տիեզերքին փոփոխութիւնները :

Արդ՝ Յարութեան զաղափարը և հաւատքը է՝ և կը մնայ ինչ որ է, և մարդիկ են որ զայն հասկընալի ընելու համար իրենց ժամանակին գիտութեան և փորձառութեան ճիշդօրէն փաստերը ուզած են օրինակներով և բանաձևերով հաստատել :

Ես ալ կ'ընեմ այդ փորձը այս բանի մը տողերով, ըսելու համար թէ մենք պարկեշտօրէն պէտք է մօտենանք Յարութեան խնդրին, առանց զբաղելու հիններուն թերութիւններով ու հակասութիւններով, իսկ բուն խնդիրն է թէ մենէ ամէն մէկուն զգեցած մարմինը (միսն ու ոսկորը, և այլն) չէ՛ կեանքը, այլ այս մարմինը կենդանացնող իրականութիւնը, Հոգին :

Արդ՝ հոգի և մարմին տարբեր բաներ են, և այս երկուքին բուն կոխն է որ կը մղուի մեր կեանքին տեղութեան ընթացքին, եւ իւրաքանչիւր մարդուն արժանիքը կախուած է այս կոխին մէջ իր բռնած դիրքէն. եթէ մարմնի կողմը բռնած է մէկը, կը պարտուի, իսկ եթէ հոգիին կողմը՝ կը յաղթանակէ, և այս յաղթութեան մէջ է Յարութիւնը :

Այս ըմբռնումով է որ Սուրբ Պօղոս կ'ըսէր Կորնթացիներուն (Ա. ԺԵ. 12-19) :
 — Եթէ մենք կը քարոզենք թէ Քրիստոս յարուցեալ է ի մեռելոց, ի՞նչպէս ձենէ ոմանք կ'ըսեն թէ մեռելներ յարութիւն չեն առներ. եթէ մեռելներ յարութիւն չեն առներ, կը հետևի թէ Քրիստոս յարութիւն չէ առած, եւ եթէ Քրիստոս յարութիւն չէ առած, ընդունայն է մեր քարոզութիւնը, ընդունայն է նաև ձեր հաւատքը. և հետեւաբար մենք սուտ վկայ եղած կ'ըլլանք, որով է նաև ձեր հաւատքը. և հետեւաբար թէ Աստուած յարոյց Քրիստոսը . . . Ի՞նչ կը կարծէք,

Քրիստոսի հաւատքով մեռնողներ կորսուեցան։ Եթէ մենք միայն այս կեանքով մեր յոյսը դրած ենք Քրիստոսի վրայ, ամէնէն ողորմելի մարդիկը մենք ենք։

Վերադարձներ, մեր անտառը զօրծարանները, միտքը կը կտրեն կը նւտեն, և մենք կ'ապրինք։ Կեանքը չի դադրիր։ Աւետարանն ալ կը պատուիրէ որ եթէ աչքդ կամ ձեռքդ կամ ոտքդ կը դայթեցնէ քեզ, այսինքն մարմնիդ այս կամ այն մասը կը բռնադատէ հոգիիդ իրաւունքը, հանէ՛ այդ աչքը, կտրէ՛ այն ձեռքն ու ոտքը։ որովհետեւ լաւ է որ միականի ըլլաս, կամ մէկ ձեռք եւ մէկ ոտք ունենաս, քան թէ ամբողջ մարմնիդ դժոխքի մէջ այրուելու արժանի մարմին մը ընես։

Զատիկը նաև փառաւոր հռչակումն է նոգիի անմահութեան, որուն հաւատքը եթէ ամէն մարդու մտքին մէջ յստակ չէ, բայց յայտնի է ամէնուն ալ գործին և կեանքին մէջ։ որովհետեւ ամէնէն յետին մտքի և ամէնէն կոշտ բղղացումի մարդն անգամ չ'ապրիր միայն այսօրուան համար։ Մենէ խրաքանչիւրին խորհուրդներուն և գործերուն զարմանալի ձգտումները ուղղուած են դէպի ապագան, մեծ անժամօքը, թէ և տարտամ և յողողող, կամ Առաքեալին բացատրութեամբ, մենք քրիստոնէական և հոգեկան բարձր ճշմարտութիւնները առայժմ թանձր, չօշափելի օրինակներով միայն ըմբռնելու վիճակին մէջ ենք, բայց օր մը պիտի գայ որ այլևս գէ՛մյանդիման պիտի գանք այդ հոգեկան իրողութիւններու հետ, և ինչ որ այսօր թերի, հակասական և անդոնացուցիչ կ'երևի մեզի, այն ատեն լման և ուղիղ վիճակի մէջ պիտի տեսնենք։

Մենք շատ անգամ մեր սին հետաքրքրութիւնները դժանջելու համար կ'ուզենք խորատուղուի խնդիրներուն խորը, առանց նկատի առնելու թէ իրաւունք ունինք այնչափ յառաջ երթալու, երբ տակուին պատրաստուած չենք պէտք եղածին պէս, և մասնաւոր երբ անկեղծ չենք մեր հետաքրքրութեան մէջ այսպիսի բարձրագոյն խնդիրներու ուսումնասիրութեան հանդէպ։

Ըսենք ուրեմն թէ Փրկչին Յարութեան Զատիկը, հոգեկոր կեանքի Գարնան աւետիսն է, անտարբերութեան, կիրքի, հաճոյքի մէջ յամբարցողներուն համար։

Սրբազան բանաստեղծը այդ աւետիսով ողևորուած կ'երգէ, «Նորոգուինք անոր Յարութիւնով»։ Այս է պատգամը Զատիկին։ պատգամը որ կ'ըսէ մեզի. «ՎՔրիստոնէաներ, արթնցէ՛ք ձեր մեռելային քունէն և ոտքի վրայ կեցէք, և Քրիստոս լոյս պիտի տայ ձեզի (Հմմտ. եփա. ե. 13.)»։

Շատ հետաքրքրական է գիտել որ Հայց. եկեղեցւոյ մէջ Յարութեան բողոքարկաններ ողևորուած են այս հաւատքով ու շնչտով։ Այսինքն Յարուցեալ Քրիստոսի յաղթութիւնը կ'օրհնեցողուի մահուան և խաւարի վրայ։

Մարմինէն անդին և մարմինէն անկախ հոգեկան կեանքի մը ստուգութիւնը և այդ կեանքին փառաւորումը կ'երգէ Հայոց եկեղեցին՝ Զատիկէն սկսելով շարունակ յիսուն օր, և տարուան մէջ ալ ամէն կիրակի, որոնք նուիրուած են Փրկչին Յարութեան յիշատակին։

Եւ մեր Հայ ժողովուրդը, որ իր քաղաքական կեանքի պայքարի ընթացքին մահաբոյր ստուերներու մէջէն անցաւ. Հայ ժողովուրդը, որ խորունկ հարուածներ ընդունեցաւ իր հոգեկոր կեանքին մէջ, երբ կորսնցուց իր կռուանը իր բնաշխարհին մէջ. Հայ ժողովուրդը, որ այսօր ապաստաններ վնասուած է՝ երբեմն իրեն անձանօթ օտար աստղերուն ներքեւ. Հայ ժողովուրդը որ երազներ և իրաւունքներ ունի՝ վերակազմելու իր ընտանեկան բոյնը և վերաշինելու իր ազգային հայրենիքը. Հայ ժողովուրդը, որ պէտք ունի հոգեկոր ազնուագոյն կեանքի մը ապահովութեան, այսպիսի խորհրդաւոր շրջանի մը մէջ, վստահ ենք որ զիւրին պիտի հասկընայ նշանակութիւնը Զատիկի պատգամին,

— «Յարութեամբ Նորա նորոգեսցուի»։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Մ Ո Վ, Ս Է Ս

Վրահներու կասարին վրայ՝ երկրնցուցեր էր առեւն
Այն շեղագիծ հառազայրները, այն բոցերը փարփառ,
Այն ոսկեփայլ հեճները լայն՝ զորս կը ձրգէ օդին մէջ,
Երբ կը մըսնէ անապատի իր անկողինն աւազէ:

Կարծես ոսկի եւ ծիրանի հագեր էր դաշտը ամբողջ:

Մինչ Նաբաւի ապառաժութ կը մագըլցէ լեռն ի վեր,
Ասուծոյ մարդը, Մովսէս, կանգ կ'առնու, եւ լուս, աննըպարս,
Հորիզոնին վրայ ընդարձակ կը պսքսցընէ ձիգ ակնաւի մ'.
Առջեւն է հոն՝ Փառա, չորս դին քրքենիներ անհամար,
Յետոյ, անդին այն լեռներէն՝ ոյց վրայ աչերն կը յածին,
Կը սարածուի ողջ Գաղաաղը, Եփրայիմ, Մանասէ,
Ռոնց երկիրը արգաւանդ իր աջակողմը կ'իյնայ:
Դէպի հարաւ, Յունրա, անբեր խոտը գաւառ, կը փռէ
Իր աւազներն, ուր կը կնանայ Արեւմտեփ ծովը մեծ:

Հեռագոյն հաս, հովի մը մէջ՝ իրիկունէն սքծգունած,
Ձոր կը պսակեն ձիքներէն, կը շեսնուի Նեփթաղիմ.
Դաշտերու մէջ, ուր ծաղիկներ կան վեհագեղ ու հանդարս,
Հոն երիւմը կ'երեւի, արմատենայ հաղաւն այն.
Երկարելով իր անհառներն՝ պիտակենին քաւախիս,
Փոգորի կարծր դաշտերէն մինչեւ Սեգոր կը հասնի:
Կ'սեսնէ Փանանը բովանդակ, եւ Աւեսեաց այն երկիրն,
Ուր գերեզմանն իր, ինք գիտէ, պիտի երբեք չընդունուի:
Կ'սեսնէ, ու աչն իր օրհնաբաշխ կը կարկառէ իր հօտին,
Յետոյ հստբան կ'ըլսիս հորէն՝ դէպի բարձունքը լեռան:

Արդ, Մովսէսի մեծասարած դաշտերուն գոգը լեցում,
Նըւիրական լեռան ստոռը լայնանիս խըռըւած,
Հովիտին մէջ կը բարձրին Իսրայէլի գաւակներն,
Ինչպէս հասկերն ասոք զորս հովը կը բարձր հիւսիսի:

Այգուն, երբ ցօղն աւազներուն արդէն քրքած է ոսկին,
Ու մարգարիսն իր կը հօնէ զըղփներու զագալէն,
Հարիւրամեայ վեհ մարգարէն, պատիւներով մեծարում,
Մովսէս, մեկնած անոնց մօտէն, գացած էր Տէրն զըսնելու:
Կը հեճելէր ամէնուն աչն անոր, գրիտուն շողերովն:

Երբ անիկա իր ոտքը դրաւ արեւանին վրայ լեռան,
Երբ իր հակաքը վերջապէս նեղեց ամպրոպն Ասուծոյ
Ուր կը պսակէր փայտակներով բարձրալայրին սուրբ զագարն,

Ամէն կողմ խուկը այրեցաւ խորաններուն վրայ քարէ,
 ու վաքսուն բիր երայեցիք, փոշին մէջ խոնարհած,
 Արեգակէն ոսկեգօծուած բուռումներու շուրջին սակ,
 երգեցին մէկ ձայնով օրհներգը նուիրական այն ասեւ.
 Աւ Դելիի օրդին ամէն, ամբսխէն վեր բարձրացած,
 Ինչպէս անսառ մը հոնիներ՝ աւազին վրայ քաւալող,
 Նուագակցելով ժողովուրդին ձայնին՝ իրենց ճախողով,
 Դէպի երկինք վերադրեցին երգն արայից արային:

Աւ Աստուծոյ առջեւ կանգուն. Մովսէս իր տեղը կեցած,
 Մութ ամպին մէջ կը բարբառէր Անոր հետ դէմ յանդիման.
 Կ'ըսէր Տիրոջ, «Տակաւին չէ՞ հասած վախճանը կեանքիս.
 Ո՞ւր կ'ուզես որ տարութեամբ դեռ իմ քայլերս երկրի վրայ.
 Պիտի ապրի՞մ ուրեմն սղապէս, միշտ միայնակ եւ նըզօր.
 Թո՛ղ տուր ինձի որ իրնանամ այլերս փունը երկրի. —
 Քու քնքրեալդ ըլլալու համար ի՞նչ գործ քրի ես.
 Տարի ես միշտ Քու ժողովուրդդ ուր որ Դուն ուզեցիր.
 Անաւասիկ, քեանդիսեց ալ խոստացուած երկիրն ան.
 Քու եւ անոր միջնորդութիւնը քող ուրիշ մ'ըսանանէ,
 Իսրայէլի երկվարին ա՛ն քող կապէ ալ պախուրց.
 Անոր կուտամ ես իմ մականն ու գաւազանը պղինձէ:
 Ի՞նչ բան արդեօք Քեզ հարկադրեց ցամփեցնել իմ յոյսերս,
 Աւ չը քողով որ մնամ ես մարդ՝ անգիտութեանս գերի,
 Զի Քորեբի լեռնէն մինչեւ Նաբաւի լեռը այս, հոս,
 Ես չը կըրցի զքեզնի ինձի գերեզմանի տեղ մ'անգամ:
 Աւա՛ղ, քրի Դուն իմաստուն զիս իմաստնոց կարգին մէջ.
 Թափառական ժողովուրդին զնացքը մասնովս ուղղեցի.
 Հրեղէն անձրեւ տեղացոյցի արեաներու զըլխուն վրայ.
 Ծունկի եկած՝ պիտի պաշտէ ապագան իմ օրէններ.
 Ես մարդկային շիրիմներուն ամէնէն հինը կ'ըսեմ,
 Մահն իմ ձայնիս մէջ կը զըսնէ մարգարէի ձայն մ'ազգու.
 Ես մեծ եմ զայս, ու իմ ոտքերս ազգերուն վրայ կը կանգնին,
 Ես իմ ձեռնովս կ'ըսեղծեմ ու կը եղծեմ սերունդներն.
 Աւա՛ղ, սակայն, որ ես նըզօր եւ միայնակ եմ, ո՛վ Տէր,
 Թո՛ղ տուր ինձի որ իրնանամ այլերս փունը երկրի:

Աւա՛ղ, զիտեմ նաեւ բոլոր ես գաղտնիքներն երկրնին,
 Քու աչներուդ ինձի՝ ջրած ես զօրութիւնը ամբողջ.
 Ես զիշերին կը հրամայեմ որ իր ֆօղերը պատէ.
 Աւազերն՝ իրենց անուններովը՝ կը համբեն իմ շրթներս.
 Աւ շարժուածով մը երբ կանչեմ հաստատութեան մէջ զանոնք,
 Իւրաքանչիւրն հո՛ն կը վազէ «Աւասիկ եմ» ըսելով:

Երկու ձեռքերս կը դրնեմ հակասին վրայ ամպերուն,
 Որ չորցրնեմ կողերնուն մէջ մըրըրիկներուն աղբերակն,
 Ես քաղանքը կը քաղեմ աւազներուն սակ շարժուն,
 Կը տապալեմ լեռներն ամբողջ քեւերուն սակ հովերուն,
 Իմ անխոնջ ոտս է աւելի զօրաւոր քան անջրպէսն,
 Երբ ես կ'անցնիմ, առասպառ զեքը կուտայ ինձ տեղի,
 Ու ծովուն ձայնը կը լըռէ աղաղակին իմ առջեւ:
 Կը տառապի երբ ժողովուրդըս կամ կ'ուզէ օրէնքներ,
 Նայումա՜մ երկինք կը վերուղղեմ, ու կ'այցելէ ինձ Հոգիդ:
 Կը դանդաղէ երկիրն յայնժամ, կը վառանի արեգակն.
 Կը նախանձին վրաս հեծեսուկներդ, հիացումով առլըցուն.
 Սակայն եւ այնպէս, ո՛վ Տէր, չե՛մ ամենեւին եղբանիկ.
 Մերացուցիր Դուն զիս այսպէս, միտ միայնակ եւ հրգօր,
 Թո՛ղ տուր ինձի որ քրնանամ այլեւս քունը երկրի:

Երբ առաջին անգամ, անց օրը, շունչդ հովիւը լեցուց,
 Մարդերն քսին իրարու մէջ՝ ինձ համար. «Ձէ՛ սա մենէ».
 Ու աչերնին խոնարհեցաւ աչերուս դէմ բոցափայլ.
 Զի անոնց մէջ տեսնէիք, ա՛խ, հոգիէս աւելին.
 Տեսայ որ սէրը շիջաւ մէջըս, ցամփեցաւ գորովանքն,
 Ըստօղութեան կոյսերն, անոնք կը վախճային մեռնելէ:
 Այն ասեմ սեւ սիւնի մը մէջ պարուրելով անձս ինքնին,
 Անցայ առջեւը ամէնուն, տրտում ու միայն փառքիս մէջ.
 Ըսի սրբէս այն ասեմ, ի՞նչ պէ՛տ է ուզեմ եւ ճիւղակ.
 Ճակասս է ծանր ա՛յնքան որ չեմ կրնար նիւնել կուրծքի վրայ.
 Զեռքս սոսկում կը հաղորդէ իրեն հրապօղ ձեռքերուն.
 Աղաղակիս մէջ փոքորիկ կայ, շրթներուս վրայ՝ փայլակ.
 Զիս չեմ սիրեր. ընդհակառակն, ամէնքն ինձմէ կը դողան.
 Ու, երբ քեւերս կը բանամ, կ'իյնան ամէնքն առջեւս.
 — Ո՛վ Տէր, ների՛ք ես ապրեցայ, ալ միայնակ եւ հրգօր,
 Թո՛ղ տուր ինձի որ քրնանամ այլեւս քունը երկրի:

Արդ, ժողովուրդը կ'ըստասէր, եւ կ'աղօթէր երկիւղով.
 Զը նայելով երբեք լեռան հեռավայրն նախանձոտ.
 Զի երբ ուղղէր աչերը վեր, սեւ կողերէն ամպերուն
 Թաւալգլոր կը ժայթէին մըրըրկախառըն շանքեր,
 Ու կիզիչ հուրն փայլակներուն, կուրցընելով նայումա՜մներն՝
 Բոլոր գլուխները վայրանակ կը շղթայէ իրարու:
 — Յանկարծ լեռան տեսնուեցաւ բարձունքն՝ առանց Մովսէսի:
 Լացին ամէնքն զայն: Եւ երբ, դէպի երկիրն Աւետեաց
 Կ'ընթանային, Յետո՛ւ կ'երթար առջեւէն լուռ եւ սրժգոյն.
 Զի ճիւղակ ի՛նքն էր ընտրեալն ամենակալ Աստուծոյն:

ALFRED de VIGNY

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

ՀԱՏԿԱԿԱՆ ՀԱՒԿԻՐԸ

Զատկին կարմիր եւ գունազեղ հաւկիթները միշտ հետաքրքրական են, եւ ամէն մարդ կ'ուզէ գիտնալ թէ ի՞նչ կայ ունին իրարու հետ՝ Զատիկ եւ Կարմիր Հաւկիթ, եւ ի՞նչ է ծագումը ատոր։

Այլիքի դարձող առաջին կէտն է հաւկիթ բառը, որ գրաբարի մէջ տեղ մը չէ՝ զործածուած։ Դասական հայերէնին, ինչպէս նաեւ մինչեւ հիմայ շատ մը հայ գաւառաբարբառներուն բուն բառն է Ձու, որուն նուագական ու փաղաքշական մէկ ձեւը՝ Եղ. գարու հայու հիններէն մէկուն անունն ալ եղած է։ Տիկին Ձալիկ, մայրը վաճան Լաւիկունեանի։

Հաւկիթ բառը ժողովրդական է, եւ ընդհանրապէս կը նշանակէ ոնէ թռչունի ձու կամ կիթ։ Իսկ մասնաւորապէս ընտանի հաւերուն կիթը։ Հաւ, հաւի(*)), բառն ալ հայերէնի մէջ բոլոր թռչուններուն տեսակները անունն է, արու թէ էգ, ատանց տարբերութեան։ Իսկ մեր ժողովրդական լեզուին մէջ հաւ բառը հետզհետէ մասնաւորուած եւ յատկացած է ամէնուն ծանօթ ընտանի հաւին, այնպէս որ երբ հաւ բռնէք այժմ՝ կ'իմանանք մեր տան հաւնոցներուն մէջ հաւկիթ անող ընտանի էգ թռչունը։ Մինչ հաւ բառն ալ, հին հայերէնի մէջ միայն թռչուն չի նշանակեր, այլ նաեւ՝ սկիւր, ինչպէս նաեւ սերունդի մը ցալաւնայր, պալար։

Դարձնալ կիթ, որ հաւին վրայ բարդուած է, հայերէնի մէջ կը նշանակէ կիթուած ոնէ արդիւնք։ արտերուն հոմանիք, կենդանաց կարը, այգիներուն կարբը. ուրեմն հաւ-կիթ բարդին մէջ ալ՝ կիթ կը նշանակէ հաւին արդատիքը, պտուղը։ Հաւ-կիթը բնութագրէն էլի, արգասաւորուողի զաղափարը կուտայ — այսինքն՝ ո՛չ միայն հաւը էգ թռչուն մըն է, որ կիթ (ձու) կ'աճէ, այլ նաեւ կիթը կամ ձուն ալ էգ է ըստ իրեանի։ Անշուշտ պատահական երևոյթ մը չէ անկիտաբան ԵՃ (հաւ-կիթ) եւ հայերէն էգ բառերուն իմաստի նմանութիւնը, եթէ ոչ նոյնութիւնը երկու բառերու մէջն ալ։

Երկրորդ կէտը որ ուշադրաւ է, հաւկիթին բռնած կարի որ տեղն է թէ՛ ատանին անտեսութեան, թէ՛ ճարտարաւեստի, թէ՛ զեղագործութեան մէջ։ Այս տեսակէտներէն առեւտրական գործածութեանց մէջ շատ կարեւոր ապրանք մը եղած է հաւկիթը։ Միայն Փարիզ քաղաքին մէջ կ'սպառէ տարեկան 40-50 միլիոն Փրանքի հաւկիթ, որ կշիռով կը ներկայացնէ 15-20 միլիոն քիւիլոյրամ քանակութիւն մը։

Հաւկիթին ճերմկուցով կը պարզեն գինիները, օշարակները. ճերմկուցը կը զործածուի իւզանկարներու մէջ, եւ մենք գիտենք կատարած յախ-

ճաղակներն ալ կը փաղցրեն հաւկիթին ճերմկուցին եւ կրին շաղուածքով։ Հին ատեններ, հաւկիթին ճերմկուցը կը գործածէին քարուկիւր շէնքերու շաղախին, եւ յսած ենք որ ձեղաչիւրիան Մկրտիչ Ամիրա, Կ. Պոլիս, Վասիւր՝ իր եկեղիցիի ապարանքը այդպիսի թանկագին շաղախով մը շինել տուած է։ Կազմարարներ գիրքերը ոսկեզօծելու համար հաւկիթին ճերմկուց կը գործածեն։ Իսկ զեղնուցը կը կիրարկուի կաշեգործութեան մէջ։

Երրորդ կէտը որ ամէնէն հետաքրքրականն է, հաւկիթի օստմութեան մէջ, ատոր աշխարհածնական (Cosmique) իմաստն է։

Հաւկիթը իր բնաստական կազմուածքով կը ներկայացնէ ամբողջութիւնը անկենդան ու անկերպարան էակի մը, որ որոշ պայմաններու ներքեւ կենք եւ կերպարանք կ'առնէ։ Ասոր համար եզրագրական, փրենիկեան, պարսկական, յունական եւ հնդկական հին կրօններու մէջ հաւկիթը կը խորհրդանշէ տիեզերքի արարչագործութիւնը։

Դր. Տաթեացի գիտէ հաւկիթին այս աշխարհածնական իմաստը. — «Ձի ձուն օրինակ է բոլոր աշխարհի, որպէս ասն իմաստունքն թէ վերին կեղեւն գերկնիցն բերէ՝ պնտնութիւն, իսկ մզկնածն» օգոյս, եւ օպլտակուցն՝ ջրոյ, եւ զեղինն երկրի, որ է մէջն» (ՁԼԽԱՆ ԼՏԷ. էջ 606)։

Հնդկի աշխարհածնութեան մէջ կ'ըսուի. — Երբ արարչագործ աստուածութիւնը ցօղի շիթի մը շափ պղտիկցաւ, ուղեց օտեղծել աշխարհը, նախ ինքն մանանիսի հատիկին շափ եղաւ, յետոյ մարդրի մը շափ եղաւ եւ յետոյ հաւկիթի մը շափ, որուն մէջ հինգ տարրեր ծնունդ առին։ Այս հաւկիթը եօթը տակ կենց կամ կեղեւունի, իւրաքու վրայ, ճիշդ սօխի մը պէս։ Այս հաւկիթն է որ կ'ելլին կրակը եւ օդը. կրակը զէպի վեր կը բարձրանայ, իսկ օդը ատոր հաւեական ուղղութեամբ՝ զէպի վար. այս կերպով հաւկիթը կը բացուի եւ կը բաժնուի երկու մասերու. վերին մասը որ սօխի է՝ կը կազմէ երկինքը, իսկ վարի մասը, որ արծաթ է՝ կը կազմէ երկիրը։

Եւ որովհետեւ եօթը կենցով է այս հաւկիթը, բացուած ատենը, տասնըորս հատ կէս-կենցներն ալ դուրս եկան, որոնց եօթը վերին երկինքները կը կազմեն եւ եօթն ալ վարի եօթը երկիրները։ Իսկ օտեղծել օպլտակուցը կը մնան վարի մասին մէջ, որոնցմէ կը կազմուին լեռներ ու ծովեր, շանթեր եւ ամպեր (ԲՈՒՐԲ. ԿՐՈՆԻՑ, Միներ, Հար. Գ. էջ 928. հմտ. 1030 Շքրք. 1905, էջ 299—302, ուր ուրիշ վերլուծում մըն ալ տրուած է հնդկական հաւկիթի մասին)։

Հնդկի աշխարհածնութեան այս զրոյցին տարբեր մէկ ձեւը Հայոց վերագրուած է Պիլաների մէկ գործին մէջ (*), զոր իբր հետաքրքրական կը զնենք հաս. վասն զի Հայոց հին հաւատալիքներուն մէջ այսպիսի զրոյց չկայ. — «Ահաւա-

(*) Անգլիեմէն Hawke (որսի քոչումն մը) պատահական նմանութիւն մը չունի անգլեան հայերէն հաւ-կիթին հետ։

(*) Buchnerի Conférence sur le théorie darvinienne գործին Հիլիգերոյ համախոսութեան սկիզբը, էջ 128։

սիկ, բոստ էրմանի (*) թուղթերուն, թէ ինչ է չափոյ աւանդութիւնը ստեղծագործութեան մասին:

Սկզբնական, յաւիտենական, աների ոյթ էակերն ու հոգին միայն կրնայ ճանչնալ, որ վերջապէս կամեցաւ ինքիքիւ յայտնել իր բոլոր կարողութեանն և բոլոր փառքերուն մէջ: Եւ նախ խորհուրդի մը դորութեամբ միայն ստեղծեց զուր, և անոր մէջ գրաւ ստեղծագործութեան սերմը, սերմ որ Զու մը եղաւ, ոսկիի պէս փայլուն և այնքան կենդանի պայծառութեամբ մը որ շափարելին բիրաւոր ճառագայթները նոյն ինքն այժմ ձուին մէջ կերպարանաւորեցաւ Բարամպրամ (Parambrahma), այսինքն մարդ աստուածի կերպարանաւոր: Արեգակնային բազմամիլիոն տարիներու շրջանէ մը ետքը կտորեց այս ձուին և քակրաւ ստեղծեց անասունքի աշխարհը: Զուի մէկ կտորէն ստեղծեց երկինքը, միւս կտորէն ալ երկիրը, և զայն պատեց ջուրով: Եւ յետոյ ինքն ալ երկու մասի բաժնուեցաւ, և ատենց մին փոխակերպեց ագաւ էակի մը, միւսն ալ եղ էակի մը: Այսինքն՝ երկու քնուածքն միանգամայն զգացաւ մին ներգործական իսկ միւսը կաւաւտական, վերաբարձարեւելու համար այն արարածներու մէջ որոնք աստուածային յատկութիւններ ունին: — Այս աւանդութեան ուստի չափ Ամանորին հաւելիք կը նուիրեն լրարուն: Եւ եկեղեցւոյ հայրեր նուիրագործեցին այս ստորութիւնը՝ զայն փոխադրելով Զատիկին:

Այս ձեւով դրոյցներ և բմբռնումներ կան բոլոր հին կրօններու մէջ հաւելիքի մասին, որ խորհրդանշաւոր եղած է տիեզերքին:

Հին Հռոմայեցիներ և յայնք հաւելիք կը նուիրեն իրենց աստուածներուն՝ երբ կ'ուզէին որբուիլ և մաքրուիլ, և այդ հաւատքով՝ մոռնաներու կերակուրին մէջ ալ հաւելիք կը դնէին, որ անոնք ալ սրբուին մաքրուին:

Զորորդ կէտր որ զարմեալ շատ հետաքրքրական է, հաւելիք ինչպէս անցած է քրիստոնեական բարեքրու մէջ, ինչ է ծագումը:

Ասիկա շատ քնական և զիւրմբունելի երեւոյթ մըն է: Քրիստոնէութեան զարմող բոլոր ազգեր և ժողովուրդներ իրենց հին կրօնքն միասին բերին շատ մը զաղափարներ, ստորոյթներ և այլն, և զայն պահպին և քրիստոնէացուցին:

Բայց կը թուի թէ զատկական հաւելիքը հրեւեական աւանդութենէ անցած է քրիստոնէութեան: Հրեաներ Պատեի տօնին բաղաժը հաց կը շինէին, այսինքն՝ պարզ ալիւրէ և ջուրէ շինուած հաց մը: Բայց բարեկեցիկները քիչ մըն ալ հաւելիք և շաքար կը խառնէին բաղաժին: Պատեի սեղանին վրայ, ի միջի այլոց, պիտի դրուէր զատկական զառը և պիտի խառնէ հաւելիք: Այս սեղանին շուրջ թաղալիցացը եղիպատեան կը լինէր պատմութիւնն ընդէ ու կերպերը նմանցնելէ ետքը, ոտքի կ'ելլէին, իրեն թէ ճամբորդու-

թիւն մը պիտի ընեն, բոս այնմ կը գտնուեցուն, ձեռքերնին մէկ մէկ զաւազան կ'առնէին, և հապնեպով կ'ուտնէր զատկական զառը և մէկ մէկ հատ ալ պիտի խառնէ հաւելիք: (ԲԻԲԼ. ԿՐՈՆ.Յ էջ 1087-89):

Ուրեմն անհաւանական չէ բով թէ Պատեի սեղանին պիտի խառնէ հաւելիք ուտելու այդ հրեական ստորութիւնն է որ փոխանցուած է քրիստոնէից Զատիկի սեղանին:

Կարծաշներ կան նաև թէ որովհետեւ քրիստոնէից արգելուած էր Մեծ պահքին մէջ հաւելիք ուտելը, եօթը շաբաթներու միջոցին հաւաքուած հաւելիքները, Ասադ եւ. օրհնել կուտային և Զատիկին կը բաշխէին բարեկամներու:

Այս առթիւ հաւելիքները կը ներկէին ալ. կարմիր գոյնն է հինը և աւանդականը: Գր. Տաթեւացին ակնարկելով կարմիր հաւելիք ներկելու ստորութեան կ'ըսէ. — Էթէ Զատիկի այս առաջին կիրակիի Շարաթ օրը կարմիր ձու կը ներկենք. և խորհուրդը այն է որ միայն Զատիկին ձու կը ներկենք: Վասն զի ձուն, օրինակ (խորհրդանշան) է բոլոր աշխարհի, և ինչպէս որ իմաստունները կ'ըսեն. զուրսի կեցիկը կը նմանի երկինքի. մզկնածը՝ օդին և սպիտակեցը՝ ջուրին, դեղինն ալ երկրին է, այսինքն մէջը: Իսկ կարմիր ներկը կը նշանակէ թէ բոլոր աշխարհն գնուեցաւ Քրիստոսի արիւնով: Եւ մենք կարմիր ձուն ձեռքերնու մէջ առնելով յայտնի կը հռչակենք մեր փրկութիւնը: Ասոր համար է որ նախ կարմիր ձուն կ'ուտենք (կը հաղորդուինք մեր փրկութեան) և յետոյ ուրիշ կերակուրներ (Զրմեւումն Հասոր, էջ 606):

Թէ քրիստոնէական զատկական հաւելիքի ծագումը հրեական է, կրնայ ապացուցուիլ ո'չ միայն պիտի խառնէ հաւելիքով այլ նաև այն կարկանդակներով (չորեկ, եւայլն ձեւերու տակ), զոր հայ տառիկներն յատկապէս կը պատրաստեն Զատիկի համար: Զօրեկը մանաւանդ ճշգրիտ կերպով կը յիշեցնէ բարեկեցիկ հրեաներուն բաղաժը հաւելիքով ու շաքարով:

Կարմիրն զատ ուրիշ գոյներն ալ բաւական հին են. ինչպէս նաև ոսկեղած և գեղանկար հաւելիքներ. նոյնպէս սա մեր օրերուն հաւելիքն առաւել տուրբուր, ամէնքն ալ գեղարուեստական գործեր այլ ևս, այլազան շափերով և արժէքներով, որոնց մէջ շաքարեղէններ կը դրուին և Զատիկի առթիւ կը նուիրուին ծանօթներու և բարեկամներու՝ Զատիկի շնորհաւորելու նպատակով. — Քրիստոս յաբաւ ի մեռելոց:

Հաւելիքի մասին մեր տեղեկութիւնները լրացրենելու համար, պէտք է ուշադիր ըլլալ ջայլամի ձուերուն ալ, որոնք Հայոց հին հարուստ փառքերուն և եկեղեցիներուն մէջ զլիսաւոր զարդարանքներն են. փասն զի կանթեղներուն վերեւ գոռնդի տեղ կը դրածածուէին և դեռ կը դրածածուէին երուսաղէմի մէջ և կամ առանձինն կը կախուէին կանթեղաշաքի մէջտեղերը, վերէն կարթով, փարէն ալ ծոպ մը ձգուած:

Չայլամ, ինքնին հաղուագիւտ թուաններէն է, և ծանօթ թուաններուն ամենէն մեծը, որոնց

(*) Գ. Ս. Էրման Գեմման բնագէտ, ճանապարհորդ մըն է (1806-77):

բարձրութիւնը մինչեւ երկուքուկէս մէթր կը հասնի: Իր ձուերն ալ, իրենց խոշորութեամբ, անկունութեամբ եւ տեսքով շատ սիրուն են, եւ հազուադէպ:

Միջին դարուն եւրոպական հարուստ տուններու մէջ կը գործածուէին ջայլամի ձուերէն շինուած գաւաթներ, թասեր, սկաններ, եւ ուրիշ անոթներ, նուրբ քանդակներով ու զարդերով, ոսկեղօծ մետաղեայ պատուանդաններու վրայ:

Եկեղեցիներու մէջ ալ հաւանաբար միջին դարուն մտած են գալլամի հաւկիրներ, իբրեւ հազուագիւտ եւ թանկագին զարդ, եւ թերեւս նաեւ իբրեւ խորհրդանշան Զատիկական Հաւկիթի պէս:

Փառնի օր զարդարանքի վրայ է խօսքը, ըսենք թէ հաւկիթի իր սիրուն ձեւին համար հարուստացեալներու մէջ ալ իբրեւ զարդ կը քանդակուի յիւր յիւրում (corniche) վրայ, ըլլալ տուններու, ըլլալ եկեղեցիներու մէջ եւայլն:

ՀԱՍԽՈՅԶ

ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՁՆԵՐ

ՄԻ ՇՆԱՐ

(Եկից Ի. 14):

Մարդկութիւնը տառապեցնող մեծամեծ չարիքները քառնալու համար, րոպէ անաջարկուած դարձանքերէն առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցողը կը նկատուի ընտանեկան կեանքը: Ընտանեկան կեանքը մարդկային ամենէն վաղեմի եւ սրունչնի մէկ հաստատութիւնն է որ անխառնելու ֆիզիքական, մատարական եւ բարոյական պէտքերուն զոհացում կուտայ եւ սեռին շարունակութեան ու զարգացման կը ծառայէ: Ընտանեկան կեանքով է որ տըր եւ կին իրարու թերին կը լրացեն, հաճելի եւ օգտակար զաղափարներ կ'ընդամերացնեն եւ այդու կարելի կ'ըլլայ թէ՛ երջանիկ եւ թէ՛ դժբախտ օրերու մէջ ուրախութիւնները քաղմպատելի, ցտիւրն ու վիշտները մեղմացնել եւ զանազան հոգեբու եւ տառապանքի ծանր բեռը թեթեւցնել վերջուպէս ընտանեկան կեանքը ոչ միայն մարդուն ծնաբանն ու սրնաբանն է, այլ եւ անոր հանգստաբանն ու ապաստանարանն է: Ընտանեկան կեանքով է որ մարդկային անհատներու ֆիզիքական զոյաթիւնը կը պաշտպանուի եւ բարոյական դիրքը բարձր կը պահուի:

Այս տեսակէտին հակառակ կայ շարժում մը որով կ'ուզեն հաւատաւեցնել թէ ընտանեկան կեանքը կաշկանդում մը եւ սեղմում մըն է մարդկային ազատութեան, թէ պէտք է չնչի ընտանեկան կեանքը եթէ կ'ուզեն որ վերայ մարդոց մէջէն առնուի: Նախանձը, հակառակութիւնը, եւ այն ամէն չարիքներ որ կուզան առնուիլ: Այս ուղղութեան փատագով եղաւ առաջին անգամ ինքն Պրատին ի-

մաստաւերն, որ ընտանեկան կեանքը կը նկատուի անհաշտ թէ՛ ընկերութեան, թէ՛ հայրենասիրութեան եւ թէ՛ մարդասիրութեան, եւ կը կարծէր թէ ընտանիքը չնչիով հայրենիքը կը զօրակայ. նա կ'ուզէր որ պետութիւնը մանուկներու կրթութեան պաշտօնն ստանձնէ ընտանիքի տեղն անցնելով: Ասիկա իր «Հասարակապետութիւն» անուն գրքին մէջ տիրող հիմնական գաղափարներէն մէկն է: Բէէն նոյն ինքն Պրատին՝ առաջինն էր որ իր տեսութեան զոնորական ըլլալը յայտնեց եւ Արիստոտէին ալ պատճառարարութեամբ մտապէս հերքելով մեղմեց այդ տեսութիւնը:

Կեանքի մէջ ուրն ու ծանօթութիւնը միեւնոյն օրէնքով կը զարգանան, անոնց ընկան ընթացքն է պոտիկէն դիմել ղէպի մեծը: Մեր սիւտը կը յարի նախ մեր անձին, յետոյ ընտանիքի անդամներուն, այոյներն անոնց որ զմեզ կը շրջապատեն եւ սպասմեր հայրենակիցներուն, վերջապէս ամբողջ մարդկութեան: Այս չորս շրջաններէն կ'անցնի սէրը եւ մին միւսէն կախում ունի եւ զոյոթիւնը կընայ ապահովել: Եթէ ոչ կընայ սէրը տկարանալ, այլայլել եւ տարափոխիլ: Անոնք որ մարդկութեան սէրը զօրացնելու համար ընտանիքի սէրը չնչի կ'ուզեն՝ Պրատինի բրածինն պէս, անոնք ընտանեկան կարգը խանգարած կ'ըլլան եւ կը նմանին անոնց, որոնք զեարմեցնելու համար ակը կը ցամքեցնեն: Ընտանիքի սէրը մարդասիրութեան աղբիւրն է եւ ընտանիքը մարդկային ընկերութեան խաբիսին է:

Արդ՝ պատմական տեսութեամբ եւ արդի պայմաններով ըմբռնուած կեանքը հեռզնեալ մեզ կը հեռացնէ օժտիքի, անանախելութիւններէն եւ բաղցրութիւններէն եւ կը կարծենք թէ օւխողական է դաղեցնել ղէպի դուրս, ղէպի ամուրիութիւն շարժումը, որ մարդուն բարոյական եւ ֆիզիքական զոյաթիւնը վատնողն է գոտ, կը դարձնէ զայն յուսահատօրէն խոտան, մակերեսային եւ դատարկ: Պէտք է չէզոքացնել այս շարժումը՝ կեդրոնացնելով եւ ինքնամոգիւնով մարդուն միտքն ու սիւտը ղէպի տունը, ղէպի սուրբ խորունկ շարժումով մը: Արդ՝ այս բանին ո՛չ մէկ բան այնքան կը նպաստէ որքան ընտանեկան, բարի, անոյշ, պարզ եւ խաղաղ կեանքը, որ միշտ նկատուած է զօրաւոր ազգութեան զօրութիւնը եւ առանց անոր մարդ արագօրէն կ'ընթացայ աննաճաճ վտանգներու: Չնչիով ընտանիքը, չնչած պիտի ըլլան ընկերութիւնը, կամ առնուազն, աննաճաճ հաբուած մը տուած պիտի ըլլաւ անոր եւ պիտի պատարաստուէ ըլլալ վերագործ մը ղէպի բարբառական շրջաններն, ղէպի ցեղային երամակներն եւ հոյներն, ոյսնք կ'ապրէին սպանութիւններով եւ յելուզակութիւններով:

Ընտանիքն իր բարձրութեան եւ աբժանեաց մէջ պահելու համար, անհրաժեշտ է անոր ալ իւր մը շարժման խաբիսը, իւր անվիճելի ճիւղը, այսինքն անուանական հաւատարմութիւնը նա այս իսկ է անկուարար ընտանեկան հաստատութեան: Ընտանեկան կապերուն թուլացումն խորունկ պատճառ պէտք է փնտռել ամուսնական կապերու թուլացումն մէջ: Խօսիլ այս կարեւոր եւ ծանր հարցին վրայ, ճառել է եւ Եփեսոսի Պատուիրանին վրայ: «Մի՛ շնար: Ընացողը իր ամուսնոյն, իր լրծա-

կիցին հանդէպ անհուսափառ մըն է. այս անհուսափառութիւնը միշտ եւ ամէն տեղ արգիլուած է. ինչ որ ալ ըլլան պատճառներն, որով կը փորձեն արգարացնել իրենց մեղապարտ ընթացքը, անոնք անհուսափառութիւնը շարժած կ'ըլլան իրենց լծակցին հանդէպ: Ուշագիր եղէր որ չեմ բեր թէ ամուսնական հաւատարմութիւնը միշտ զիրին եւ հասելի կրնար ըլլալ: Այդ հաւատարմութիւնը պահելու համար կ'ան կատարելի պարտականութիւններ, որոնք յաճախ դառն տառապանքներով կ'արելի է տանիլ եւ նոյն իսկ զոհողութիւններ հարկ է ընել: Բայց իրենց հոս չէ. խնդիր այն է թէ այս հաւատարմութիւնը պարտականութիւնն մըն է թէ ոչ:

Բարոյական իդէի հրաման մը, բացորոշ հրամայական պահանջ մը կուգայ մեզ՝ հաւատարմութիւնը պահանջ մըն է: Եւ վիճաբանութիւն չի վերջներ այս հարցը. հարկ է ինչ գնով որ ալ ըլլայ հնազանդի:

Ասիկա այնքան ճշմարիտ է որ շնութիւնը ամէն ժամանակ նկատուած է յանցանք մը, նոյն իսկ թեթեւիքի թէ վայրենի ժողովրդաց մէջ: Ահա թէ ինչո՞ւ համար երբ թերակիրք վայրենի ժողովրդաց կ'ուսուցանեն Տառնարանն, երբ կարգը կուգայ եօթներորդ պատուիրանին, վայրենի մարդուն խիղճը կը խռնարժի առանց առարկութեան այդ պատուիրանին առջեւ: Ետտ թերակիրք երկիրներու կամ բերստանէութիւն չբարգաւազ երկիրներու մէջ շնուցողը կը պատժեն մահուան դատապարտելով: Լը-րէից մէջ՝ քաղկոմամբ, իսկ ասիական երկիրներու մէջ ողջ ողջ թաղելով կամ ցցմարելով կը մեռցընէին յանցարարները:

Դիտուած է որ ամէն ժամանակ եւ ամէն տեղ մարդկային սիրտը կը փնտռէ միջոցներ՝ լռեցնել տալու համար խիղճը. զորախառար սիրտն իր բերական անմարդութենէն, իր ցանկութիւններէն եւ իր կիրքերէն տարուած՝ շատ անգամ զանազան պատճառներով կը դժէ Աստուածային օրէնքը: Ատոր հետեւեօք բնականական տղութներ կը խռնուին, ներքին տագնապներ ծանր համեմատութիւն կ'առնեն եւ մեծ վնաս կը պատճառեն թէ՛ ընտանեկան մարտը կեանքի, թէ՛ անմեղ զաւակաց եւ թէ՛ հասարակական կեանքի: Տուօք պէտք է բոլր թէ զբնթէ շատ տեղեր այրեր եւ կիներ ոտքի տակ առած են իրենց խիղճը, հետեւելու համար իրենց վատ սրտին, եւ չեն ունեցած բարոյական անհրաժեշտ զիւցազնութիւնը՝ մնալու համար հաւատարմութիւնը խղճի ծայնին եւ անոր պահանջներուն, որով պիտի կարենային ըլլալ անշուշտ նուազ ցանկատէր, նուազ զգայական եւ նուազ կրթող:

Ինչ վիճակի մէջ է այսօր ամուսնական հաւատարմութեան դատը. շահուած դատ մը կրնայ նրկատուիլ արդեօք: Պիտի ուզէի բռնի՝ այո՛, բայց զժողատարար չեմ կրնար բռնի՝ այո՛, վասն զի ինչ թեթեւեղութեամբ ուրիշ ամուսնականներ աւելի կարգ մը բնականական շրջանակներու գրեթէ մեծ մասին մէջ, ներքին կեանքը հիւանդ կը ներկայանայ, զուրկ ասուգութենէ, զուրկ իրական գոտարթութենէ, զուրկ ուժէ, զուրկ կենսունակութենէ, հակառակ որ յուսաւորուած եւ քաղաքակիրթ դարու մը մէջ կ'ապրին: Եթէ կայ բան մը որ ամենահաճաք չարիք մը

զարծած է, այն ալ շնացողին հանրութեան առջեւ յանցապարտ չնկատուիլն է: Կարգ մը խորհողներ, որոնց մէջ լուրջ դէմքեր չեն պակսիր, ամուսնութիւնը կը նկատեն ներկայ պայմաններու մէջ անբնական բան մը, գրեթէ անհեթեթ, քանի որ կ'ըսեն ան կը կապուէ մարդուն ազատութիւնը եւ անողորմ բռնապետ մը կը դառնայ՝ ստիպելով որ ամուսնացեալները միասին տպրին երբ սիրեցեր արդէն միացեալ չեն: Ռ'րբան աւելի արդար պիտի ըլլար կ'աւելցնեն անոնք, որ ամուսնները ազատ ըլլային եւ ուզած ամենին բաժնուէին, առանց նոյն իսկ պաշտօնական զիմուծի, առանց դատարաններու առջեւ երեւալու, եւ կարենային կնքել նոր միութիւն մը աւելի լաւ պայմաններով եւ փորձառութեամբ, ժամանակ մը յետոյ այս նոր ամուսնացեալը նոյն ազատութիւնը կիրարկելով՝ երբ հարկը պահանջէ՝ կարենային իրարմէ բաժնուիլ, վերստին կնքելու համար նոր օճախ մը, զարծեալ բառ իրենց կարծեաց աւելի լաւ պայմաններու տակ: Զմայելի եւ հեշտարոյր պիտի չըլլա՞ր այս դրութիւնը կը հարցնեն մեզ: Այսու արդեօք պիտի չուենեայինք քաղաքացիութիւն սիրող եւ ազատութեան. այսու արդեօք պիտի չուենեայինք գրաւակներ անհուծօրէն աւելի հասելի կեանքի մը՝ բան այն ճին դրութեամբ դժբախտ ամուսններու կեանքը, որ ուրիշ բան մը չէ, բայց եթէ ծանրաբեռնուած եւ անտանելի կեանք մը, որ կարծես իւր մանձրանալի տեսողութեամբ չի վերջանար:

Ո՛չ սիրելիներ, ո՛չ. հակառակ ձեր բոլոր կարծած գեղեցիկ եւ հասելի երեւոյթներուն, հակառակ ձեր թէզիս գրաւի՛ ոճին, չենք կրնար ընդունիլ ձեր այդ տեսութիւնը: Մենք զայն կը նկատենք վստահաւոր, մենք զայն կը նկատենք անհաւոր չարիք մը: Վասն զի ձեր այդ տեսութիւնը ուղղակի ընդդէմ է բարոյական օրէնքի՝ որ գրուած է ո՛չ միայն Տառնարանային մէջ, այլ ասկէ առաջ բոլոր մեր սիրած բուն խորք: Պէտք է բոլոր ուժով ամէն հակազդեցութիւն ի գործ դնել այն ամուսնութիւններուն դէմ, որ կը կնքուին բոլորովին անյարմար եւ աններգաշնակ պայմաններու մէջ, եւ որուն հետեւանքով ամուսնական կեանքը ճշմարտագէտ դժոխք մը կը դառնայ: Հանրութիւնը յիշաւի չի տեսներ շատ բան բնականական ներքին անցքերէն, բայց սխալ իրականութիւնը կայ ու կը մնայ՝ երկուզ ազդելով ներկայ երիտասարդութեան: Ատոր հետեւանքով ամուսնութեան դէմ գործադուր հռչակուած է կարծես, եւ կը հանդիպենք երիտասարդութեան, որոնք իրաւամբ ինքզինքնին տուած են ուսումնասիրութեանց կամ գեղարուեստից կամ բարենպաստակ մեռնարկներու, եւ այլ եւս չեն ուզեր խորհիլ եւ պատրաստուիլ ամուսնութեան, որ պէտք էր նկատուեր անհրաժեշտ ու բնական օրէնք իրենց կեանքին: Պէտք է բոլոր ուժով ամէն հակազդեցութիւն ի գործ դնել այն մեղապարտ, այն ստայոյ ամուսնութեանց դէմ, որք կ'ըլլան առանց սիրող, առանց փոխադարձ յարգանքի, որք կը կնքուին դրամի հիմքով: Եւ կարծես երկու դրամագլուխներ են որ իրարու կը մօտենան եւ ո՛չ թէ երկու սիրուեր, ինչպէս Ափրիկէի վայրենիներուն մէջ զոյգ եղներն են որ դրամի տեղը կ'ընկերակցին ամուսնացեալներուն: Թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս կողմին համար բարոյական անկում մը՝ չբե-

յու համար վայելեալ քան զորոշմ մը կայ այսպիսի ամուսնութեանց մէջ: Ես պիտի ըսէի վայրենիին ընթացքը արդարանալի է, վասն զի անիկա քաբի խցով կ'ընէ զայն, իր երկրին սովորութիւնը կատարած ըլլալու համար. մինչդեռ սպիտակամաշկ բազարակերները իր բաւական, կեղծիքի երեսոյթին տակ, սիրոյ ամուսնութիւն մըն է որ կը կնքէ եւ հաստատել կուտայ անիկի ծանր ստեղծութեամբ մը որ կը կոչուի կրթութեան արարողութիւն: — Նաեւ կաբիլի չէ հաւանիլ այն պայմանադրական ամուսնութեանց, որոնք կը կրնային մտնել եւս նպատակաւ միեւնոյն ընտանիքի կամ միեւնոյն ընկերային դասակարգի անդամները, նման հնդկի ամուսնութեանց՝ յորում չեղելի չէ երբեք արեւնակցական ամուսնութիւնը: Միայն սէքն է որ պէտք է ամուսնութեանց մէջ իրր նախական պայման պահանջուի, զի այդ անկեղծ եւ մաքուր սէքն է որ երկու կողմերն կը պահէ պարտականութեան լուծին տակ անտրտուն: Ընդհակառակը երբ չկայ սէք, ամուսնացեալք պայտապէս թէ՛ ինքզինքնին եւ թէ՛ ամուսնութեան աստուածային օրէնքը անկումի եւ նուաստացումի ենթարկած կ'ըլլան: Դաբձանք անհնազանդութեան են այն ամուսնութիւնները, որ կը կնքուին վերջ մը զեկու համար անհնազանդ եւ աննորիկի կնքեցող ունեցող երեսաստիպ վարույ: Դժբախտ երեսաստիպ զոհուի համար ի՞նչ տխուր վիճակ, որուն պաշտօնը կարծես եղած պիտի ըլլար կարգի բեղէլ յիմար մը, զգաստացնել անսանձ եւ անկարգ մէկը, ճեղքելով «զերեզման մը որ որսատայ կ'երեւի զհեղեղի եւ ներքոյ լի՛ է սակեօք մեծ եւ լայն եւ ամենայն պղծութեամբ» (Մատթ. ԽԲ. 27): Կը անկեղծում որ երբ մարդ փոթորկայից երեսաստիպութեան մը վերջ կը զոյա անկեղծօրէն, երբ քաղաքի եւ տեւական ապացոյցներ կուտայ իւր կեանքի կերպարանափոխութեան, եւ երբ երեսաստիպ կին մը մտիկ ընելով անոր զգայուն սրտին, կը հաւանի սիւսացնել իւր բախար այդ սիրտը բախարին, անոր օգնած ըլլալու համար կեանքի գառ խլայրը ընելու գործին: Ի՞նչ զհեղեղի եւ վսեմ յպատակ պիտի ըսէին: Բայց բան ի՞ բան՝ անհամար չէ իրականացած բոլոր այն անկեղծութիւններն:

Դարձեալ ըսել՝ երեսաստիպութիւններ խարուած են անհոգ, իրենց ճնշող սովորով «Այո», ըսելու ամուսնական խղիւղանքի մը, որ իրենց ուղղուած է այնպիսի անձնէ որ ո՛չ սկզբունք, ո՛չ քաղաքական, ո՛չ կրօն ունեցած է, եւ որուն հետեւանքով զորոշան երեսաստիպութիւն, հարսնութեան յաջորդ օրն իսկ ճնշող թեթեւամտութեան զո՞հ եղած ըլլալը ի յայտ եկած է:

Անշուշտ բոլոր մեր այս նկարագրած ամուսնութիւններն ժողովրդականներ են, եւ երբ հասարակութիւն մը այսպիսի ամուսնութիւններ է որ կը կրնայ, ո՛հ, այդպիսի հասարակութիւն մը ճիւղաւոր, փոխաւոր միայն կրնայ նկատուիլ եւ անկէ միայն կաբիլի է պատել ամենասոսկային չարիք եւ աղէտ: Ահա հոս է որ կը քաղաքացի այն ազատ սիրոյ հոսանքը, որ կ'առնէ կը տանի իրեն հետ անհամար անձեր զէպի զգոնալիտում:

Այս հասանքին զէպ պէտք է բոլոր ուժով մարառիլ: Մարդու սիրտը շատ եւսաւոր է, շատ չար է, շատ զգայական, շատ ցանկատէր է, եւ հետեւորար

չէ կաբիլի համագոյի որ ազատ սիրով մարդկութիւնը կարենայ կերպարանալ սիրտի: Կը հաւատանք եւ կը սէղենք որ մարդկութեան մէջ զէպի բարին յեղաշրջում մը բերելու միակ միջոցը զաղաքական ամուսնութեան խնայումով կրնայ ըլլալ եւ այդ ալ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մարտը եւ անհասկնղիր սիրոյ վրայ հիմնուած ամուսնութիւն մը, որով միայն կ'ապահովուի ազատագրումը եւ սրբութիւնը քննական յարկերու:

Պօղոս առաքել վեփեսացոյ ուղղած թուղթին մէջ այս զաղաքական ամուսնութեան ակնարկելով՝ կ'ըսէ. «Կիները իրենց այրերուն հնազանդ ըլլան որպէս թէ Տիրուք. վասն զի այդ կնոջ զուտն է՝ ինչպէս որ Քրիստոս ալ զուտն է Եկեղեցոյն» որ է իր մարմնը եւ որուն Փրկիչն է: Արդ, ինչպէս որ Եկեղեցին հնազանդ է Քրիստոսի, կանայք եւս պէտք է հնազանդ ըլլան իրենց այրերուն ամէն բանի մէջ: Սյւբի սիրեցէ՛ք մեր կիները, ինչպէս որ Քրիստոս ալ սիրեց Եկեղեցին եւ իր անձն իսկ մասնեց անոր համար, որ զանիկա սրբէ խօսքով, աւագանիին չուրով մայր ընէլ յետոյ. որպէսզի Եկեղեցին իրեն առջեւ ի յայտ բերէ վառուոր եւ ոչ մէկ արատ կամ աղտ եւ կամ որեւէ առնոց նման ուրիշ բան մը չուրնայ, այլ սուրբ եւ անպատ ըլլայ: Դոյնպէս ալ պէտք է որ այրերը իրենց կիները սիրեն իրենց մարմիններուն պէս. ան որ իր կիւր կ'սիրէ՝ իր անձը կը սիրէ. վառուոր երբեք մէկը չ'առնէ իր մարմնը այլ զայն կը սնուցանէ եւ կը դարմանէ, ինչպէս Տէրն ալ Եկեղեցին. վառուոր մենք Անոր մարմնոյն անդամներն ենք: Ահա թէ ինչո՞ւ համար այրը պիտի ձգէ իր հայրն ու մայրը եւ իր կնոջ պիտի կապուի եւ երկուքը մէկ մարմին ա խալ ըլլան: Այս խորհուրդը մեծ է. ասիկա կ'ըսեմ Քրիստոսի եւ իր Եկեղեցոյն նկատմամբ: Սակայն ձեզմէ ամէն մէկը թո՛ղ իր կինն իր անձին պէս սիրէ եւ թո՛ղ կինն ակնածանքով յարգէ իր այրը (Եփես. Բ. 22-23):

Երբ այսպէս զիրար կը սիրեն, ամուսնութիւն ո՛չ խելագութիւն, ո՛չ խօշակոյն կիրք եւ ո՛չ ալ զաղաքական պիտի պիտի մը քմահաճոյքը եղած կ'ըլլայ. այլ հաստատուն, սէտական եւ անստան հանգամանք մը կ'ետանայ նման Աստուծոյ սիրոյն, որ նոյն է երկի եւ յայտը եւ յարեան: Այսպիսի պայմաններու մէջ ամուսնական միութեան ետապրական մասն ալ հետեւողն է տարիներու ընթացքին կը նուազի եւ սէրը կը մարքայ, իր գառի եւ զարգացմամբ կը հոգիանայ եւ կարծես ան այնքա կը բաժնուի մարմինէն եւ անիկ իր դառնայ խորունկ, տեւական եւ անմահ. «Բուռն է իրրեւ գամ սէր» (Եզդ. Ը. 6): Ամէն ամուսնիներն որ զիրար իրականապէս եւ ըստ Աստուծոյ սիրած են, համաձայն են այս խօսքերու: Երբ լաւ կը սիրեն զիրար, ընդ միտ է որ կը սիրեն, ժամանակը չի կրնար այնքա բուռն անոնց, անոնք աւամուսնութեան պէտքը կ'զգան:

Ո՛րքան հեռու է ըստ Աստուծոյ ամուսնութեան ըմբռնումն մարդկային ըմբռնումով ամուսնութիւնէն որ անշուշտ է, որ չունի ուրիշ նպատակ, բայց եթէ զոհանք միայն մարմինը:

Եթեւերջող պատուիրանը իր առաջը եւ ոգիովը պահպանելու համար պէտք է յիշել նաեւ Առաքեալին տա՛ ուշաքրա խօսքը. «21» րդ տօր որ դու Աս-

տառնոյ տաճար էր եւ Աստուծոյ հոգին ձեր մէջ կը բնակի. եթէ մէկը Աստուծոյ տաճարը ապականէ, Աստուած զանիկա պիտի ապականէ, որովհետեւ Աստուծոյ Տաճարը սուրբ է, ինչպէս որ դուք էք» (Ա. Կրօն. Գ. 16-17): Մարմինը յայրատութեան համար չէ. Տիրոջ համար է եւ Տէրը մարմնոյն համար է. «Մարմինը պոռնկութեան համար չէ. հապա Տիրոջ համար եւ Տէրը մարմինն համար: եւ Աստուած որ Տէրը յարոյց, մեզ ալ պիտի յարուցանէ իր գորութիւնով: Փախէ՛ք պոռնկութենէ. ամէն մեղք որ մարդ կը գործէ՝ իր մարմնէն դուրս է, բայց ան որ կը պոռնկի՝ իր մարմնին դէմ կը մեղանայ: Զէ՛ք զիսեր որ ձեր մարմինները տաճար են Սուրբ Հոգիին որ մեր մէջն է, որ Աստուծով ստացած էր եւ որ դուք ձեր անձին չէք պատկանիր: Վանձի շատ մեծ զեղով ծախու առնուեցար, ուրեմն փառաւորեցէ՛ք զԱստուած ձեր մարմիններուն մէջ» (Ա. Կրօն. Զ. 13-20):

Մեր մարմինները այսպէս սանձադարձ ըլլալով, զայն ճշմարտապէս սրբազան տաճար մընչու եւ զայն մեր հոգւոյն հրաշալի գործիքը դարձնելու համար անհրաժեշտ է որ «մեր մարմինները Աստուծոյ ընծայներ իրր կենդանի», սո՛ւրբ եւ հաճին՝ զո՞հ մը, որը պիտի ըլլայ մեր կողմէ բանաւոր պաշտօն մը» (Հոսով. ԺԲ. 1):

Մաճեցար

ՂԵՒՈՆԴ ԵԳՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

ԲԵՐԳԼԷԷՄԻ ԺԱՆԱԳԱՐՆԻՆ ՎՐԱՅ

1.— Մեր այս յօդուածը պիտի ունենայ երեք հատուած. Ա. — Ծանուցում զանքին եւ եկեղեցւոյն հաստատութիւնը. Բ. — Անոր Հայկական վերաշինութիւնը, ձեռագիր «ձառնարի» մը համաձայն, Գ. — Նոյն վանքին յիշատակութիւնը Սաղիմական ծիսարանաց մէջ: Երուսաղէմի մէջ կամ գուրսը գտնուած բոլոր եկեղեցիներն եւ ուխտատեղիները կառուցուած են ի պատիւ Քրիստոսի տնօրինական գործերուն, ինչպէս նաեւ Ս. Կուսին եւ կամ Ս. Խաչի յիշատակին. յետոյ հիմնուած են տաճարներ՝ սուրբերու անունով: Սրբափայերն եւ տօներն նախապէս միայն Երուսաղէմի յատուկ էին, տեղական բնոյթ ունէին. համանման հաստատութիւններ եւ տօնակատարութիւններ չորրորդ դարուն միայն

տարածուեցան քրիստոնեայ աշխարհին մէջ: Ի հնումն ինչո՞ւ չիւնուած էր Բեթղէնէմի ճանապարհին վրայ գտնուած վանքը. — Երուսաղէմէն Բեթղէնէմ վեց հոռմէական մղոն կը հաչուուի հին ճանապարհով. վերջիշեալ Ս. Աստուածածնի վանքը կառուցուած էր Բեթղէնէմի ճանապարհին վրայ, Երուսաղէմէն երեք մղոն հեռաւորութեամբ, ճիշդ կէս ճանապարհին, Հրաքելի գերեզմանին եւ Յունաց Ս. Եղիա վանքին խիստ մօտիկ: Քրիստոնեայ բաւականատէրութիւնը՝ եկեղեցւոյ վաւերական Աւետարաններէն դատ, կարգ մը անվաւեր գրքեր եւ օգտագործած եւ իր ներշնչութեամբ բրած է, մասնաւորապէս Յակոբոս Տեսաւեղորք «Նախաւետարան» կամ «Քրիստոսի Մանկութեան Աւետարանը», որ հայերէն ալ թարգմանուած եւ տպագրուած է, ներշնչումներ տուած է ջերմեհոսի հաւատացեալներու՝ որ կարողացեր են անոնց շինիչ պատմութեամբներու ազդեցութեամբն ստեղծելու քրիստոնէական բեղուն արուեստ մը: Բեթղէնէմի կէս ճանապարհին վրայ կառուցուած այդ վանքը Քրիստոսի Մանկութեան Աւետարանէն ծագում առած է: Տիրամայր Ս. Կոյսը՝ Յովսէփին եւ այլոց հետ, Քրիստոսի ծնունդէն յառաջ, Երուսաղէմէն կը ճամբորդէ դէպ ի Բեթղէնէմ: Ա՛ն, երեք մղոն ճամբորդելէ յետոյ, ջրհորի մը քով կը հանգչի: Արարներ այդ տեղւոյն կ'ըսեն Գաբիզմա, որ կը նշանակէ տեղի համազանգ: Ս. Կոյսը, նոյն միջոցին, դարձեալ ըստ Մանկութեան Աւետարանին, կը յարէ թէ՝ «Աչքերուս երկու ժողովուրդներ կ'երեւան, մին՝ հեկեկազին կ'արտասուէ եւ կը հեծէ, միւսն՝ մեծապէս կը խայտայ եւ կը հրճուի»: Ահա՛, ըստ աւանդութեան, Ս. Կուսին այդ հանգստեան տեղւոյն վրայ է որ քրիստոնէական ջերմեհոսիները կառուցած է վանք ու եկեղեցի, ի յիշատակ եւ ի պատիւ Ս. Կուսին: Մետափրաստ՝ Յոյն Սրբագիրը (ԺԷ դար) կը յիշատակէ զանոնք եւ կ'ըսէ թէ անոնք կառուցուած էին, երգ դարուն, «Բեթղէնէմի ճանապարհին վրայ ի յիշատակ Տիրամօր», եւ այն վանքին տեսուչն էր, 460ին, Ս. Թէոդոս՝ նշանաւոր մենակեացը, Բեթղէնէմի արեւելեան կողման, իր սեփական վանուց շինութենէն առաջ (Migne, P. G. Հատ. 119, էջ, 476): 570ին

Իտալացի Անտոնինոս ուղեւորը կանգուն տեսած է նոյն վանքը, իր բոլոր շէնքերով, որ հաւանաբար կործանուեցաւ պարսկական յարձակումներէն (614), և կամ Ֆաթիմեան էլ Հաքէմի (996-1021) հակաքրիստոնէական հրամանաց հետեանքով: 1106-ին, ռուս վանահայր Դանիէլ կ'այցելէ այս ուխտատեղին և իր «ուղեգրութեան» մէջ կը յիշէ թէ եկեղեցի և վանք մը շինուած էր այս տեղ ի պատիւ Ս. Կուսին, բայց այժմ, կը յարէ, անոնք աւերակ վիճակ մը ունին. այս է պատճառը որ չի յիշատակուիր ան մեր Ս. Աթոռոյ Մատենադարանին Մարկոս գրչի ընդօրինակած ձեռագրին (թ. 1190) Ս. Տեղեաց հին չուցակի մը մէջ, հաւանաբար լատիներէնէ թարգմանուած, իսլաւերաց ժամանակ: Ուրիշ աղբիւրէ ալ կը տեղեկանանք թէ Բեթղեհէմի Ս. Մանգեան եկեղեցին տիրացած էր նոյն Գաթիկմայի (Ս. Կուսի այս վանքին) հոգեւուն և այգիներուն, ու կը վայելէր անոնց արդիւնքը. (Bethléem, le Sanctuaire de la Nativité, էջ, 141): Այս վկայութեանց համաձայն, նոյն վանքը գոյութենէ դադրած էր ԺԲԲԳ զարուն:

2.— Վերեւ յիշեցինք արդէն թէ Բեթղեհէմի ճանապարհին վրայ գտնուած Ս. Աստուածածին վանքին տեսուչն էր Ս. Թէոդոս, որ ժամանակ մը նոյն պաշտօնը վարելէ վերջ, մեկնած էր Բեթղեհէմի արևելեան կողմը և հիմնած էր Skyr Տուսի կոչուած վանքը. աւանդութեան մը նայելով, ըստ Մետափրաստի, (Migne, P. G. Հատ. 114, էջ, 478), երբ մոգերը զիշեր մը այս տեղ հանգչած են, երբ հրեշտակէն հրաման ըստացան, վերադառնալ իրենց երկիրը, առանց նրուսաղէմ հանդիպելու: Ս. Թէոդոսի վանքը ունէր չորս եկեղեցիներ, Հայոց, Արարաց, Պարսից և սլաւախօս վանականաց համար: Նոյն զարուն, վանականներ կային՝ որ անխտիր իրենց վանքերուն մէջ կ'ընդունէին ամէն ազգէ վանականներ, որ իրենց սեփական լեզուաւ, ուրոյն ուրոյն կը կատարէին եկեղեցական պաշտամունքը. այդպէս էր նաև Ս. Թէոդոսի վանքին մէջ. Հայք ալ իրենց մայրենի լեզուով հո՛ն կը կատարէին եկեղեցական արարողութիւններն: Ս. Թէոդոս

տարակոյս չկայ թէ նոյն կանոնը ընդգրկած էր Գաթիկմայի իր տեսչութեան օրով ալ: Ուստի երուսաղէմի Հայ Միաբանութենէն ոմանք, հինուուրց իրաւունքի մը վրայ հիմնուելով, ջերմեռանդութեամբ պիտի փափաքէին վերահաստատել Գաթիկմայի Ս. Աստուածածին կործանուած վանքը, շէնցնելու գայն և օժտելու ուրոյն Միաբանութեամբ մը. այս մասին ունինք խիստ շահեկան ձեռագիր «Ճառնախօրի» մը յիշատակարանը, որ բացայայտօրէն կ'ապացուցանէ այն վանքին հայկական վերաշինութիւնը: 1215-ին, մեր Ս. Յակոբայ վանքին մէջ ընդօրինակուած է նոյն Ճառնախօրի, որ կը գտնուի այժմ Վենետիկի Միթիթարեանց Մատենադարանին մէջ (շին. թ. 1553), և կ'ընծայէ մեզի նոյն Գաթիկմայի վանքին հայկական վերահաստատութեան պատմական յիշատակագրութիւններն, որոնց կարեւորները նոյնութեամբ կ'ընդօրինակենք հոս. «Յամի վեցնարխորդի վարսննորդի և ի յորհորդում ամի շըրշաքերուքան Հայոց տունարի (= 1215). ի թաղւորութեան Հայոց Լեոնի, ի վերջացեալ և ի նուագեալ զառն ժամանակի, յաւուրս աստուածապատիւ և հոգեւոր տեառն Յովհաննէս Հայոց Կաթողիկոսի, յայխարին «աղեհսին» ի մեջ գերութեանս Երուսաղէմի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Յակոբայ Առաքելական Արքայոյ» գրեցաւ զիս գերանրաշ. . . . Արդ՝ ցանկացող եղեալ այսմ գեղեցիկ աստուածային տառից, ձգնաւոր ոմն՝ անուն Յովհաննէս, հանդերձ իւր իւրով կրանաւոր կարգաւ, և բարի անուն ստացեալ յանձինս՝ իւրեանց ունին զվանս արտաբերութեանս, հանդիպ Սուրբ Սիոնի, ի վերս ձանապարհին Բեղդիհեմի, որ է ինչպիսիս հանկրասարան Սուրբ Աստուածածնին. մինչ զայս յընծայումն ի տաճարն, աստուածացեալ մանկամբն Յիսուսիւ Քրիստոսիւ. վասն այսօրիկ բարի անուն և ընտելալ քանանայն Գորդ կանկեանց զսանաւն սուրբ և անուանեաց յանուն Սուրբ Աստուածածնի, յիշատակ նորա արհնութեամբ. նմանապես և եղբարարդի իւր Յովհաննէս զօր վերագոյն յիշեցաք՝ ընկալաւ զայս բարեաց յիշատակ և բարեխաւա առ Աստուած՝ իւրեանց և ծնողաց իւրեանց և աւանդեցին ի Սուրբ Աստուածածնին զանձ անկողնայեկի, ՚ի վայելումն շնորհագարդ որդւոյ իւրեանց Գրիգորոյ

սարկաւազի, և այլ կրօնականաց և փա-
հանայից:

Արդ աղաչեմք զամենեւեան՝ որք աւ-
կտիք ի սմանէ ընթերցմամբ կամ գաղա-
փար առնելով, սրտի մտաւք յիշատակեա-
լիք զստացողք բորա զՅովհաննէս և զքեռ-
իւր զՏիկնեբեա, և զժառանգաւոր նոցունց
Գրիգոր սարկաւազ. և զԳեորգ զգնացեալսն
առ Քրիստոս, և զՎերջին աշխատողս և
զգծողս և զկապողս զՅովնամ՝ զՎերջացեալս
յամենայն բարեաց, և խոշորութեանս (զը-
րոյս) անմեղազիր լելուք. և որք աւգնա-
կան և զին ի զին սորին ի կանաց կամ յա-
րանց կամ, ի քահանայից, Քրիստոս Աս-
տուած միոյն ուսպատ. . . » (Հաւատքի չա-
ղիւն):

Այս տողերէն կը հասկցուի թէ՛ 1215'ին,
Արաբացիք կը տիրէին Պաղեստինի, նոյն
ժամանակ կը վերաշինուի ի ձեռն Գեորգ քա-
հանայի, որ յիշատակարանս զբուած ժա-
մանակ, արդէն վախճանած է. նոյնին եզ-
բօրորդին Յովհաննէս ճգնաւոր ստացողը
կ'ըլլայ այն ժառանգորդն, ի պէտս իր որ-
դոյն Գրիգոր սարկաւազին և նոյն վան-
քին միաբանաց: Ժառանգորդն զրիւն է ու-
րիշ Յովհաննէս մը, անտարակոյս կրօնա-
ւոր, որ Ս. Յակոբայ վանքին մէջ կ'ըն-
գօրծինակէ այս ձեռագիրը և կը յանձնէ
ստացողին, իրր « զանձ անկողնոցաւ »
պահելու համար, Բեթղեհէմի ճանապար-
հին վրայ գտնուած Ս. Աստուածածնի նո-
րակերտ վանքին մէջ: Անյայտ կը մնայ մեզ
թէ՛ այս հայկական վերաշինութենէն քա-
նի տարի վերջ կ'որոշուած է նոյն վան-
քը, և ի՞նչ պարագաներու տակ: Հայ ե-
կեղեցական մը, Նիկողայոս Էնկիւրիցի,
1483'ին, ուխտաւորութեամբ այցելութեան
առթիւ, կազմած է ուխտատեղեաց ցու-
ցակ մը (« վասն վանօրէից ի Ս. քաղաքն
Երուսաղէմ » էջ 18), որուն մէջ Գաթիգ-
մայի այս ուխտատեղին « և Զրհորն որ
աստղն երևի » բառերով միայն կը յիշա-
տակէ, որ է ըսել թէ՛ նոյն թուականին
արդէն վերստին քանդուած էր վանքը և
միայն կը մնար Մոզեմուս կամ աստղին ա-
ւանդական Զրհորը. իսկ Ժեբդ դարուն,
Բեթղեհէմի ճամբուն վրայ, Ս. Կուսին հան-
գըտեան տեղւոյն կենդանի յիշատակը տա-
կաւին կը մնար. երբ ուղեւոր մը՝ Ֆելիքս
Ֆապրի կ'այցելէր նոյն տեղը, և անձամբ

կը տեսնէր Հայոց նոյն վանքին փլած պա-
տերուն աւերակները. (Bethléem, le Sanc-
tuaire de la Nativité, էջ, 3):

3.— Փարիզի Ազգ. Մատենադարանի
հայերէն ձեռագրաց մէջ կայ « Ժառնգ » կամ
« Տոմարակ » մը, որուն
ՎԱՆՔԻՆ
ՅԻՄԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԸՍՏ ԾԻՅԱՐԱՆԱՅ
անգղ. Թարգմանութիւ-
նը կատարած է Բրոֆ.
Կոնրիք (Ritual Arme-
norum, էջ 516-527), այն ձեռագիրը, ըստ
Հ. Պարոնեանի, Ը-Թ դարու հնութիւն ու-
նի, և կը պարունակէ Սաղիմեան տօնա-
կարգը, որ կը կատարուէր Ս. Տեղեաց
մէջ, յիշատակարան չունի. Կոնրիքի ա-
նոր մասին տուած տեղեկութիւններ խիստ
չահեկան են, և կը գիտուի որ Ս. Տեղեաց
պաշտամունքն և արարողութիւնքն ճշ-
գօրէն կը յարմարին Դրդ դարու ուխտա-
ւորուն էթէրիայի Ս. Տեղեաց « Ուղեղը-
րութեան » բովանդակութեան հետ (Հրտ.
1888'ին, այլ և այլ լեզուաց Թարգմանու-
թեամբ): Փարիզի Սաղիմեան ժառնգը Ս.
Աստուածածնի Հայոց վանքի նկատմամբ
ունի հետեւեալ ծանօթութիւնը (Rit. Arm.
էջ 526), զոր կը թարգմանեմ բառ առ բառ.
« Օգոստ. 15. Տօն Մարիամու Աստուածա-
ծինի: Յերբորդում մղոնի Բեթղեհէմի.
այս կանոն կատարի. Սաղմ. ՃԼԲ. 8. Ե-
սայի. Է. 10-15. Գաղ. Գ. 29. Գ. 7. Սաղմ.
ՃԺ. Դուգ. Բ. 1-7 »: Ինչպէս կանխաւ զը-
րեցինք, Երուսաղէմէն մինչև Բեթղեհէմ
վեց հոգիմէական մղոն էր. երբորդ մըղո-
նին, Բեթղեհէմի ճամբուն վրայ լինուած
էր Հայոց Ս. Աստուածածնի վանքը, ուր,
հին դարերէ սկսեալ, համաձայն այս ձե-
ռագիր ժառնգին, Օգոստ. 15'ին կը կա-
տարուէր Ս. Աստուածածնի Տօնը: Երու-
սաղէմի մէջ կանոն էր, և է ցայժմ, որ
մէն մի տօն կը կատարուէր իր պատկան-
եալ եկեղեցւոյն մէջ: Ժառնգին այս ծանօ-
թութիւնը, սակայն, մեր առջև զժուա-
րութիւն մը կը հանէ. քանի որ հին դա-
րերէ սկսեալ, Օգոստ. 15'ին կը կատարուէր
Ս. Աստուածածնի Տօնը Գեթսեմանիի Տի-
րաւօր տաճարին մէջ, ուր կար դամբա-
րանը. պատմականօրէն և աւանդութեամբ
կը հաստատուի այս պարագան. Գեթսե-
մանիի Ս. Աստուածածնի եկեղեցին Դրդ
դարուն զոյութիւն ունէր արդէն, ինչպէս
կը յիշէ Էթէրիա ուխտաւորուն իր « Ու-

դեղորոթեան մէջ (Թարգմ. էջ 71), եւ կ'անուանէ զայն «գեղազարդ եկեղեցի» եւ Օգոստ. 15'ի Ս. Աստուածածնի Տօնը հո'ն կը կատարուէր, որուն համար ունինք անհերքելի վկայութիւններ. Մօրիկ կայսեր (582-602) հրամանագիրը այս տօնին հաստատման մասին՝ պարզապէս Ս. Աստուածածնի տօնին՝ կայսրութեան բոլոր սահմաններուն մէջ տարածելու ձեռնարկ մէք. զի նոյն տօնն արդէն նախապէս հաստատուած էր Ս. Երկրին մէջ: Ինչպէս այս պատմական տեղեկութիւններն, նոյնպէս մինչեւ ցայսօր Ս. Աստուածածնի տօնին առթիւ, տեղի ունեցած տեղական սովորութիւններն կը հակասեն վերոգրեալ ձեռագրին ծանօթագրութեան: Բարեբախտաբար, «Երուսաղեմայ Տօնակարգ» խորագրով, ԺԱ-ԺԲ զարու վրացական ձեռագիրի մը հրատարակութիւնը, 1923 թին, Գերման գիտնական Կուստէնի միջոցաւ, այդ դժուարութիւնը զլիսովին կը հարթէ. նոյն ձեռագիրը գտնուած է Փարիզի Ազգ. Մատենադարանին մէջ (Թ. 3). Կուստէն թարգմանած է զայն եւ ծանօթագրելով կազմած է Երուսաղէմի ուխտատեղիներուն ցուցակը, օգտուելով նաեւ վրացերէն երկու ձեռագիր տաղարաններէն, որոց մին գտնուած է Երուսաղէմի երբեմն վրաց, այժմ Յունաց Ս. Խաչ վանքին մէջ, իսկ միւսն ալ Սատաղերտի եկեղեցւոյն Մատենադարանը. (Revue Biblique, 1924, էջ 611-623): Արդ՝ Գերման գիտնականին հրատարակած վրացական ցուցակին զիմելով՝ կը տեսնենք որ Գաբիզուայն (Ս. Կուսի հանգստեան տեղը), որ է Հայոց Ս. Աստուածածնի վանքը, ունի հետեւեալ ծանօթութիւնը, Օգոստ. 13'ին. «Ի վերայ ճանապարհին Բեթհեղէմի, ի Գաթիզուայն, Յերոզոլմ մզոնի, ի գիւղն Պէյթ Էպրի, նաւակատիք Ս. Աստուածածնին»։ Ահա այս կերպով կը ճշդուի թէ՛ Օգոստ. 13'ին, նոյն վանքին նաւակատիքը տեղի կ'ունենար, ըստ վերոյիշեալ կանոնի. ոչ թէ Օգոստ. 15'ի Ս. Աստուածածնի Տօնը, որ յատուկ էր միայն Գեթսեմանիի տաճարին: Վանքին գտնուած գիւղը Պէյթ Էպրի, արդի Պէյր Պանիր գիւղին մէկ սխալ ուղղադրութիւնն է: Պէյթ Պահիր, ուր չիւնուած էր Ս. Աստուածածնի վանքը, կը գտնուէր Հոաքելի գերեզմանին մօտերը. եւ նոյն

գիւղի սահմանին՝ մէջ կը համարուին մօտակայ Պէյթ Ճալա գիւղն եւ Հայոց Ս. Յակոբայ վանքին Պարոնիսկը կոչուած ձիթատանն ու այգեատանը եւ հողերը: Առաջնոյն, Յունաց Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն մէջ, մինչեւ հիմակ ցոյց կը տրուի Ս. Կուսին նուաճ քարէ աւանդական աթոռը. երկրորդին բնդհանուր տարածութեան վրայ տեղ տեղ երեւան ելած են քրիստոնէական վիմափոր գերեզմաններ եւ հին ջրհորներ, գերեզմաններ ու ոմանց վրայ գտնուած են նշանագրեր (Palestine Exploration Fund, 1902, էջ 237-240). Իսկ տեղւոյն սենեակներու նորոգութեանց ժամանակ, երեւան հանուած են հայկական տառերով քանդակուած քարերու բեկորներ. (Ժմիգրկն. Պոմ. Երսղմի., Հար. Ա. էջ 298):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՊՁՏԻԱ ԲԱՆԵՐ ԵՒ ՄԵՆ՝ ԲԱՆԵՐ

Թերթերը, ամէն տարի, մեզի կը բերեն պատմութիւնը աշխարհի այս կամ այն կողմը պատահած ահաւոր ողորումներուն: Թերթերը սովորական դէպքերու պէս կը նկարագրեն դանձր իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով: Արտեր, պարտէզներ, այգիներ ծածկուած ջուրերու տակ, ուր ծառերու զագաթները կը ձեւացնեն կանանչի տխուր կղզեակներ. փողոցներն լցուած պղտոր եւ զոռացող ջուրերով՝ որոնք տուներու պատերը կը ծեծեն. կը թափանցեն եւ կը լեցնեն բակերը, գաւիթները, մառանը, խոհանոցը: Տուներու մէջ սարսափէն դուրս ինկած աչքեր, սրտակեղք ճիւղերով, կը նային ջուրերուն՝ եւ երկինքին որ իր բոլոր սահմանները բացած՝ կ'ուռնցնէ մեծ ու պղտիկ ջուրերը, որոնք տակաւ աճելով՝ հասակ առած առիւծի կորիւններու պէս կը վազեն անմեղ որսեր յօշոտելու:

Տեսարանը ահաւոր երեւոյթներ կ'ըզգենու տակաւ. ծառերու կոճեր, սայլեր, տակառներ, աթոռներ, տնական ամէն տեսակ կարասիներ, կենդանիներու եւ մարդոց դիակներ, խառնիխուռն, համայնական ա-

ւերածութեան մը մէջ քով քովի եկած, մահուան եղբայրութեամբ մը, քալին ջութերու քամալով. կը դարձնուին իրարու, իրարու մէջ կ'անցնին, կը քալեն, կը դառնան, կը պտուտփին, կը փաթթուին կամուրջին սիւներուն: Արթն սմանք կը կատարեն արդիւրի մը, մինչ ուրիշներ կը թաւալին գահավէժ, մարդկային զիտութեան, ճարտարութեան և ուժերուն աւերումը պատմելով ջութերու երեսին վրայ և երկինքին զմայց:

Բայց կը խորհէ՞ք թէ ինչպէս շինուեցաւ ջութերու այս յորդումը: Պզտիկ պատճառներ չառանգամ մեծ արդիւնքներ կ'ըստեղծեն: Տուներու կաթիլներ, պզտիկ առուներ, պզտիկ ակեր, անձրեկի կաթիլներ, ժամերով և օրերով, գործակցեցան ուսեցնելու ձորերու խորը հեղեղին գանգուածը, որ երթալով աճեցաւ, նոր ջութերու միացումով, և հեղեղը կատարած ու փրփրած, ռոնալով, մանչկով, բլուրները և լեռները իրենց հիմերէն կրծելով, տաշկով և սղոցելով, սպառնալից լեցուց և հորդեց իր անցքը, արհամարհեց իր սահմանները, տարածուեցաւ դաշտերու վրայ և գիւղերու մէջ, իր անկողինէն ելած և ամենի կատաղութեամբ ցամաքին վրայ սանձարձակ արշաւող ծովի մը պէս:

Մարդիկ շատ անգամ հիացումով կը նային իրենց ձեռքի գործերուն և հպարտութեամբ կը լեցուին, կը ցցուին իրենց ոտքերուն վրայ, կուրծքերին կ'ուսեցնեն և ճակատին կը փայփայեն իրենց խելքը և հնարամտութիւնը սիրելու զգուանքով մը, ինքզինքնին նկատելով գերազոյն ուժը տիեզերքին մէջ:

Եւ ստուգիւ երբ կը նայինք երկնաբերձ հոյակապ շինուածներու որ մեր քաղաքները կը լեցնեն, երկնակամարին մէջ միտուելու ճիգով մը, երբ լեռները մարդուն առջև կը խոնարհին գառնուկներու պէս, կը բանան իրենց արգանդները, բզբտուած մարդուն ամենագոր մատներուն տակ. երբ օդը, ոգկիւսաններու երեսը և խորքը կը զրաւուն մարդէն, և իրենց զաղտնիքները կը պարզեն անոր առջև, զի պիտի կրնար տաքակուսիլ մարդուն ամենակաբող ուժին և անոր գործած հրաշքներուն վրայ:

Սակայն բնութիւնը կարծես իր ահաւոր երեւոյթներով կ'արհամարհէ այդ ուժը,

կ'անգիտանայ, կը ծաղրէ, և իր մոլուցքի նոպաներուն մէջ, իր ամենի մրրիկներու ամենավատ շունչովը, իր հրդեհումներուն բոցէ ամենակուլ բերաններովը, երկրին հիմերը սարսոգ իր ահաւոր ցնցումներովը, իր սառնակոյտերու ահադնադողող թաւալումներովը, կարծես կը ջանայ բերել մարդը մեծ իրականութեան զիտակցութեան, և պատմել մարդկային համբաւուած ուժերու սնանկութիւնը, մէկ ակնթարթի մէջ աւերածութեան, փլատակներու և մոխիրի փոշիներու վերածելով մարդուն ձեռագործները: Կարծես բնութիւնը իր այս ահաւոր սպառնալիքներով կ'ըսէ մարդուն, «Մանկ'ր դքեզ»:

Մարդը, տաղնապի այդ օրերուն, կ'անճրքիլի պահ մը. հպարտութիւնէն ուսեցած իր թեկերը կը ծալէ իր սմբած կուրծքին վրայ, յուսահատութիւնը կը զրաւէ իր հոգին, կուլայ և իր ծունկերը կը ծեծէ անգործանուկներու պէս, և իր կատաղութեան մէջ շատ անգամ ծիծաղելի կը դառնայ:

Կը լիշէք անշուշտ հին թագաւորի մը պատմութիւնը որ ծովը ծեծել տուաւ, անոր համար որ ծովը, իր միամտութեանը մէջ՝ չէր ճանչած մեծ թագաւորին գոյութիւնը, և անոր նաւերու բազմութիւնը իր ջութերուն տակ թաղելու անխոհմտութիւնը ունեցած էր: Չեմ կարծիր որ ծովը ազդուեցաւ մեծ թագաւորին բարկութենէն. բնութիւնը մարդոց լեցուէն չի հասկնար, անեկա իր կատաղութեանը մէջ գիտէ միայն զարնել և աւերել, անխտիր և անփերապահ:

Բայց երբ պահ մը խորհինք տիեզերքի անհունութեան վրայ, որ անսպառ աշխարհներ կը թաւալէ, ջութերու քաճ խիճերու և աւազներու թիւով, ժամանակի և միջոցի անսահմանութեան մէջ, երկրի մէկ պզտիկ կէտին վրայ ջութերու այդ խուժումը և կուտակումը իր համեմատութիւնը կը կորսնցնէ մեր աչքերուն: Երկրագնդի բոլոր ջութը, իր մեծ գանգուածով, հիւլէի մը տպաւորութիւնը կը թողու մեր վրայ՝ աշխարհներու այդ բազմութեան առջև: Եւ մարդը աշխարհ կը պզտիկնայ այս բազդատութեան մէջ որ հաշիւէ գուրս կը մնայ անարժէք, աննշան կոտորակի պէս բան մը, հոր մեկանի պզտիկ գիծ մը կըրնայ սքօղել:

Բայց այս բազդատութիւնը ուրիշ երես

մը ունիւ Երբ գետը, իր խօլ ու սանձազերծ յիմարութեան մէջ, կ'աւերէ ամէն բան, կը վտանգէ ամէն գոյութիւն, կը սպառնայ ամէն բանի, մարդը, հակառակ իր տկարութեան ու պղտորութեան, կը կանգնի իր օտքերուն վրայ, կը նետուի նաւակի մէջ, և ապառարարի գործը կը կազմակերպէ, կեանքեր փրկելու, հարստութիւններ խնայելու, ապահովութիւնը շինելու: Զուրբը անէ՛ծքներով լեցուն թիւրաւոր բեքաններով կը փրփրին օտքերուն տակ, կը թքեն իր երեսին, հովը կը կուրջնէ իր աչքերը, և ան՝ անվրդով ու համարձակ, կը յառաջանայ այդ սպառնալիքներուն մէջէն հոն ուր լացերու ձայնը կը լսուի: Հոն ուր թշուառութիւնը կ'աղերսէ. և հիմա կը հարցնեմ. ե՞՞վ է մեծը, մա՞րդը, որ իր անձը կը վտանգէ ուրիշները փրկելու համար, թէ՛ քե՞տը, որ աւերելու յիմարութիւնէն բռնուած, կը մռնչէ և կը քանդէ:

Այս հարցումը մէկ պատասխան միայն ունիւ. մարդը մեծ է քաջութեամբ՝ վտանգին դիմաց: Ո՛չ միայն մարդիկ պիտի ծափահարեն այդ քաջութիւնը, այլ բնութիւնն իսկ, իր անդգալ կեցուածքին մէջ նրկատելով որ ան, մարդը, իր իր ամէնէն ազնուական մասը, կը գործակցի իրեն. ստեղծելու և գեղեցկացնելու իր գոյութիւնը. հրաշալի խորհուրդ մը, զոր բնութիւնը, իր դարաւոր գոյութեան մէջ, կը ձգտի իրազործել, կեանքը շինելով, գեղեցկութիւնը ստեղծելով, ձեւերու և գոյներու ներդաշնակութիւնը դուրս բերելով անձեւ ու անկերպարան տարրերու խառնիճազանձ խառնուրդէն:

Երբ Զուրբու այդ կոյր և բարբաբոս թափը սպառի, երբ տարրերու յոգնածութիւնը վերջ դնէ այդ ամէնուն, երբ աւերումը, իր բոլոր ահաւոր մերկութեան մէջ, աչքերու առջև պարզուի, նոյն մարդը իրեն նմաններուն հետ, ձեռք ձեռքի տուած, պիտի կազմակերպէ վերաշինութեան գործը: Արտերը և մշակութիւնները պիտի մաքրուին իրենց տիրվէն ու աւազներէն, շէնքերը պիտի կառուցուին ու նորոգուին, քաղաքները պիտի մաքրուին, փլատակները պիտի վերնան, կեանքը պիտի վերսկսի իր ծիծաղկոտ թարմութեանը մէջ, այդ ամայութեան վրայ, արցունքները պիտի սրբուին, խեղճութիւնները պիտի սփռու-

նին, և մարդը, համեաշխութեան և եղբայրութեան երգը պիտի կանչէ երկինքի դիմաց ու երկրի վրայ, և մարդուն մեծութիւնը պիտի հռչակուի իր քաջութեան հետ, իր եղբայրութեան ու համերաշխութեան փափուկ զգացումներու արտայայտութեան մէջ:

Թո՛ղ բնութեան կոյր ուժերը մատնուին իրենց խօլ յիմարութիւններուն, թո՛ղ ստուգումը և աւերումը տարածեն ամէն դի, մարդը անվիհեր և անսասան կը մնայ. ան համբերութեան մեծ ուժը ունի իր ներսը, կը համբերէ ան, կ'սպասէ իր կարգին, յամառ և յարատեւ աշխատանքով վերականգնելու համար փլատակները, և կեանքը վերահաստատելու համար իր ցնցուած պատուանդանին վրայ:

Մարդը ստեղծագործութեան մեծագոյն և ազնուական ուժն է իր գործերու բարոյական և հոգեւոր նշանակութեամբ, լեռներէն բարձր, աստղերէն մեծ, անհունութիւնէն աւելի ընդարձակ: Իր քաջութեամբ, իր անձնագործութեամբ, իր համբերութեամբ և իր համերաշխութեամբ ու եղբայրութեամբ՝ մարդը մեծ է միշտ բնութեան ուժերէն:

Հեռուգութեամբ Շ. Վահաների
Երուսաղեմ Գ. Մ.

ՄԱՏԵՆԱԴՐՈՍԱԿԱՆ

- 1.—ՆԱՐԵԿ, ԱՐԵՎԵՐԷՆ Ս. ԳԵՂԵՐ ՆԵՐԷՆԵՐԷ. Արդի հայերէնի վերածեց Թրքերէնէն. Տպ. Յ. Աղապլար, Գանիրէ, 1926. 8° էջ 1 + 368.
- 2.—ՆԱՐԵԿ, ՈՐԵՐԷՆԷՆ Ս. ԳԵՂԵՐ ՆԵՐԷՆԵՐԷ. Աշխարհագրի վերածեց Գրեքերէնէն. Տրքերէնէն. Տպ. Յ. Մ. Սեբեան, Կ. Պոլիս 8° էջ 16 + 550:

Հայ գրականութեան միջնադարեան շրջանին ամէնէն հոյակապ արտադրութիւնն է ՆԱՐԵԿ: Այս գիրքը հմայք մը ունի անդիմադրելի, այնպէս որ քիչ չատ գրական ճաշակ ունեցող մը կ'ուզէ ըզրազիլ Նարեկով. իսկ անոնք որ կրօնական զօրաւոր խառնուածք մը ունին, անպատճառ կը հմայուին Նարեկի ոգիէն և արտայայտութեան կերպերէն:

Ուրեմն նարեկը պէտք է ուսումնասիրել թէ՛ իբրեւ գրական գործ և թէ՛ իբրեւ աղօթքի գիրք։

Իբրեւ գրական գործ մէկ հատիկ է ան իր սեռին և դարուն մէջ։ Նարեկացի եղբայրներ իրենց բոլոր տաղանդն ու հրմտութիւնը շտաշած են կերտելու համար այս գրական յուշարձանը, գրականութեան մէջ շեղելով սովորական ճամբաներէն, և ասոր համար բնորոշ են խորհելու նոր կերպ մը և գրելու նոր ոճ մը, որ նախընթաց չունի Հայ Մատենագրութեան մէջ։

Նարեկացի եղբայրներուն խորհելու նոր կերպը կը կայանայ մարդկային կիրքերը — բոսին ամէնէն ընդարձակ իմաստով —, ինչպէս նաև մեղքերն ու արդարացունքները հոգեբանօրէն հետազոտելու և աստեղ նմաններն ու նոյնները, հաւասարներն ու հակառակները գտնելով Աստուածաշունչ մատենան մէջ, իրենց հետազոտածները աստեղ հետ համեմատելու և աստեղ վրայ կաղապարելու մէջ։

Այս աշխատութիւնը կ'ենթադրէ ո՛չ միայն Սուրբ-Գրքի լայն ծանօթութիւն մը, ո՛չ միայն խորունկ հմտութիւն մը Աստուածաշունչ մատենանը հասկնալու, այլ նաև եթէ ոչ բոնի, գոնէ բուռն ճգանք մը այս կաղապարումները յաջողութեամբ համար։

ՆԱԲԵԿԻՆ նպատակն է իւրաքանչիւր աղօթաւորին հոգեկան վիճակին յարմարիլ, որպէս զի յանցումներու և մեղանշումներու գլխավորութեան տակ զաւարուող խիղճեր, ասանց բացատրութեան և ասանց չրկումի կարող բլլան իրենց ներքին կեանքը հուշելիացած տեսնել այդ հոգեշունչ ոգրերգութեան ինքնանաւոր գրութիւններուն մէջ։ Պէտք է խոստովանիլ որ սքանչելապէս յաջողած է այս նպատակը։

Այսպիսի նպատակի մը համար ծրարգրուած գիրք մը, ինքնին պիտի պահանջէր ինքնայատուկ ոճ մը, գրելու մասնաւոր արուեստ մը։ Նարեկացիք գտած կամ հնարած են այդ ոճն ալ՝ օգտուելով հայերէնի ճոխ և ճկուն յատկութենէն, բառերուն տալով հոգեկան զգացումներու այլազան նրբութիւններուն ու երանգներուն համեմատ, զանազանութիւն, պէսպիսութիւն, գոյն, երփն, երանգ, և դարձածներու անգուսպ առատութիւն մը,

ակնարկութիւններու և այլաբանութիւններու սովորական ու անսովոր շարաշարում մը, և յաճախ այս ոճին զոհելով յատկութեան պայմանը։

Եթէ ՆԱԲԵԿԻՆ մէջ մթին յատկութիւններ չատ են, ասոր պատճառը միայն արուեստական ոճը չէ, այլ նաև չափով ու կշռոյթով ատեղծարարելու ճիգը։ Վասն զի բոլոր գիրքը չափաբերուած է, տարբրնակ խոսորումներով և բանագրութեաններով, որոնք զեռ կարելի չէ ճշգիւ, թէ ուղղակի նարեկացի եղբայրներուն քերթողական արուեստին խամութեան արգիւնք են, թէ ընդօրինակողներու սխալմունքներուն պէտք է վերագրուին շարք մը թելութիւններ։

Սակէ 21 տարի յառաջ, ժոյսի մէջ Նաւեանի և Նարեկի վրայ գրելու ատեն, Նաւեկին տաղաչափութեան վրայ ուշադրութիւն կը հրաւիրէի հետեւեալ տողերով. — «Այս տեղ Նարեկի յափարեմական օրէնքները ուսումնասիրել՝ դուրս է մեր ծրարգրէն։ Միայն կ'ուզենք շէշտէլ՝ թէ Նարեկը չափաբերական գրուած մըն է առնաստակ, նոյն իսկ Նարեկացիի յայտարարութեամբ»։ Եւ շատ զիւրիւն է զիտել՝ թէ միօրինակ չափաբերութիւն մը չէ որ վը տրեւ նարեկի բոլոր գրութիւններուն մէջ, ոչ ալ իւրաքանչիւր գրութիւն բացարձակապէս չափաւ գրուած է։

Սակայն ո՛չ Նաւեան, ո՛չ ալ Աւետիքեան՝ չեն խօսած Նարեկի ընդհանուր տաղաչափութեան վրայ։ Եթէ ոչ Նաւեանէն՝ գոնէ Աւետիքեանէն կ'սպասուէր, որ այս կէտը ուշադրութեան առնէր, երբ կ'ճառէր Նարեկի խթնութեան վրայ» (ԱՅՍ), Նաւարարերք Եկեղեցագիտական, 1906, Հտր. Բ. էջ 972)։

Պէտք է զիտել որ Նարեկին խթնութեան պատճառը եթէ մէկ կողմէն մարդկային մեղքերու և աստուածային գրթութեան հոգեբանական վերլուծումները եւ աստեղ կաղապարումներն են Սուրբ Գրքի եղբայրներուն վրայ, միւս կողմէն ալ կիրարկուած չափաբերական արուեստն է ևւըստ իս, աստեղ վրայ զեռ պէտք է աւելընել ընդօրինակիչներու սխալներու վրէպումները, որոնք երեսն կուզան Նարեկի նոյն իսկ լաւագոյն օրինակներուն իրարու հետ համեմատութեան։

Ահա՛ այսպիսի խրթին դիրքի մը աշխարհարարացումները կ'ընծայուն Հայ ժողովուրդին Դպրեվանքեան երկու նպիսկոպետներու, իրարմէ անկախ, աշխատութիւններով:

Այս երկու թարգմանութիւններէն ո՞րն է հարազատն ու յաջողակը: — Անոնք որ այս մտայնութեամբ կը քննեն երկու Նաբեկներուն թարգմանութիւնը, բոլորովին կը ախալին և անարդարութիւն կ'ընեն:

Թարգմանչական արուեստը զարմանալի է: Ո՞րն է լաւագոյնն ու ապահով մեթոտը մէկ լեզուէ ուրիշ լեզուի մը բան մը թարգմանելու համար, — տառականն ու բառականը, եթէ ոչ իմաստականը:

Անշուշտ ո՛չ մին եւ ո՛չ միւսը, թէեւ երկու մեթոտներն ալ իրենց առանձինն պէտքն ու կարեւորութիւնը ունին: Թարգմանչին ճարտարութիւնէն կախուած է ամէն բան:

Սահակ-Մեսրոպեան զարոյցին թարգմանիչները, զոր օրինակ, ռակի հայերէնով թարգմանած են Նփրեմի, Ոսկերեքանի գործերը, բայց թարգմանած են ազատեմբ, բնագրին տառին ու բառին կապուելէ աւելի՝ կապուած են ատոր իմաստին: Ի՞նչ ըսել կամ ի՞նչ հասկըցնել կ'ուզէ հեղինակը, ա՛յս է թարգմանութեան նպատակը, եւ ա՛յս մեթոտով եղած թարգմանութիւնը շատ յարմար և չիտակ է կարծեմ կոչել հայացում, քանի որ հայերէն թարգմանութեան վրայ է խօսքը:

Հ. Արսէն Բագրատունի Միլտոնի «Դերախտ Կորուսեալ»ը հայացուցած է զբարբարով. անգլիերէն բնագրին և հայերէն գրաբարին միջև փոքրիկ բաղդատութիւն մը բաւական է չոյց տալու համար թէ ճարտար թարգմանիչը ո՞րչափ ազատ շարժած է: Միլտոնը ոչ թէ թարգմանուած է, այլ հայացուած է: Եթէ ուէ բնագիր հայացընելու ատեն բնագրական բառեր ու դարձուածներ զիւրութեամբ կը պառկին հայացի արտայայտութեան ոճին, ձեւին ու դարձուածներուն, բնական է որ նախընտրելի են ատոնք. հակառակ պարագային՝ թարգմանիչը պէտք է ստրկանայ բնագրին կաշկանդումներուն առջև:

Արդ, քանի որ Նաբեկի երկու նոր աշխարհարարներուն առջև կը գտնուինք,

պէտք է ըսել որ անիմաստ է բնագրին տառին ու բառին և դարձուածներուն հարազատութեան տեսակէտէն նայիլ ատոնց վրայ:

Այո՛, Նաբեկ, իբրեւ գրականութիւն, ի՞նչ ալ եղած ըլլան իր առաւելութիւններն ու թերութիւնները, վերջապէս հայերէն է, բայց մեռած կամ ճիճի հայերէն մը: Արդ՝ մեռածը վերակենդանացնելու կամ հինը վերանորոգելու ատեն երբ կը հանդիպիս ա՛յսպիսի ատաղճներու և նիւթերու, որ կըրնան գործածուիլ նորին մէջ, շա՛տ լաւ. ասիկա բարեղէպ է. իսկ եթէ թարգմանիչը պիտի կառչի բնագրին բառական ու քրականական ձևերուն և պիտի բռնադատէ իրենթ երցողը որ հասկընայ իր թարգմանածը, ասիկա եթէ ոչ ամուլ, գոնէ անօգուտ աշխատանք մըն է:

Խնդիրը կը դառնայ ուրեմն Նաբեկը այսօրուան հայուն հասկընալի հայերէնով մը հայացընելուն շուրջ: Վասն զի, ատոնց չափազանցութեան, կրնանք ըսել թէ նոյն իսկ տասներորդ դարուն, Նաբեկացիին ժամանակակից հայութիւնը դժուար կը հասկընար Նաբեկին հայերէնը, բայց կը թափանցէր ատոր իմաստին, քանի որ ամէն մարդու հոգեկան վիճակին համեմատ գրուած հայերէն գիրք մըն է:

Եւ պէտք է խոստովանիլ որ երբ Թորգոմ Նախկոպոս «արդի հայերէնի վերածնց» Նաբեկը, իսկ Դարեգին Նախկոպոս ալ «աշխարհաբարի վերածնց» զայն, «արդի հայերէն»ի և «աշխարհաբար»ի տարբերութիւնը ի՞նչ որ է երկու թարգմանիչներու եւ ընթերցողներու մտքին մէջ, կարելի է ըսել թէ նոյն տարբերութիւնը կը բարացուցէ երկուքին ալ աշխատութիւնը:

Երկուքին ալ նպատակը եղած է այսօրուան հայութեան հասկընալի ընել Նաբեկը, և այս նպատակին հասնելու համար Թորգոմ Նախկոպոս չէ ենթակուած բընագրական կաշկանդումներու, գործածելով հանդերձ բնագրական բառեր և ոճեր. իսկ Դարեգին Նախկոպոս աշխատած է բընագրին ոճին ու չափին հաւատարիմ մընալ: Երկուքին ալ նպատակը նոյն, իսկ հայացընելու մեթոտին մէջ տարբեր բնութեամբ. և այս տեսակէտէն, բառական ճշտութեամբ չիտակ չէ՛ ըսել թէ ոչ Թորգոմ Նախկոպոսի «արդի հայերէն»ը այսօրուան Հայ ժողովուրդին հայերէնն է, ո՛չ

ալ Գարեգին Եպիսկոպոսին «աշխարհաբար»-ը. բայց երկուքն ալ, Հայ ժողովուրդին այսօր խօսած հայերէնին գրականացած ձևերն են, և ճիշտ ասոր համար Հայ ժողովուրդը կը հասկընայ գայն, կամ, աւելի ճիշտը, կրնայ հասկընալ: Նարեկներու երկու թարգմանչական արուեստին գլխաւոր տարրերութիւնը սա՛ է որ թորգում Եպիսկոպոս, բնագրին կաշկանդումներէն հեռանալով, կրցած է յստակութեան կամ գլխաւորականութեան կենքը զորոմէն իր աշխատութեան վրայ. իսկ Գարեգին Եպիսկոպոս՝ բնագրին հարազատութիւնը, նոյն իսկ չափաբերականը պահելու նախանշաններութեան զոհած է յստակութիւնը:

Իմաստի, հասկընալութեան կողմէն երկուքն ալ հարազատ են, բայց բնագրական հայերէնի ճշգրտութեան կողմէն երկուքն ալ հեռու են բնագրէն, և արդէն տարրեր հետեանքի մը պիտի չյանգէր ո՛չ մին և ո՛չ միւր իբրեւ թարգմանութիւն, կամ, իրենց իսկ բառերով, իբրեւ արդի հայերէն և աշխարհաբար: Վասն զի երկուքն մէջէն ալ միեւնոյն տողերու թարգմանութիւնները, կարելի է տարրեր կերպով թարգմանել, և ըսել թէ՛ ա՛յս է «հարազատը»:

Նոյն իսկ Նարեկացիին ինքը, եթէ իր ժամանակի աշխարհաբարին ուզէր վերածել Նարեկը, պիտի չկրնար պահել բնագրին հարազատութիւնը թէ՛ լեզուի և թէ՛ չափի ու կշիռի կողմէն:

Նարեկի գրական արժէքին հանդէպ մեր հիացումն ու գնահատանքը պէտք է որ հասնին երեսկայական չափազանցութիւններու:

Մեր խոնարհ կարծիքով այս չնայ Աղօթագիրքը արուեստական գործ մըն և իբրեւ գրականութիւն: Նոյն ինքն Գրիգոր Նարեկացիին կամ Նարեկացի եղբայրներ ուրիշ գործ մը չեն արտագրած, որ գրուած ըլլայ Նարեկի ոճով, ոչ ալ իրենց ժամանակակից գրականութիւնը ունի նմոյշ մը Նարեկի սեռէն:

Միտքս լաւ բացատրած ըլլալու համար մասնաւոր ընեմ ինքզին Ներայաբար սա մեր ժամանակներուն մէջ: Ինքզին ինչո՞ւ չէ գրած կամ չէ կրցած գրել Ներայաբար հայերէնով ուրիշ գիրք կամ զբոսանք: Ներայաբար շատ յաջող, շատ գեղեցիկ արուեստականութիւն (Affectation)

մըն է իբր գրականութիւն: Ըստ իս, նոյնը եղած է ՆԱՐԵԿԻ իր ժամանակին մէջ: Եւ ճիշդ այդ է պատճառը որ երկու գիրքերն ալ — Նարեկ և Ներայաբար — շարունակութիւն չունին ոչ իրենց հեղինակներու կողմէն, ոչ ալ իբրեւ գրական արուեստի իրենց ժամանակակիցներու կողմէն: Մեկ խօսքով գրական դպրոցի մը արդիւնք չեն ասոնք, այլ անհասարակ արուեստական շիջեմ մըն ըլլանալիքս գործեր:

Մենք անկեղծօրէն կը շնորհաւորենք մեր երկու Սրբազան եղբայրներուն այս հոյակապ աշխատութիւնները. վասն զի Նարեկով գրադիլ՝ կը նշանակէ ապրիլ Նարեկի ոգիով: Եւ այդ ոգին է որ ներշնչած է երկուքն ալ, որ «ի խորոց արտի խօսք ընդ Աստուծոյ»-ները կնքուած գիրք մը չման, մեր ժամանակներու հայութեան առջեւ, մարգարէներու տեսիլքին մէջ կնքուած մատենին պէս, կամ լոկ իբրեւ գեղեցիկ անուն մը, որուն բուսական թլացքի հմայքը միայն կուտայ ռամկեր, և գիտէ որ իրթին, բայց հոգեւոր Աղօթագիրք մըն է Նարեկը բուսածը, զոր հասկընալ ամէն մարդուն բերանը չէ ինկեր:

Բայց ո՛չ. — Նարեկը այսօր երկու պատուական հոգեբանականներուն խնամոտ աշխատութեամբ ամէն Հայ բերնի մօտ ու մատչելի եղած է՝ գեղեցիկ ու հասկընալի հայերէնով:

Նարեկին մատենագրական, լեզուական, մեկնողական ու վերլուծական արժէքները ցայտեցնելու համար՝ երկու թարգմանիչներու կողմէ կատարուած ուսումնասիրութիւններ, որոնք գրուած են երկու գործերուն ալ սկիզբը, և տրուած ըլլաւ բանութիւններ, մեծապէս պիտի նպաստեն ընթերցողներուն որ ո՛չ միայն աղօթեն Նարեկով, այլ նաեւ հետաքրքրուին Նարեկով և Նարեկացի եղբայրներու կեանքով ու անոնց գրական արուեստով:

Ջերմապէս կը յանձնարարենք այս Նոր Նարեկները Հայ ժողովուրդին, որ զովոր մը (Vade-mecum) ընեն զայն իրենց ներքին կենցաղին մէջ:

Աղօթքը քրիստոնեայ հոգիներու մաքուր սնունդն է: Նարեկին աղօթքները կը հայթայթեն այդ սնունդը:

Նարեկը՝ տաք, համակիր, շունչ մը ունի, և մենք Հայերս միշտ պէտք ունինք այդ շունչին: ԲԱՏԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԱՆՈՒԹԱՆ ԵՎԵՂԵՑԻ

ՊԱՇՏԱՄԻՆԻՔԻ ԲԱՐԲՈՒՌՈՒԹԵԱՆ ԻՆՏԻՄԸ

Առանք որ Անգլիկոսն Եկեղեցիի յուրերով կը հետաքրքրուին, հարկաւ պիտած են որ այս միջոցին ժամագիրքի վերաբնութիւնը ձեռք առնուած է հետէ Գառնի որ հիմայ Հայաստանեայց Եկեղեցիի բարեկարգութեան վրայ ալ կը դուրս, շատ բարեկեղծ է ամփոփ գաղափար մը սալ ՍԻՄԵՆԻ ընթերցողներուն, թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ այժմ Անգլիկոսն Եկեղեցիի մէջ:

Այսպէս ան կ'ապագայի լաւ բնութեամբ համար պէտք է անխաղաղ մը նետել անցեալին:

Լատին Եկեղեցիի վաղեմի զարեւու պատարագի ձեւերուն մէջ մեծ աշխատանքներն մը կը տիրէ, որոնք յատուկօրէն Արեւելքի այլեւայլ Եկեղեցիներուն Առաջին վեց զարեւու պատմութիւնը մտքի մէջ է Բայց ձիւղական լաւագոյն ձեւերը ի՞նչ դարէն հասած են մեզ, եւ ասոնք կը ցուցնեն թէ երկու դիմաւոր ձեւերէն մէկը ընդունելու զժողովութեան մէջ էր լատին Եկեղեցին: Անոնց մէկն էր հռոմէական ձեւը, ինչպէս որ պատկերը կը գործածէին Հռոմի մէջ, եւ միւսն էր աղայային դանազան ձեւը, որոնք թէեւ յայտնապէս միեւնոյն ծագումն ունէին, բայց կը տարբերէին իրենք իրենց մէջ: Սրբնակի համար, Ֆրանսայի մէջ Կալիկան ձեւը, Իտալիոյ մէջ Ամբրոսիոսը, Սլոանիոյ մէջ Մոլարապիկը եւ Բրիտանական Կղզիներու մէջ՝ Կելտական ձեւը: Բրիտանական Կղզիներուն մէջ, այս միջոցներուն, Անգլիկոսները Անգլիոյ մեծագոյն մասը զբաղեցնէին, եւ քրիստոնեայ կեդրոնը քուլեցան զէպի Կալիկան եւ Իրլանդա, ուրիշ յետոյ տարածուեցան Սկոթլանդի մէջ:

Հռոմէական ձեւը, ատոր զերիվերոյութեանէն աւելի զինք գործածող Եկեղեցիի հմայքին շնորհիւ, ուրիշ ձեւերէ շատ մը բաներ փոխ առնելէ ետք, այս վերջինները գործածութենէ զաղբեցուց մէկիկ մէկիկ, բացի Ամբրոսիոսէն՝ որ հռոմէական եղանակաւորումներով տակաւին կը գործածուի Միլանի մէջ: Լատին միսիոնարներուն Անգլիկոսներուն մէջ գալէն առաջ (Ս. Սիգոստինոս 597 թ.) Բրիտանական կղզիներու մէջ գործածուած ձեւը կեղտական էր: Թէեւ Լատին խտապահանջ միսիոնարները քիչ մը ներդրածութեամբ վարեցան անոր հանդէպ, այսուհանդերձ ան բոլորովին տղի տուաւ հռոմէականին առջեւ:

Երբ հռոմէական ձեւ կ'ըսենք, պէտք է հասկընալ թէ ամէն տեղ նոյնն էր այն, նոյն իսկ Անգլիոյ մէջ, Ասիկա կը նշանակէ թէ հռոմէական կոչուած յատակագիրքի մը վրայ շինուած ժամակարգութիւններ (liturgy) էին անոնք եւ իրենց նիւթերը առնուած են հռոմէական սոփորութիւններու ընդարձակ շտեմարանէն: Անգլիոյ մէջ, ԺԳ, դարէն առաջ կը թուի թէ գոյութիւն ունէր մեծ աշխատանքներն մը սոփորութիւններ:

Բու, որոնք կը տարբերէին ո՛չ միայն թեմէ թեմէ, այլ միեւնոյն Եկեղեցիին մէջ իսկ: ԺԳ. զարուհ գտնուեցան եպիսկոպոսներ, որոնք իրենց թեմին մէջ արտօնած էին մասնաւոր կերպ մը: ԺԶ. դարուն՝ բարեկարգութեանէն առաջ՝ այս թեմական սոփորութիւններն երեքը միւս բոլորին տեղը զբաղեցնէին: Մասնաւորապէս Սալիզպուրիները, (Սալիզպուրիները), Եորքները, եւ Հիւրֆորտները: Սարուած մէկէն աւելի ճանչցուածք եւ ամէնէն շատ տարածուածն էր, եւ այս էր որ ԺԶ. դարուն յորինուած ժամագիրքին հիմը կազմեց:

* * *

Մինչեւ հիմայ բաժնիս կը վերաբերէր Սուրբ Պատարագին: Բայց սոփորութիւնը բաւով պէտք է հասկընալ նաեւ աստուածային պաշտամունքը կամ ժամերգութիւնները, Խորհուրդներու կատարումը եւ պատահական պաշտամունքները: Ի սկիզբն այս պաշտամունքները միակ գիրքի մը մէջ ամփոփուած չէին, բայց մասնակի կերպով ինչ ինչ մասերը քով քովի բերուած էին, այնպէս որ իւրաքանչիւր պաշտանայ իր ձեռքին մէջ կ'ունենար գիրք մը պաշտամունքին այլեւայլ մասերուն համար: Այսպէս Խորհրդատեղը կը պաշտանակէր պաշտամունքներու մէջ զիստար պաշտունէին ունեցած բաժինները, ինչպէս պատարագի, մկրտութեան եւ ուրիշ պաշտամունքներու աղօթքները: Նմանապէս օտրկաւագին համար ալ Աւետարան մը կար, ինչպէս նաեւ զրպայց դասին համար, Առաքելական Թագիքի գիրքը մը կ'իտարակաւագին համար, եւ ընթերցողներու համար:

ԺԳ. եւ ԺԵ. դարերուն՝ ասոնք վերստին կարգաւորուեցան: Պատարագամտոյցին (Missal) մէջ ներմուծուեցան բոլոր պատարագի համար պէտք եղած մասերը. ժամագիրքին մէջ (Breviary) աստուածային պաշտամունքի վերաբերող բոլոր բաները: Առանձին Մատոյցին մէջ (Manual) բոլոր միւս պաշտամունքներ, բացի եպիսկոպոսին վերաբերող մասերէն, որոնք զբաղեցան Մայր Մատոյցին մէջ (Pontifical): Անոնցմէ զատ կային ուրիշ գիրքեր ալ, ոմանք հասարակաց պաշտամունքի համար, եւ ուրիշներ՝ առանձնական աղօթքներու համար, ինչպէս Աղօթագիրքը (Horae կամ Primars) որոնք աշխարհականներու կողմէ կը գործածուէին:

Անգլիկոսն Եկեղեցիի մէջ պաշտամունքի ըստիպողական բարեկարգութիւնները տեղի ունեցան ԺԶ. դարուն: Երեսկան բարեկարգութիւնը խնդրոյ առաքելայ եղաւ բոլոր Եւրոպայի մէջ Լուսիններէն առաջ: ԺԳ. դարուն Անգլիոյ մէջ Աստուածաշունչը Վիլիլիքի ձեռքով անգլիկոսներէն թարգմանուեցաւ՝ զայն ժողովրդականացնելու նպատակով: Հասարակաց էին նաեւ առանձնական Աղօթագիրքերը: Գերմանիոյ մէջ յուլիանական շարժումը (1520 ին), որ ազգայնական եւ կրօնական էր միանգամայն, պէտք է յիշել թէ յուզեց մարդէ Եւրոպան: Անգլիոյ մէջ ազգայնականութեան ոգին, Եկեղեցական բարեկարգութեան ցանկութիւն մը, եւ ուրիշ հոյ մը խնդիրներ

առաջնորդեցին Անգլիոյ ժողովուրդը յայտարարելու թէ Հոռոմի եպիսկոպոսը այլեւս ուրիշ տեւեռտաք եպիսկոպոսէ մ'աւելի իշխանութիւն չունի Անգլիոյ մէջ։ Այս բանը ընդհանրական քրիստոնէութեանն անջատում մը չէր նկատուեր, այլ իբրեւ վերագրած մը Անգլիքան եկեղեցիին նախնական ազատութիւններուն։

Երեսնական բարեկարգութիւնը այս կերպով իբրեւ Անգլիքան եկեղեցիի յատուկ խնդիր՝ շատ աւելի զիւրացաւ։ 1542ին Քենթրըպըրիի Սքրեպիսկոպոսը Գրեմմըր (Crammer) յայտարարեց թէ յանձնաժողով մը պիտի կազմուի պաշտամանց գիրքերը բարեկարգելու համար։ Բայց գործը չբաւարարական չամար պատրաստ կրցաւ ըլլալ միայն շնորհիւ Բ. Ի մահէն եւ եղբարք Զ. Մանուէլ թագաւորի յաջորդութեանն ետքը։ Այս գործը եղբարք Զ. Ի առաջին ժամագիրքը հեղաւ, 1541ին։

Այս փոփոխութիւնները ի՞նչ ուղղութեամբ կատարուեցան։ Ամէնէն առաջ՝ նոր ժամագիրքը ամբողջովին անգլիերէն եղաւ փոխանակ լատիներէնի։ Յայն եւ Հայ եկեղեցիներու պաշտամունքի լեզուներուն նման լատիներէնը ազգային լեզուի վաղեմի մէկ մէկ չէր անցիլացիի համար, այլ իբրեւ լեզու ստար բարբառ մը, որ չէր նստեցուցուր հասարակ ժողովուրդէն առանց երկար բարակ սորվելու։

Ասէ զատ ուրիշ պարզ շինքեր ալ կատարուեցան, որպէսզի ժողովուրդը կարող ըլլայ հասկնալ եկեղեցւոյ պաշտամունքները։ Վանական երկար պաշտամունքները կրճատուեցան։ Անոնց շատ մը բարդութիւնները պարզուեցան։ Ժամերգութիւններու մէջ հարկաւոր փոփոխում կատարուեցաւ ուրիշ ժամերգութիւնները երկուքի վերածելով, ժխտական եկեղեցիներու մէջ գործածուելու համար՝ առաւօտեան եւ երեկոյեան, խաբարդելու պարտականելով նախկին պաշտամունքներու էական տարրերը առանց կրկնութիւններու։

Առաքելական մեկերուն վերադառնալու բուն փառաբան փոփոխումը անգլի ունեցան վրաստիւրով պաշտամունքին մէջէն ինչ որ լատինական նորութիւն կը համարուէր, որով պաշտամունքը յարմարեցուած եղաւ Աստուածաշնչական չափանիւններու։

Այս արդիւնքը նոր նիւթերու շարայարում մը չէր, այլ յարգանք մը վաղեմի պաշտամունքի պահպանութեան, որուն մեծ մասը պարզապէս առնուեցաւ։ Վերջապէս այս բոլոր փոփոխումներ հրատարակուեցան անգլիերէն միակ գիրքի մը մէջ, եղբարք Զ. Ի իշխանութեան տան (1549), Հասարակաց Աղօթագիրք (Book of Common Prayer) անունով։ Ասոր գործածութիւնը պարտաւորել եղաւ ամբողջ Անգլիոյ մէջ միակերպութեան պաշտամանական հաստատութեամբ։ Բնականաբար մեծ նպաստակութիւն կար թէ՛ անոնց կողմէ, որոնք կ'ուզէին Հոռոմի նկատ կողմը պահել, որոնք կողմէ, որոնք անգլիական եկեղեցւոյ հաւատարմ ճանաչողներն էին եւ տակաւին կը փափաքէին պահել հին պաշտամունքները։

Նոյն տան զանուեցան մոլորանոց բարեկար-

գիշերը Լուսնի եւ Կալվինի ազդեցութեան ներքին, որոնք կիսկատար կը գտնէին բարեկարգութիւնը։ Եւելորդ է խօսիլ այն երբեք եւ ցաւալի մաքառումներուն վրայ, որոնք եղան ապահովութեւ համար նոր գիրքին ընդունելութիւնը։ Ատոնք տեւեցին 1549-1662, եւ պատահաւ եղան այլեւայլ կրօնական հերձուածներ՝ երեսն բերելու։ Մէկ կողմը կը բռնէին Հոռոմի համակրները, որոնք պապական ըսուեցան, իսկ միւս կողմը բռնած էին այլեւայլ տիպերէ ծայրայեղ բողոքականներ, որոնք կ'ուզէին ջնջել եպիսկոպոսութիւնը եւ Անգլիքան եկեղեցիին վերածնլ Սկոթլանդի Կալվինական կամ ուրիշ ոչ-կաթոլիկ եկեղեցիի մը։ Այս երկուքին մէջտեղը կային անոնք որ ժողովուրդին մեծամասնութեան եւ փարլամենթին օգնութեամբ կը ջանային պաշտպանել եւ բարձր պահել կաթոլիկ(*) բայց ոչ թէ հոռոմական, բարեկարգութեամբ՝ բայց ոչ թէ եկեղեցւոյ պատմական ուսուցումներուն եւ պաշտամունքներուն անհաւատարմ ըլլալու սկզբունքը։

Տիրող եկեղեցական եւ պետական իշխանութիւնները ջանացին միակերպութիւն ապահովել պարտադրելով աղօթագիրք մը, որ գոնէ էական տէրքերը լեցնէր, եթէ չկարենար գոհացնել բոլոր կուսակցութեանց պահանջները՝ բացի չափազանց ծայրայեղներէ, որոնցմը երկու կողմին մէջ ալ կային։ Այս ազդեցութիւններու ներքին 1549ի Գիրքը հազիւ հրատարակուեցաւ՝ երբ զայն վերաքննելու քայլեր առնուեցան նորէն։ Վերաքննութիւն մը հրատարակուեցաւ եւ պարտաւորուեցաւ 1552ին, այս անգամ սակայն շատ մը կարեւոր փոփոխումներով, որոնք մուծուեցան ծայրայեղ բողոքականներու առիւթամբ։ Եղբարք Զ. Ին յաջորդեց Մարի Թագուհին եւ հինգ տարի իշխեց։ Պապական մըն էր նէ, եւ հետեւեց բոլորովին արգիլեց նոր ժամագիրքին գործածութիւնը, եւ տեղը զրաւ հին լատին պաշտամունքի գիրքերը եւ վերահաստատեց հոռոմական յարաբերութիւնը։ Եղբարք Թագուհին ներառեալ անոնք 1558ին։ Անոր քաղաքականութիւնն էր վերահաստատել եւ պաշտպանել Անգլիքան եկեղեցիի սկզբունքները։ Ներս օրով Աղօթագիրքի նոր վերաքննութիւն մը եղաւ 1559ին, այս անգամ ետ դառնալով 1552ի ծայրայեղ բողոքականական աղօթագիրքէն ղէպի 1549ի նախնական գիրքը։

Ճշման Ա. վաւերացուց ուրիշ վերաքննութիւն մը 1604ին։ Բայց իր զգաւաւ յաջորդին, Զարլըզ Ա. Ի օրով կրօնական ու քաղաքական զգոհ խմբակները, Գրեմմիլի գլխաւորութեամբ, ընդգլխեցան թագաւորին եւ եկեղեցիին ղէմ. Գրեմմիլի թագաւորը 1649ին եւ նոր Կառավարութեան (Commonwealth) ժողովներուն ընթացքին՝ ջնջեցին աղօթագիրքը եւ եպիսկոպոսներն ալ արժողագուրկ ըրին։ Երբոր Զարլըզ Բ. գահ

(*) Կաթոլիկ բառը նոյն գործածութեամբ է լեզուականական իմաստով, ինչպէս «Հաւատամք»-ի մէջ։ Երբ նոսրեւական եկեղեցին հասկնալու ուզեց՝ «հոռոմական» բառը կը դնէր «կաթոլիկ» բառին տեղը։

եղաւ 1660ին, Աղօթագիրքը զարմեալ մէջտեղ բերուեցաւ և նոր վերաքննութեամբ հրատարակուեցաւ 1662ին: Անգլիկներէն աղօթագիրքի այս վերջին վերաքննութիւնը նոր և աւելի ջանք մըն էր վերահաստատելու եղուարդ 2-ի առաջին գիրքը (1549), որ այդքան խիստ փոփոխման մը ենթարկուած էր 1552ին, Կալվինականներու համակիր բարեկարգիչներու ձեռքով:

Անգլիոյ մէջ ժամագիրքի բարեկարգութեան այսօրուան խնդիրը կը զառնայ՝ 1662ին վաւերացուած և ցայսօր անփոփոխ գործածուած գիրքին մէջ կատարուելիք փոփոխութիւններուն շուրջ:

Վերաքննութեան պահանջը չորս կէտերու վրայ է:

ա) Պէտք կայ պարզ փոփոխութիւններու՝ ուղղելու համար ժամանակի ուղեւոր հակառակ խօսքերը եւ նախադասութիւնները, եւ աղօթքները պատշաճեցնելու արդի պայմաններու: Այս թեւադրութիւններու մասին խնդիր չկայ գրեթէ:

բ) Փոփոխման բուռն խնդրանք մը կայ Անկլիկալիք ընդհանրութեան կողմէ, որոնք Սքաֆօրտեան ճարձումի ներշնչումին տակ հարիւր տարիներէ ի վեր կ'աշխատին Անկլիքեան եկեղեցիին ընդհանրական ժառանգութեան զանց առնուած տարրերը վերահաստատել: Այս խումբը կ'ուզէ յայտնի փաւերացումը կարգ մը արարողական խնդիրներուն, որոնք թէև կը գործածուին Անկլիքեան եկեղեցւոյ մէջ, բայց տակաւին կանոնական եղած չեն: Անոնք կ'ուզեն նաև ինչ ինչ յաւելումներ կատարել պաշտամունքներու վրայ, մասնաւորապէս Ս. Հաղորդութեան վրայ, այնպէս որ պաշտամունքներու ընդհանրական նկարագիրը շատ պայծառ կերպով ցայտէ: Վիճաբանութեան շատը Ս. Հաղորդութիւն պահելու վրայ է: Հիմալ թէև ատիկա արածուած է շատ մը թեմերէ, բայց զեռ աղօթագիրքէն դուրս կը նկատուի անիկա: Ասոր մէջ ալ գլխաւոր խնդիրը սա՛ է. հիւանդներու համար հաղորդութիւն պահուած պարագային, այս պահու հաղորդութիւնը պիտի գործածուի՝ ուրիշ ներգատակով, զոր օրինակ ատոյթօրհնութիւն ընել, ինչպէս կ'ընէ լատին եկեղեցին, զոր եւ ոմանք կ'ուզեն ներմուծուած տեսնել Անկլիքեան եկեղեցիին մէջ: Այս դրոշմը կը փափաքի աղօթագիրքի «նոխացումը»:

գ) Ասկէ դատ մաս մը անգլիացի եկեղեցականներ ալ կան, որոնք վերը յիշուածներուն տրամագծօրէն հակառակ ցանկութիւններ ունին, և կը փափաքին որ աշխարհի վերաքննութիւններ կատարուին և պարտադրուին, որոնք աղղուարէն արգիլեն Անկլիկալիքները իրենց ներքին սոփոքութիւններն իսկ տարածել: Ասոնց պահանջը բացարձակապէս սեղմ միօրինակութեան վրայ է:

Եկեղեցականներու ուրիշ խումբ մըն ալ կը փափաքի աւելի պարզութիւն և չեղանութիւն պաշտամունքներու մէջ: Անոնք կը մատնանշեն սա՛ իրողութիւնը թէ հասարակ ժողովուրդը չի կրնար հասկնալ ո՛չ ժամերգութեան լիզուն եւ

ո՛չ ալ պաշտամունքի հաստատարող ձևերը, և թէ աւելի շատ աշխատութիւն մը անհրաժեշտ է համապատասխանելու համար եկեղեցիի աշխատանքներու գործառնութեան: Անոնք կը պահանջեն որ իւրաքանչիւր քահանայ աւելի ազատութիւն ունենայ պաշտամունքը տեղական պայմաններուն յարմարեցնելու: Ընդհանուր կերպով՝ անոնց նշանարանն է «յարմարողութիւն» (adaptability):

Այն մարմինը, որ վերջին տարիներուն մէջ կ'աշխատէր վերաքննութեան գործին համար, Անկլիքեան եկեղեցւոյն ազգային ժողովն է (National Assembly), որ եկեղեցական օրէնսդիր մարմին մըն է՝ կազմուած երեք մասերէ:

ա) Եպիսկոպոսաց ժողով, որ կը կազմուի բոլոր թեմակալ եպիսկոպոսներէ: Բ) Կերական ժողով, որ կը կազմուի իւրաքանչիւր թեմի կողմէ ընտրուած քահանաներէ և գ) Աշխարհական ժողով, բաղկացած աշխարհական այր թէ կիներէ՝ իւրաքանչիւր թեմին աշխարհականներէ ընտրուած: Վերաքննեալ գիրքը պէտք է ընդունուի իւրաքանչիւր ժողովին մէջ մեծամասնութեան զատ գաւառ քուէարկութեամբ: Մինչև որ Անկլիքեան Փարլամենթը չվաւերացնէ՝ անիկա չի կրնար օրէնքի ոյժ ունենալ, որովհետև Անկլիքեան եկեղեցին պետական է: Փարլամենթը կըրնայ ընդունիլ կամ մերժել, բայց չի կրնար փոփոխել եկեղեցական կարգադրութիւնը մը, որ կ'առաջարկուի եկեղեցական ժողովին կողմէ:

Այն հիմնական առաջարկները, որոնք ըստ ամենայն հաւանութեան ընդունելի պիտի ըլլան՝ հետևեալներն են:

1) Վերաքննուած ձեռնոց (Lectionary) մը եւ Սաղմոս մը, համապատասխանելու համար անոնց պէտքին, որոնք շարաթիւ մէկ անգամ եկեղեցի կուգան, և ո՛չ թէ ամէնօրեայ ժամուորներուն, ինչպէս ներկայիս Ասիակ ընդունուած իսկ է:

2) Առատեան և երեկոյեան աղօթքներուն մէջ շատ աւելի զանազանութիւն ներմուծել:

3) Պատահական պաշտամունքներու պարզումը, զոր օրինակ, Կնուէր, Պսակ, Կայլն:

4) Վերահաստատել եկեղեցւոյն նախկին խորհրդապաշտութիւնը այդ պատահական պաշտամունքներու մէջ, ինչպէս Միկրտութեան մօմերուն գործածութիւնը, Կայլն:

5) Ս. Պատարագին վերաքննութիւնը և Հաղորդութիւն պահելու թոյլտուութիւնը հիւանդներու համար, բայց ոչ ուրիշ բարեպաշտական նպատակներու:

6) Եւ ամէնէն աւելի նախատեսուած է բարեփոխուած ժամագիրք մը ընդունիլ, որ սակայն պիտի չբռնէ հիմնական ժամագիրքին տեղը: Չեռառնուած այս միջոցին նպատակն է արգիլելու թախում մը ծայրայեղ պահպանողականներու հետ, որոնք սեւ փոփոխութիւն չեն ուզեր: Կը խորհին որ պահպանողականներու ընդգրկութիւնը ժամանակի ընթացքին պիտի կորսնցնէ իր ուժը եւ նոյն ատեն նոր մեթոդներ պիտի գործածուին: Իր պատասխան անոնց, որոնք կը կարծեն որ այս երկու ձևերուն ընդունելութիւնը եկեղեցին պիտի բաժնէ, գիտել

հուսանք թէ նախ, արդէն Անկիւքան ժողովուրդին մէջ պատարագի իրարմէ քիչ մը տարբեր ձևեր կան, ինչպէս օրինակի համար, Ամբիկայի եպիսկոպոսական եկեղեցիին և Սիւրբիոյ եպիսկոպոսական եկեղեցիին միջև. և երկրորդ՝ թէ Սիւրբիոյ մէջ, ուր պաշտամունքի երկու ձևեր կան նոյն գիրքին մէջ տպագրուած, ուսել անպատեհութիւն չէ ծագած:

Մինչ անսահմանօրէն վերաքննութիւն բաւածը չափ սահման չունի, և հետևարար ինքնին կը հասկցուի որ չի կրնար ըլլալ հիմնական սեւէ փոփոխութիւն, որ կարենայ տակն ու վրայ ընել Անկիւքան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը, կարգապահութիւնը կամ պաշտամունքը: Վերաքննութիւնը անապարհնոյ չի կատարուիր: Եկեղեցին խելամուտ ըլլալով այն մեծ զօւարթութիւններուն, որոնք մէջտեղ եկան նախկին բարեփոխութեան ատեն, մնաւ ի հաւելի հեռունքը չերթալ՝ այն մեծ յոյսով որ հիմա առաջարկուած փոփոխութիւնները բաւական են համապատասխանելու և զոհացնելու եկեղեցւոյ զաւակներուն մեծամասնութեան հոգեկան պէտքը:

* *

Վերի յօդուածին գրի առնուելէն ի վեր, ժամագիրքի վերաքննութիւնը նոր կերպարանք մը ստացած է: 1927 Փետր. 8ին Փնիթթըրբրի և Եօրթի արքեպիսկոպոսները Անգլիոյ եկեղեցւոյ ներկայացուցին առաջարկեալ վերաքննութիւնը՝ որ պատրաստուելու և եպիսկոպոսներու ձեռքով:

Առաջարկուած է որ վերաքննուած պաշտամունքները պարունակող երկրորդ ժամագիրք մը աւելցուի 1662ի ներկայ ժամագիրքին վրայ, և հինը կամ նորը հաւասարապէս գործածելի ըլլան՝ մինչև որ եկեղեցին ճշգէ փոփոխութիւններուն արժէքը: Այսպէսով փոփոխութիւն չունի հոգեղներն ալ զոհ քուցուած կ'ըլլան:

Վերաքննուած ժամագիրքը՝ գործնականին մէջ այն է՝ ինչ որ վերև ներկայացուցինք: — Պաշտամունքները աւելի ճկուն վիճակի մէջ զբոսում են և մեծապէս նո աջուած, և առաւօտեան և երեկոյան ժամերգութիւններն ալ կարճելու արտոնութիւն տրուած է: Ս. Հոգորդութեան խորհուրդը ճոխացուած է և Ս. Հոգեղն կոչումը աւելցուած սրբազօրման ազօթքին վրայ, և թողարուած է նաև Ս. Հոգորդութիւն մաս մը պահել հիւանդներու համար: Բայց լատիններու պէս Հոգորդութիւնով օրհնութիւն ընելը արգիւտած է:

Սակայն օրինական գաւառու համար այս համալրեալ Դիքի՝ ինչպէս պիտի կոչուի այն՝ պէտք է վաւերացուի եկեղեցիին կրեական և աշխարհական ներկայացուցիչներէն և փարլամենթէն:

Գրեց՝ Հ. Զ. Բ. ՊՐԻՃՄԷՆ

Հայացուց՝ ՆԵՐՍԷՍ ՍՐԿԳ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԿԻՒԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ՝

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

Ա. Արքանիս հանգուսններ, — Բ. Էջմիածնի Արքին վերահաստատեան պահանգներ՝ 1441ից. — Գ. Աւելի զօրուոր պահառ մը, — Դ. Երևանի օղակալ վիճակը, — Ե. Կիլիկիոյ Արքին կանոնականութեան փաստեր:

Ա.

Աւանդական և պատմական հիմունքով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Կաթողիկոսութեան աթոռանիստ առաջին մայրապանքը եղաւ Վաղարշապատ (Ս. Էջմիածին): Բայց կը զիտենք Ազգային Պատմութեան մէջ որ Հայ ազգին քաղաքական կեանքի հոսանքներն ո՛ւր որ ուղղուած ու հանգրուան մը չինած են, այդ հանգրուաններ Հայոց Կաթողիկոսներուն համար ալ աթոռանիստ եղած են. որովհետեւ պետութեան և եկեղեցւոյն գործակցութիւնը անհրաժեշտ պայման մըն էր Հայ ժողովուրդի զոյութիւնը պաշտպանելու և անոր քաղաքակրթութիւնը հովանաւորելու և պահելու համար:

Այս է պատճառը որ Հայոց Կաթողիկոսները թափառեցան աշխարհապահական հետեւեալ զիմերու վրայ:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի և լուսաւորչեան Տան առաջին աթոռանիստն եղաւ ՎԱ. ՂԱՐՇԱՊԱՍ (Էջմիածին) 303—403:

Իսկ յետոյ՝

Ա.—ԴՈՒՆ, 485ին, Մանդակունիի ատեն.

Բ.—ՋՈՐԱՎԱՆԻ և ԱՂԹԱՄԱՐ 927ին, Յովհան պատմաբանի ատեն:

Գ.—ԱՐԿԻՆԱ, 947ին, Անանիա Մոկացիի ատեն:

Դ.—ԱՆԻ, 992ին, Սարգիս Սնանցիի ատեն:

Ե.—ԹԱԻՐԱՌԻ, 1067ին, Խաչիկ Բ. Անիցիի ատեն:

(*) Այս խորագրին առկա պիտի ներկայացնենք Կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն գաւազանը 1441 Էճ միջեւ մեր օրերը, Սահակ Բ. Կրդս. Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան պահանջներ չէ՛ գրուած աշրջակայ ձևով մը: Այնպէս որ Աշտարակեան պատմագիր Եփրեմ կրդիէն. մինչեւ Ալիւս (Սիսուս) և Օրմանեան (Ազգապատում) Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան և կաթողիկոսներուն վրայ գրուածներ բերի են բարոյական և կրօնական: Իսկ մենք ինչ որ պիտի գրենք հոս Կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն վրայ, մէկ մասն է մեր Պատմութիւն Կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ գործին, բայց լատիպաշտ ամփոփում Սիւրբի համար:

Զ. — ԾԱՄԵՆԱՅԻ (արդի Թումարդայ՝ Կե-
սարիոյ Ս. Կարապետի մօտ), 1072 թին,
Գրիգոր Մեծ վկայատերի ատեն:

Է. — ԾՈՒՊ-ԳՂԱՅԻ (արդի Անթէպի մօտ
հիւսիսային արեւմտեան կողմը՝ Սօփը),
1116 թին, Գրիգոր Գ. Պահլավունիի
ատեն:

Ը. — ՀՈՒՄԱՆԱՅ (Անթէպի արեւելեան հիւ-
սիսային կողմը՝ ճիշդ Եփրատի արեւ-
մելտեան ափին վրայ), 1143 թին, դար-
ձեալ Գրիգոր Պահլավունիի ատեն:

Թ. — ՍԱՍ, Կիրիկիոյ Հայ Թագաւորութեան
Մայրաքաղաքը, 1232 թին, Հռոմկլայի
անկման ու կործանման և Ստեփանոս
Կաթողիկոսին գերութեան ու մահ-
ուան հետեւանքով, Գրիգոր Է. Անա-
ւարդեցիի ատեն:

Ճ. — Դարձեալ ՊԱՆԱՐԵՍԱՅ (Էջմիածին)
1443 թին, Գրիգոր Թ. Մուսրէկեանի և
Կիրակոս Վերապեցիի ատեն:

Պարզապէս կր յիշատակեմ նաեւ Կաթողիկոսա-
կան ուրիշ տարուներու ծագումն ալ իբրեւ հե-
տաւորական երևոյթ. այսպէս 500-ին Բագարանի Յովհ. ի Կա-
թողիկոսութիւնը, յունարամի Նայասանի մէջ, Մօրիկ
կայսեր անց, տարածմանը Աւան, գրեթէ համըղեպ
Դուինի: 1204 թին Սեբաստիոյ հակաբառը՝ Աման Սե-
բաստացիով: 1076 թին Հոնիի (Մարաշի շրջանակ) ա-
րառը, բռնաւոր Փիլարտոսի իշխանութեան ստանալին
մէջ, Մարդիս Կաթողիկոսով: 1081 թին Անիի Կաթողիկո-
սութիւնը, Բարսեղ Ա. Անեցիով: Այս վերջին երկուքը,
Վկայատերի հաւանութեամբ տեղադրուած Արտուր, ժա-
մանակի, հեղույ եւ Բագարանի վայրամեքու պահան-
ջին ձակ: 1113 թին Աղբաւարի հակաբառը, ընդդէմ Գր-
իգոր Գ. Պահլավունիի, Քոնստանդին Դաւիթ Կաթողի-
կոսով: Եւ 1204 թին Սեբաստիոյ հակաբառը Յովնանէս
2. Մեծարարոյ ղէմ, Ամանիս Սեբաստացիով: Կրճաթ
յիշել Սանակ Գ. Գաւանցի, Մոյս Ս. Կարապետ վանքին
մէջ, Սանանեան իշխանութեան ներքեւ զմուռոյ հայոց
համար Կաթողիկոսական Արտ մը հաստատելու ցաւա-
րի եւ ձախող փորձն ալ 1628 թին, եւ նոյն նպատակով
եղիպար Անթէպիի հաստատուած Կաթողիկոսական Ա-
րտը Երուսղէմ Ս. Յակոբայ վանքին մէջ՝ 1661 թին,
որ խաղանքեալ 1681 թին, երբ եղիպար Էջմիածինը ճը-
րտիրուեցաւ Յակոբ Գ. Զուղայեցիի մահէն ետք:

Կաթողիկոսներուն այս բոլոր տեղագի-
տութեանց, ինչպէս նաեւ Կաթողիկոսա-
կան միւս աթոռներու կանոնական և ոչ-կա-
նոնական ստեղծումներուն էտեւ միշտ քա-
ղաքական ազդակ մը կայ:

Բ.

Բայց ի՞նչ էր 1441 թին քաղաքական ազ-
դակը՝ որ երբ Սիսի մէջ Կաթողիկոսական
Աթոռն ունէր իր զահակալը, անդին, Էջ-

միածնի մէջ Կիրակոս Վերապեցին Կաթո-
ղիկոս կ'ընտրուի, և այդ թուականէն բա-
կըսելով կը վերահաստատուի Ամենայն
Հայոց Կաթողիկոսութեան Աթոռը իր լու-
սաւորչանքին պատուանդանին վրայ:

Կիրիկիոյ Թագաւորութիւնը վերջացած
էր վերջին Լեւոնի միամեայ դժբախտ իշ-
խանութեամբ (1374-75): Եզրպատուի Մե-
լիքները իրենց քաղաքական վրէժխնդրու-
թեան ու կրօնական մոլեռանդութեան բոլոր
արհաւիրքը թափած էին առհասարակ Կիրի-
կիոյ և մասնաւորապէս հպարտ Սիսի վրայ,
այնպէս որ 1375-1441, յիսուն վաթսուն
տարիներու ընթացքին, Մեծն Լեւոնի մայ-
րաքաղաքը անճանաչելի եղած էր աւար-
ներու և աւերումներու հետեւանքով: Ժո-
ղուրդը, թշուառութեան, սովի, և բրա-
նապետներու ճիրաններէն ճողոպրելու հա-
մար ստիպուած էր գաղթել քանի մը ան-
գամ, և թափուր գերեզմանի պէս թող-
ուած լքուած է «թագաւոր» ըլլող քաղաքը:

Կաթողիկոսական Աթոռը քաղաքական
այս արագ և շարաշուք անկումներուն մէջ
գերծ էր կրնար մնալ ատոնց ազդեցութե-
նէն, քանի որ պետութիւն և եկեղեցի մի-
ասին ապրած, միասին վայելած, և միա-
սին տառապած էին: Բայց հիմայ Եկեղեցին
զրկուած էր իրեն հաւատակից քաղաքա-
կան ոյժէն, և ստիպուած էր կոթնիլ տի-
րապետող Եզրպատուի՝ իր Կաթողիկոսու-
թեան հմայքն ու հեղինակութիւնը պահ-
պանելու համար:

Բայց Կիրիկիոյ մէջ քաղաքական կոր-
ծանումէ աւելի խորունկ վերք մը կար, և
այս վերքը սկսած էր բացուիլ նոյն իսկ Կի-
րիկիոյ Պարոնութեան եւ Թագաւորութեան
քաղաքական նկատումներուն և շահերուն
ճնշումներուն տակ:

Ռաշակրական շարժումին հետեւանքով
Կիրիկեան դարպասը կը մշակէր լատին, ա-
ւելի ճիշտ բառով, պապական քաղաքա-
կանութիւն մը: 21⁶ որ պապութիւնը Ռա-
շակրութեան ողին էր: Կիրիկիոյ Հայ Թա-
գաւորներ ուղեցին ամէն զնով հաճելի ըլ-
լալ պապութեան, որպէս զի քաղաքական
զօրաւոր թիկունք մը ունենան Եւրոպայի
մէջ և Եւրոպայի առջեւ, ընդդէմ Կիրիկիոյ
խաւառ թշնամիներուն, և նոյն իսկ իրենց
շուրջ հաստատուած խաչակիր կոմսերու
և իշխաններու ղէմ: Կիրիկիոյ արքուն-

նիքին այս հակումն ու միտումը իր գեներալ-հասաւ, երբ Լուսինեան կոչուած հոգաւոր մարմնով լատին թաղաւորներ ժառանգեցին Հեթում Ա. ի գահը եւ Մեծն Լեւոնի թագը:

Թաղաւորութեան շրջանին՝ թաղաւորներ եւ կաթողիկոսներ երբեմն համաձայն եւ երբեմն անհամաձայն այս քաղաքականութեան՝ քաղած էին, որպէս չի պետութիւնը չլիարժեքի եւ եկեղեցին չեղծուի: Նոյն իսկ ունեցանք կաթողիկոսներ, որ արիւար բառացան թաղաւորներու այդ սխալ քաղաքականութեան դէմ: Այս քաջ եւ խելացի կաթողիկոսներու տիպարներն են Կոստանդին Ա. Բարձրերկրցի (1220-1267), Կոստանդին Բ. Կաթողիկոս (1286-89), որ արաբներէ իսկ հրաժարեցաւ կրօնաւոր— Հեթում Բ. ի հոգիով լատինացած քաղաքականութեան առջեւ տեղի չտալու համար: Յաւոր Բ. Անաւարդեցի (1327-1341), Կոստանդին մը եղիպտոսկան քաղաքականութեան, որ տեղի չտալու համար Լեւոն Դ. ի լատինաօրէութեան, հրաժարեցաւ, բայց դարձեալ հրաւիրուեցաւ իր ամբողջ (1355-59), Էրեւանն որ իրաւունք ունէր Յակոբ Բ.:

Այս լատինամետ կաթողիկոսներուն հակառակ՝ Կիրիլիոյ մէջ ունեցանք բացարձակապէս լատինամետ եւ լատինամետ կաթողիկոսներ, որոնց ամէնէն կարկառուն գէմքն է Գրիգոր Է. Անաւարդեցի (1293-1307), որ հակառակ իր արժանիքներուն, իրրեւ մտքի եւ կրօնքի մարդ, յայտնի լատինասէր մըն էր, եւ արդէն ճիշտ իր այդ նկարագրին համար կաթողիկոս եղաւ Հեթում Բ. ի կամքով: Անաւարդեցիին յաջորդ, եւ անոր զապաւարակից ու գործակից Կոստանդին Դ. Կեսարացիին ալ (1307-1322), թէեւ զուրկ Անաւարդեցիի փայլուն կարողութիւններէն, հետեւեցաւ անոր, հետապնդեց Հեթում Բ. ի քաղաքականութիւնը:

Մեր նիւթէն չհեղելու համար չենք մշտներ աւելի մանրամասնութիւններու Միայն պէտք է զիտել որ Կիրիլիոյ քաղաքական անկումին չուզեցանք էր Հայոց կաթողիկոսութեան անկումն ալ:

Հայ արքունիքին եւ հայ եկեղեցականութեան այնքան մօտիկ չփոխմովը թաղաւորներու եւ լատին կղերականութեան հետ, ո՛չ միայն արքունիքը լատինացած էր, այլ նաեւ Հայ եկեղեցին Սիւ մայրաքաղաքին

մէջ, բայց ոչ բոլոր Կիրիլիոյ մէջ, գոնաւորուած էր լատին ձեւով, իսկ Հայ եկեղեցականներուն բարեփոխարէն ալ փոփոխուած էին:

Մասնաւորապէս արեւելեան Հայաստանը կամ արեւելեան վարդապետներ, որոնք շրջում չունէին լատին քաղաքականութեան եւ կղերականութեան հետ, եւ կը պահէին իրենց խիստ այլամերձ պահպանողականութիւնը, եւ ինչպէս երբեմն Շնորհալիի եւ Գրիգոր Տոյնի Յոյներու հետ մշակած միարանաւան ձեռնարկին հանդէպ, այս շրջանին ալ՝ գէպի պապականութիւնն առնուած մերձեցումի վտանգաւոր քայլերուն հանդէպ՝ բարձրացուցին իրենց դժգոհութեան եւ բողոքի ձայները: Վասն զի պապութիւնը իր քաղաքական նպատակները շնորհելու համար Կիրիլիոյ Հայ արքունիքին, ատոր փոխարէն կը պահանջէր Հայ եկեղեցւոյն լատինացումը: Բայց փորձը յոյս տուած էր որ ո՛չ միայն Կիրիլիոյ թաղաւորութիւնը չափազանցօրէն զնահատած էր պապութեան կողմէ եղած, մանաւանդ ըլլալիք քաղաքական օգնութիւններուն արժէքն ու նշանակութիւնը, այլ նաեւ յոյն իսկ Գրիգոր Անաւարդեցիին նման լատինասէր կաթողիկոսներու ըրած զիջումները եւ մերձեցումները չէին փոխարինած Հայոց ակնկալութիւնները: Իսկ արեւելեան վարդապետներ միշտ այդ վախը ունէին որ Հայ եկեղեցւոյն հարազատ նկարագիրը եղծանելու վտանգին մէջ է ի Կիրիլիոյ:

Այս վախը, իր չափազանցեալ ձեւով, սկիզբէն ի վեր մղձաւանջի մը պէս կը ճընչէր Հայաստանի վարդապետներուն վրայ, որոնք զիտել տանք անգամ մըն ալ, ըստէպ բողոքեցին թէ՛ Յունաց հետ ըլլալիք միութեան գէմ, Շնորհալիի եւ յաջորդին տտեն, եւ հիմայ ալ կը բողոքէին լատիններու հետ միանալու ձեռնարկներուն գէմ: Եւ բողոքին առաջին ուղիքը պայթեցուցին Անաւարդեցիի գլխուն, նըշանաւոր նամակով մը, Սիւնեաց եպս. Ստեփանոսի գրչէն, որուն պատճենը հասած է մեզ (*):

(*) Թաղք վասն հաւատայ եւ կարգաց եկեղեցւոյ յարեւելեան աշխարհէս տաւ Կարողիկոսն Հայոց Տէր Գրիգորս՝ եւայն (Տե՛ս Աս. Օրբէլեան, Պատմ. Սիւնեաց, Տպ. 1859 Փարիզ. Հտ. Բ. էջ 197-210):

Գ.

Բայց եթէ միայն մեզի հասած պատմական տեղիքներու վրայ հիմնուելով դատենք Հայաստանի վարդապետներուն այս խիստ պահպանողականութեան աններող արտայայտութիւնները, չափազանց նախանձախնդրութենէ աւելի բան մը պիտի չզտենք ատոնց մէջ. որովհետեւ Հայոց եկեղեցւոյն թէ՛ յոյն և թէ՛ լատին եկեղեցիներու միջեւ մշակուած մերձեցումի յարաբերութիւնները եթէ զատենք իրենց հետեւանքէն՝ պէտք է խոստովանիլ որ անիրաւ ևն արեւելեան վարդապետներ. վասն զի այսօրուան Հայ եկեղեցին իր պատմութենքին ու արարողութեանց կարգուսարքով, որ ամէն տեղ ընդհանրացած է և նոյն է, ժամանակին տեղի ունեցած ազմուկները և վրդովմունքը չեն արդարաւորներ. Հայոց եկեղեցին իր նկարագիրը եղծող բան մը չէ զոհած յոյն և լատին եկեղեցիներուն իր միութենական շարժումներուն և անոնք իրենց հետեւանքէն մէջը նոյն իսկ թունդ լատինամիտ Անաւարդեցիի կարգադրութիւններէն միմիայն մնացած է Մեծացուցէ շարականներուն ամէնօրեայ երգեցումը, մինչ յառաջագոյն միայն կիրակի օրերը կ'երգուէին ատոնք:

Ուրեմն պէտք է ենթադրել թէ աւելի զօրաւոր պատճառներ մը կային դէպի լատինականութեան առնուած քայլերու մէջ որ արեւելեանք կը վրդովէին և շատ ծայն կը բարձրացնէին. եւ ստուգիւ կոստանդին Ա. Բարձրբերդցիին առ Հեթում Ա. գրած թուղթին մէջ, 1248ին, իրրե պատասխան իննովկենտիոս Դ. (Տէս Գիրք Թղթոց, էջ 503-509), պապի մէկ թուղթին ինչպես նաև Գրիգոր Անաւարդեցիի առ Հեթում Բ. գրած նշանաւոր թուղթին մէջ (Տէս Կղնմես Կալանոսի Միքն. Հայոց Ս. եկեղեցւոյն, ընդ մեծի Ս. եկեղեցւոյն Հոռովմայ, Ա. Հատոր, էջ 435-450), Հայոց եկեղեցւոյն դէմ բանադրանքի և կապանքի ակնարկութիւններ մը կան: Դժբախտաբար մեզի չէ հասած, զոր օրինակ, իննովկենտիոս Դ. Պապին այն թուղթը, որուն պատասխանած է Կոստանդին Կաթողիկոս, հնգետասան սխալներ ի վեր հանելով ատոր մէջ, վերջապէս գիտենք Միսիթար

Սկեռացիի «Պատասխան» էն (*), գրուած 1262ին, թէ Ուրբանոս Դ. պապի Լեկաքը կամ ներկայացուցիչը ինչպիսի ամբարտաւանութիւններով կը յոխորտայ Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցիի հասցէին և անոր պատկառելի պատգամաւորութեան երեսն ի վեր:

Այս չուսաբանուած տեղիքներ իրաւունք կուտան մեզ ենթադրել թէ արեւելեան վարդապետներ մեզի ծանօթներէն շատ աւելի զօրաւոր պատճառներ և ապացոյցներ ունէին, երբ կը ծառանային Կիլիկիոյ դարպասին և Կաթողիկոսարանին դէմ, և վերջապէս կ'որոշէին վերահաստատել Ս. Էջմիածնի Աթոռը:

Դ.

Այժմ դիտենք միւս կողմը, երևանը:— Եթէ Կիլիկիոյ մէջ այլ ևս զոյլութիւն չունէր քաղաքական կեանք, և հետեւաբար ինքնին կորսուած էր Կաթողիկոսներուն էջմիածինէն հեռու մնալը արդարացնող կոուանը, և եթէ Կիլիկիոյ մէջ Հայոց եկեղեցին լատինացւումի ամբաստանութեան տակ էր արեւելեան վարդապետներու աչքին, ասդին երևան, ինչ էր Հայոց քաղաքական կացութիւնը, և ինչ վիճակի մէջ էր էջմիածին:

Շատ պարզ է պատասխանը այս հարցումին—հոն ալ Հայութիւնը պիտի կամ խանձուած աւատական բռնաւորներու հարբատահարութեան ներքեւ կը ճգմուէր, և բոլոր երկիրը կը փճանար տիրապետողներու իրարու դէմ մղած պատերազմներուն ներքեւ: Հայաստանի մէջ Հայոց քաղաքական կեանքը վտանգուած էր այսպէս: Եկեղեցական տեսակէտէն ալ Աղթամարի Կաթողիկոսութիւնը կար հոն, ո՛չ շատ հեռի էջմիածինէն, և կրնար զբաղեցնել էջմիածինը: Ուրեմն, ո՛չ մէկ ապահովութիւն և ո՛չ մէկ միսիթարական երեւոյթ թէ էջմիածնի Աթոռին վերահաստատութիւնը պիտի կրնար Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը ամբողջ և անխռով պահել և հայրապետական միակ գաւազանի ներքեւ հովուել Հայաստանեայց եկեղեցւոյն ժողո-

(*) «Պատասխանի» Միսիթարի Քանանայի Սկեռացւոյ Յաղագս համապատասխան երկաստան Առաքելոց Տպ. Սրբազան Սրբոյ Յովսէփեանց, 1865. 8^թ էջ Գ + 88:

վուրդը, որ ցրուած էր ի սփիւռս աշխարհի:

Գժրախտարար, 1441ին, Էջմիածնի Աթոռին վերահաստատութեան նուիրուած խանդավառ գործունէութեան յաջորդող անմիջական զէպքեր գրեթէ նրկու հարիւր տարի շարունակ, այնքան ողբալի ու ամօթալի եղան որ չարդարացուցին արեւելեան վարդապետներու նախանձախնդրութիւնը և չպակեցին Հայոց. եկեղեցւոյ աւանդական բարեկարգութեան ակնկալութիւնները: Վասն զի նոյն իսկ Էջմիածնի վերահաստատեալ Աթոռին կոչուած առաջին կաթողիկոսին ապօրէն ու անիրաւ գրկումը իր պաշտօնէն, առիթ ընծայեց Կիլիկիցիներուն որ Մուսաբէկեան Գրիգոր կաթողիկոսի վախճանումին հետեւող միայն հինգ տարուան ընդհատումէ մը ետքը, իրենց Աթոռն ալ ունենայ իր կաթողիկոսը, յանձին կարապետ եւզոկիցիի և շարունակէ իր գոյութիւնը մինչև հիմայ:

Ե.

Պատմական զէպքերը ճշդելու և գնահատելու համար պէտք է տարուիլ զգացումներէ, ոչ ալ կոթնիլ երեւակայական իրողութիւններու վրայ:

Կիլիկիոյ կաթողիկոսական աթոռին կանոնականութիւնը պաշտպանելու համար միշտ պատմական սխալ բացատրութիւններ ու փաստեր բշուած են անվախ թէ՛ նոյնինքն Կիլիկիոյ հին և նոր կաթողիկոսներու կողմէն և թէ՛ Կիլիկիոյ Աթոռը պաշտպանելու զոգններու կողմէն՝ ընդգէմ ատոր հակառակող Էջմիածնի կաթողիկոսներուն և ընդգէմ նաև անոնց ջատագովներուն, որոնց ջատագովութիւնը հիմնուած էր ո՛չ միայն պատմական փաստերու սխալ հասկըցողութեան ու մեկնութեան վրայ, այլ մանաւանդ տգիտութեան և կիրքերու վրայ:

Անոնք որ ըսին թէ Կիլիկիոյ Աթոռը ուղղակի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կաթողիկոսական գիծին շարունակութիւնն է կամ Շնորհալիի կաթողիկոսութեան յաջորդութիւնը, այսպիսիներ տարակոյս չկայ որ ստույգ պատմութենէ աւելի պատմական զէպքերու երևոյթներով ոգեւորուեցան. վասն զի Լուսաւորչի կաթողիկոսութեան շարունակութիւնը, բառին կանոնագիտական առումով, եթէ տեղի հետ կապուի, Էջմիածնէն դուրս պէտք է իլլէ. իսկ եթէ կաթողիկոսական ձեռնագրութեան փոխանցումի իմաստով պիտի առնուի շարունակութիւնը, այդ պարագային բոլոր կա-

թողիկոսներ ալ, որ Լուսաւորչի կաթողիկոսութեան յաջորդութեան շղթան կը կազմեն, օրինաւոր կաթողիկոսներ են, առանց կապուելու տեղի և ժամանակի:

Ներսէս Շնորհալի, որուն արիւնք աւանդութեամբ ուղղակի լուսաւորչեան էր, և այդ պատճառով ալ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը պահ մը ժառանգական իրաւունք ու սեփականութիւն դարձաւ իրենց (Պահլաւունեաց) տոհմին, այո՛ նոյն իսկ Ներսէս Շնորհալի, իբրեւ Լուսաւորչի յաջորդ, Արեւմուտքի (Կիլիկիոյ) Հայութիւնը նժդէհ կը համարէր, իսկ Հռոմկլան, իբրեւ քարանձաւ և բանտ, ուր փախած ու ապաստանած էր որսորդներէն հետապնդուած և չունեւէն հալածուած այժեամի պէս, զուրկ ապրուստի դիւրութիւններէն, հայրենի կալուածներէ և թագաւորական և իշխանական նպաստներէ: Շնորհալիի դիտել կուտայ թէ ժամանակին զեշտքեան և յագովիշխանութեան պատճառով չի համարձակիր Հռոմկլայէն դուրս ելնել և անձամբ այցելել իր ժողովուրդին: Շատ նըշանակելի է սա դիտողութիւնը թէ «Մեր ազգին մէջ քաղաւորական և յագովաւար քաղաք մըն ալ չկայ որ հոն նստիմք հայրապետական և վարդապետական արքայ վրայ և ստույգեցնիմք մեր ժողովուրդին աստուածային պատիրանները, նախկին հայրապետներու և վարդապետներու պէս» (Ընդհանրէն.):

Եւ իրօք ալ այնպէս էր. Շնորհալիին կաթողիկոսութիւնը (1165-1173) հանդիպեցաւ Թորոս Բ. (1145-61) և Մլէհի (1170-75) պաքնութեան: Տակաւին Սիս թագաւորական «բազմածղով» շքեղ Մայրաքաղաք մը ըլլալու համար Մլէհն Լեւոնի մը կը կարօտէր: Թէեւ այդպէս ըլլալէ ետքն ալ Շնորհալիին յաջորդները Սիս չփոխադրուեցան, այլ մնացին Հռոմկլայ մինչև ատոր կործանումը (1293) եզրապական բանակի կողմէն: Վասն զի Հռոմկլայ Պահլաւունեաց սեփական կալուածն էր, զրնուած Գրիգոր Գ. Պահլաւունիի ձեռքով, և հետզհետէ գեղեցկացած էր հոյակապ և կեղեցիներով ու կաթողիկոսարանով, և ունէ կախում չունէր Կիլիկիայէն և Կիլիկիոյ արքունիքէն: Որովհետև Հռոմկլայ թէեւ մօտիկ էր Կիլիկիոյ, գրեթէ ատոր սահմանին վրայ, բայց Կիլիկիոյ մէջ էր, այլ Եփրատացւոց երկրին մէջ էր, և Պահլա-

ւունք, իրրիւ բերդատէր, բացարձակ իշխողն էին իրենց բերդին, որիւ աւատական բերդատէր իշխաններու պէս, ունէին իրենց բերդագահ գինուորները ինքնապաշտպանութեան համար: Բայց իրրիւ հոգեւոր իշխանութեան կեդրոն, Հոռմկլայ պահեց իր անկախութիւնը, անշուշտ վայելելով տահմանակից Կիլիկիոյ Հայ պատմական համակրանքը, եւ պաշտպանութիւնը Հալէպի իսլամ իշխանութեան, որու ազդեցութեան շրջանակին մէջ էր Եփրատի հովիտը մինչեւ Հոռմկլայ եւ աւելի վերերը:

Պատմութեան այս լոյսերուն տակ Կիլիկիոյ (Սիւսի) Կաթողիկոսութիւնը չի կրնար Շնորհալիի յաջորդութիւնն ըլլալ:

Ասոնք զօրաւոր փաստեր չեն Կիլիկիոյ Աթոռին կանոնականութիւնը աղագոյցաւնելու համար. վասն զի Կիլիկիոյ Աթոռը պէտք չունի բռնադատիկ փաստերու, ճիշտ այն պատճառաւ որ ո՛չ միայն Գրիգոր Մոսսարէկեան օրինաւոր Կաթողիկոս էր Կիլիկիոյ Աթոռին վրայ. երբ — ինչպէս ես կը կարծեմ — իւր հաւանութեամբն իսկ էջմիածնի Ժողովը (1441), նոր Կաթողիկոս մը ընտրեց, այլ նաև նորընտիր Կաթողիկոսը, Վիրապեցին Կիրակոս, իր օրհնութիւնները ուղղեց Սիւսի Աթոռին եւ նոյն իսկ, միւս կողմէն, Աղթամարի վրայ զբաղեցնելով զարաւոր նշովքը վերցուց, ճանշնալով զայն իրրիւ օրինաւոր Կաթողիկոսութիւն մը:

Էջմիածնի Աթոռին վերահաստատութիւնը կանխող դէպքերու վրայ նետուած այս ընդհանուր ակնարկը, ինչպէս նաև կարգ մը պատմական երևոյթներուն լուսարանումը կարեւոր են շիտակ հասկընալու համար թէ՛ այն պատճառները, որոնց հետեանքով վերահաստատուեցաւ Էջմիածնի Աթոռը, եւ թէ՛ այն խնդիրներն ու վէճերը, որոնք յետոյ ծագեցան Էջմիածնի եւ Սիւսի Աթոռներուն միջեւ:

Բ. Ե.

ՈՒՂԻՂԸ

Սիւսի ի Առաջին քիւիմ մէջ, էջ 31. Բ. սիւնակ, տող 40, «վեց հազարը պէ՛տ է կարգալ «սասնը վեց հազար» այս է ուղիղը՝ Եջմիածնի գործածած բառերուն Սր Թ. Սրբոյի կողմէ առած քիւիմ վերաշեշտով:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄԱՆՐՈՒՔ

ՊԱՇՏՈՆ, ՊԱՇՏԵԼ

Յետագայ վերլուծումի բնթացքին ես կիրարկում եմ երկու սկզբունք. 1. հին հայերէնի շէշը վերջին վանկի վրայ չէր. 2. սեռական հոլովը ուղղականն է, միայն տարբեր շէշադրութեամբ: Այս մասին երկարօրէն զբաղ եմ Հանքէն Աւերբայի:

Պատէլ բառի նախաւոր ձեւն անշուշտ եղած է *պաշտել*, որ երևում է *պաշտել* բառից: Այսպիսով *պաշտել* բառի բունն եղած է *պաշտ*, որից կազմուած է այդ բայը՝ եւ ամանցով: Պաշտ բունի ըլ զուգաձայնի միջև կարծում եմ սղուած է մի հին ձայնաւոր. ենթադրում եմ *ա*. հետեւապէս նրա աւելի հին ձեւն եղած է *պաշտ*, որ կըլուծուէ ն. պարսկ. *پاست* (փարաստ) բունին: Սա մեր *պաշտ* արմատի իմաստն ունի, ինչպէս տեսնում ենք *پاست* (բոթ-փարաստ) բառից, որ նշանակում է կըրտապաշտ եւ *پاست* (փարասթիտան) բառից, որ նշանակում է ծառայել, երկրպագել, այսինքն պաշտել:

**Պաշտ* հին ձեւից, կարծում եմ, մենք ունեցած ենք մի ամանցաւոր բառ *պաշտ*, որ սղելով դարձած է *պաշտ*, որից կազմուած է *պաշտաւոր* ծանօթ բառը: Ենթադրական *պաշտ* ձեւն ա՛մ ամանցը նոյն արժէքն ունի, ինչ որ ա՛մ ամանցը *պաշտ*, *պաշտ*, *պաշտ* եւ նման բառերի մէջ, որ նշանակում են կծող, խածող, վազող: Ուրեմն *պաշտ* = *պաշտ*, այսինքն աւերող, հետեւապէս կիծ անող, խած անող, վազ անող: Այս հաշուով *պաշտ* պիտի նշանակէր պաշտող, ինչպէս *պաշտ* նշանակում է աւերող, կտրող՝ հատանել կամ ստանել բայի *աւ* արմատից:

Ժամանակի բնթացքին խօսողները լեզուական գիտակցութեան մէջ ա՛մ ամանցը կորցրած է իր արժէքը եւ դադարել է գիտակցուիլ իր *պաշտ*: Հնչական մի բարեւորումն ա՛մ ամանցի *աւ* փոխած է *աւ* եւ ա՛մ ամանցն այնուհետեւ սկսած է կիրարկուիլ ա՛մ կերպարանքով: *պաշտ* ձեւը, իրր հնագոյն կազմութիւն, գիտակցուած է

ոչ իբր անանցաւոր բառ, այլ իբր պարզ արմատ, ուստի իր նախնին իմաստը արտայայտելու համար նա առել է նոր անանցը, որով ստեղծած է մի նոր ձև՝ *պաւառաւ, որանից սղման օրէնքով կազմուած է *պաւառաւ, իսկ որանից՝ պաւառաւ, որ մեր պաշտօն բառի եզ. սեռականն է, այսինքն բառի բուն ձևը: Նոյն նորոգութեան ենթարկուած է և արաբաւոր, դառնալով արաւաւ, որ նոյնպէս եզ. սեռականն է և բառի բուն ձևը:

Պաւառ բառի հին գրութիւնն է պաւառ: Այստեղ աւագաձայնի միջև սղուած է մի, որով պաշտօն բառի աւելի հին ձևը պէտք է լինէր *պաւառաւ, որ պաւառաւ ձևի մի ձևափոխութիւնն է ք և հնչումների լծորդութեան հետեանքով: Շեշտն առաջին կամ երկրորդ վանկի վրայ ունենալով, այսինքն լինելով պաւառաւ կամ պաւառաւ, այս ձևը պիտի հնչէր վերջին -ի սլղութեամբ իբր պաւառաւ, որից և պաւառ: Իսկ սեռականի մէջ շեշտն անցնելով վերջին վանկին՝ ոչ միայն սղած ձայնաւորն է երևան գալիս, այլ և ք-ը, որ դարձած էր -, ստանում է իր նախաւոր կերպարանքը, և մենք տեսնում ենք պաւառաւ:

Այսպիսով մինչև գրերի գիւտը պաւառ և պաւառ բառերը անցած են հետեւեալ փուլերից.

Պաւառ և *պաւառաւ, *պաւառաւ (հմտ. ամբարշտել, պաւառել):

Պաւառ. — *պաւառաւման, *պաւառաւման, պաւառաւման, *պաւառաւման, պաւառաւման, որ է այսօրուան պաշտօնը:

Պաւառ և պաւառ ձևերը մենք համարում ենք գաւառական տարբերութիւններ միևնոյն բառի, առաջին ձևն աւելի մաշուած քան երկրորդը:

Պաւառ բառի նախնական իմաստն եղած է պաւառ: Իր կազմութեամբ նա նման է քաւառ բառին, որ նշանակում է գործող, Ժամանակի ընթացքին պաշտօն բառը ենթարկուած է իմաստաբանական (sémantique) զարգացման և ստացած է այսօրուան նշանակութիւնը, որ ոչ թէ պաշտող է նշանակում, այլ ծառայութիւն: Թանձրացեալ դարձած է վերացական, ինչ որ բառերի իմաստաբանական զարգացման ուղին է:

Բայց ո՞րն է պաւառ և պաւառ բառերի հնագոյն իմաստը:

*Պաւառ կամ *պաւառ բառի մի տարբերակն է պաւառ կամ պաւառ, որ հանգիպում ենք պաւառ կամ պաւառ և պաւառ բառերի մէջ: Առաջին երկուսը նոյն բառերն են ք-ի և պ-ի լծորդութեամբ, ինչպէս պաւառ և պաւառ. Ժողովրդական երգն աւագաւ է. «Ամբի տակէն ձուն կ'երևայ, Շողեր ջանք: Այդ երկուսն իսկապէս աւագաւ և աւագաւ են, ուր շ-ի առջև պաւառ է ք, ինչպէս աւագաւ վերջացող բառերի գործիական հոլովի մէջ, արեւմտ-արեւմտ:

Այս պաւառ բառը մնացել է գաւառական բարբառներում պաւառ ձևով, որից ծագած են պաւառ և աւագաւ բառերը և նշանակում են աւագաւ և աւագաւ: Կարծում եմ այս բառը թուրքերէն է, այլ ուրիշ աղբիւրից անցած է նրանց իբր արմատ արաւ (բարբառ) հաշտութիւն, որից նրանք կազմել են, արաւ արաւ — հաշտուել և հաշտեցնել: Իր վերջաւորութիւնը կազմում է պարսկերէնի վերացական բառերի նոյն վերջաւորութեան, այսպէս արաւ արաւ, ճիշդ և այլն:

Բարբառ այսպիսով պաւառն է և իմաստի տեսակետով համարժէք է մեր աւագաւ արմատին, որից կազմուած են աւագաւ, աւագաւ և նոյն արմատն ունեցող միւս բառերը: Լաւ արմատի մի պարզ ձևն ենք համարում աւագաւ արմատը, ինչպէս աւագաւ արմատի պարզ ձևն է ար (հատանել, ատանել): Աւագաւ արմատից ենք ծագած համարում յաւագաւ, որ նշանակում է գոհ, նուէրք: Նշանակութիւնը չունի այստեղ այն հանգամանքը թէ յաւագաւ բառը բնիկ է թէ փոխ առած: Եթէ ճիշդ է մեր վերլուծութիւնը, ապա ճիշդ կը լինի նաև այն լեզուի համար, որից փոխ է առնուած այդ բառը:

Ասացինք որ *պաւառն է հին *պաւառ ձևի մի տարբերակն ենք համարում, ուստի ենթադրելի է, որ *պաւառ ձևի մէջ աւագաւ մատնանշած գաղափարը գտնուի: Այս մտածումը մեզ մղում է կարծելու որ *պաւառ ենթադրական ձևը կրկնարմատ է և կազմուած է իբր պաւառ:

Մեր գաւառներում մինչև այսօր երբ մատաղ են անում մատաղցու ոչխարը կամ գառը երեք անգամ պտոյտ են տալիս եկե-

* * *

զեցու կամ այն անձի շուրջը, որի անունով մատուցանում են զոհը: Յետոյ օրհնած ազ են կերցնում զոհին և մորթում ու միսը եփած կամ հում բաժանում են հարևանների կամ ուխտաւորներին, նալած թէ ուր են մատուցանում զոհը - տանը թէ ուխտատեղում: Այս տեղից է ծագում զեղջուկ այն ոճը, որ ասում է. «քե մատաղ, զլիսովո՞ւ պտիտ դամ», այսինքն՝ քեզ մատաղ լինիմ, շուրջդ պտոյտ դամ (զոհի ոչխարի նման):

Արդ՝ «շուշու» բառի առաջին արմատը «շ» կարծում եմ մեր սովորական «շ» բառն է, բայց ոչ կայծկուլ իմաստով, այլ իբր շըրջան: Արդէն այստեղից է ծագում «շ» բառի սովորական իմաստը և «շուշու» բառը իսկապէս մի կրկնարանութիւն է, իբր «շուշու», որ մնացած է ժողովուրդի բերանում «շուշ» ձևով: Պաշար «շ» նշանակում է պարիկ: Դեռ ման չեկող երեխային՝ ձեռքին նստցրած՝ թոցնում են վերվեր և ասում են «պա՛պար, պա՛պար. պա՛պար աբի»: «Պաշար» կնիքադրական բառի երկրորդ արմատը տեսանք, որ «շ» բառի «շ» արմատն է, որ նշանակում է զոհ: Այսպիսով «շուշ» «շ» պէտք է նշանակէր այն զոհը, որ անում էին, նախապէս պտոյտ տալով սրբութեան շուրջը, լինէր դա մի ծառ, մի քար, մի սեղան թէ մի ուրիշ սրբութիւն: Արեւմտ «պարաշուկ» «շուշու» «շուշու» նախապէս նշանակում էր զոհ մատուցանելու. «շուշու» «շուշու»-նա, որ զոհ չի մատուցանում, հետեապէս անկրօն, անաւատ է, իսկ «շուշու»-նա, որ կուտք է զոհ մատուցանում:

Չոհր մատուցում էին երբեմն և մատուցում են այսօր ո՛չ իբր երախտագիտութիւն, որ համեմատաբար նոր զգացում է, այլ իբր ոգոքում, իբր հաշտութիւն մեծագոր ոգիների հետ, որ հնազոյն աղբիւրն է բոլոր զոհերի և զոհաբերութեան: Ուստի «շ» արմատի իմաստաբանական զարգացման մի շախմատ տանում է դէպի «հաշտութիւն» գաղափարը, իսկ միւս շախմատ դէպի «չոհ» գաղափարը, նոյն այդ պատճառով «շուշ»-ն իբր զոհ և «շուշ»-ն իբր հաշտութիւն միեւնոյն արմատն ունին, որ է «շ»:

Այս գաղափարների սերտ կապակցութեան խուլ արձագանքն է, որ դեռ հնչում է ժողովուրդի պաշարային պատարագ, աստութեան մէջ. «թողին ուրացան իրանց պաշտօն պատարագը (Ս. Վ. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 549): Գիտենք, որ պատարագը զոհ է նշանակում և նուէր: Աղեքանդիքիա

Ն. ԱՂՅԱԼԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՉԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԻՐ

1927 Մարտ 18, Ուրբաթ երեկոյն սկսեալ շարք մը ձեռնադրութիւններ կատարեցան Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ՝ Տօռէն ժողովոյ կարգադրութեամբ և Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր հրամանաւ և ձեռնադրութեամբ Բարդէն Սրբազանի:

Ուրբաթ երեկոյ Դպրութեան ասիման առին 1. Տիրացոյ Պետրոս Յակոբեան, Նիւ-Եորի Հայոց 27րդ Փողոցի Ս. Գ. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ Բանանայացուն. 2. Մինեան Յովհաննէսեան, Միաբան Ս. Արտոյոյ, և ժառանգաւորաց Վարժարանին աւակետներ. երկրորդաւորանէ՝ 3. Մինեան Դաւապեան, 4. Խաչիկ Դահեղեղեան, 5. Վարդիէ Պատմեան, 6. Անդրանիկ Վարդանեան, 7. Սարգիս Աւետեան, 8. Հրանդ Միւնասեան, 9. Պետրոս Աստուրեան, 10. Բարդէն Թումայեան, 11. Աբիս Սմունեան, 12. Սեփիան Ռուսեան, 13. Սերգեյ Մարտիրոսեան, Առաջին դասարանէ՝ 14. Սարգիս Չափեան, 15. Կարապետ Թիֆլիսեան, 16. Պետրոս Քեօրոյանեան, 17. Յովհաննէս Հապեթեան 18. Ազատ Եղիշեան:

Նոյն երեկոյ Կիսաւարկաւորութեան ասիմանը առին Տիրացոյ Պետրոս Յակոբեան և դպիւր Յովհաննէս Քեօրեան (Ս. Արտոյոյ միաբան): Այս երկուքը նշանակեալ Շարք առաւ, Մարտ 19, կոչուեցան Սարկաւորութեան ասիմանին:

Իսկ Մարտ 20, Կիսակի առաւ Պետրոս Մարկաւոր Բանանայ ձեռնադրուեցաւ և օծուեցաւ Տէր Պետրոս անունով:

Նորեմայ Տ. Պետրոս Բանանայ Յակոբեան, ծնած է 1891 Ապրիլ 19ին Բալայի Խանսար գիւղը, որտ դպրոցին մէջ կ'սկսէ իր մանկութիւնը. 1905ին Խաչքեղ կ'ընդունուի ճմով եւ հոն կ'երթայ Եփրատ Դպրէն, որտ սնկածեալ շրջան կ'աւարտէ երեք տարեկ. 1909ին կը գաղթեն Ամերիկա եւ կը հասնասունին Քոյոյ (Նիւ Եորք), որտ կը յանձնէ Բարձրագոյն Վարժարան, որտ բառանեալ քննադէ կ'աւարտէ երեք տարեկ. Թոյլէ կ'երթայ Վիսնսին համալսարան՝ շարունակելու համար իր ուսումը համաձայն Համալսարանի մէջ, որտ շրջանը կ'աւարտէ 1917ին՝ Պատկաւոր Առաւտաից (Յ. Ա.) ասիմանով:

Մեծ պատերազմի քննադէ կ'աւարտուի կ'աւանագրուի եւ վերադառնալ կը նշանակուի օգտակարութեան շրջանին մէջ: Պետրոսին ետք կը յանձնէ Նիւ Եորքի Բոյր Բայի համալսարանը՝ ստանալով համար Վարդապետ Առաւտաից (Մ. Ա.) ասիմանը Փիլիսոփայութեան մէջ: Ետոյ Վաշինկթըն կ'անցնի եւ հոն պատշտօն մը կը կոչուի Քրիստոսութեան Կախարարութեան մէջ մինչեւ 1924, երբ Վաշինկթընի եպիսկոպոսին յանձնարարութեամբ Նիւ Եորք կը դըկուի եպիսկոպոսականաց Աստածաբանական Դպրոցը, իբրեւ Բանանայացու եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ. բայց Մայրենի եկեղեցւոյ մէջ կը յաղթէ: Եւ կ'ընդունի Նիւ Եորքի Հայոց եկեղեցւոյ կոչը, եւ 1926 Պատշտօնի երեսօտէն կը հասնի Ամերիկայի Առաջնորդ Գեր. Տիրայր Սրբազանի յանձնարարութեամբ, որպէս զի Ս. Արտոյոյ մէջ վարժուի Հայոց եկեղեցւոյ Բանանայագործութեան եւ հայացնէ իր ուսումը եւ սպա Բանանայ ձեռնադրուելով վերադառնալ Նիւ Եորք իր եկեղեցին:

Նորեմայ Տ. Պետրոս Բանանայի մասնագիտութիւնն է Փիլիսոփայութիւնն և Մանկավարժութիւն: Անաստիս Կոնստանտին Կարապետի կրթութեամբ պատրաստուած Բանանայ մը Նիւ Եորքի Հայոց համար, որ Ս. Արտոյոյ մէջ մասնաւոր իմաստներու ներքեւ ուսումնասիրէ Հայոց եկեղեցին եւ զորոնակամաղես վարժուեցաւ ժամատագրութեան: Կը մտքեմ որ քլոյ մեակ աւանց ամօրոյ, իր փափակ եւ սուր պատշտօնին մէջ:

ՍԻՈՆԻ 4. ԴՈՒՍՈՅ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

ՍԻՈՆԻ այն բաժանողները, որոնք մինչև հիմա չեն ղրկած իրենց բաժ-
նեզիները ուղղակի մեզի, բոլ բարեհաճին, առանց յապաղումի, վնասել
իրենց պարսֆ Կ. Պոլսոյ մէջ Երուսաղէմի Պսքիկն. Փոխանորդ Գեռ. Տ. Սմբաս-
նյաւ. Գազազեանի: Վ.Ա.ԲՁԹԻԹԻՆ ՍԻՈՆԻ:

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՈՒ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՆԵՐՈՒ

Այն հեղինակներ և հրատարակիչներ, որ կը փափաքին իրենց գիրքերուն ծանուցումը դնել Ալշիր մէջ, պէտք է որ երկերիւս օրինակ զրկեն տառնցմէ Ալշիր Խըմբա-գրութեան հասցէին:

USUKUTU ENE

12. ՉՈՒՐՔԻ ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ. Գրեց Գր. Հ. Գալուսեան (Կիլիկեցի).
Տպ. «ՊԱՅՅԱՐ»-ի, Պոստն, 1925. 80 էջ 91. Գին 50 տեք.

13. ԳՈՅՈՒԹԵՄՆ ՊԱՅԺԱՐԸ. (Տամա Չարս Արարուածով, Պասկերազարդ). Հեղինակ՝ Երեմիա Ս. Քենեանան. Տպ. Եանքի Փրէսս, Լոս Անճելոս, Քալիֆ. 8⁰ էջ 86+2. Գին 75 սէնթ.

14. ԶՈՅՆԱԳՐԵԱՆ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՒ ԴՊՐՈՅԱԿԱՆ ՆՈՐ ԵՐ-
ԳՐԱՐԱՆ. Աւստաւիրեց' Գեորգ Մ. Կասպեան. Երամիս Աստուղի, Պաղ-
սոս. Տպր. «ՆՈՒԱ.Գ» Պէրուք. 80 էջ 26+2. Գին 15 Ա. Դ.,

4. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅ ԹԵՐԹԵՐՈՒՆ

ՍԻՌՆԻ Ա. քիւեկն սկսեալ հրատարակուած շորս քիւեհն ալ ղրկուած են Կ. Պոլսի
Հալ բերթերուն, Ժ-Դ-Ե-Զ-Ը-Թ-Խ-Կ-Շ-Տ-Ր:

Այն բերքեր, որ դեռ չեն փոխանակված իրենց ղրկուած ՍՈՒՆները, բոլ հաճին փոխանակել՝ ՍՈՒՆի իրենց հասցեիւր բուսականէն սխեմով:

“ՍԻՈՆ”-Ի ՀԵՏ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԱԾ ԹԵՐԹԵՐ

21. ԱՐԱՐԱՅ ԱՄՍՈՒՐԵՐՔ. Պատանեկան թերթ մը, որ կը հրատարակուի Գանատայի Հայանպաստ Ընկերութեան կողմէ Գանատա բերում Հայորդիներու Միութեան կողմէ: Տնօրէն - Խմբագիր՝ Ն. Գ. Ալիքսանեան. Բաժնեկին՝ Տարեկան՝ Մէկ Տօլար: Հասցէ.

ARARAT MONTHLY Armenian Boys Farm Hom,
Georgetown, Ont. CANADA.

22. ՊՐՈՓԸ. Կրօնական, եկեղեցադիտական և Ազգային Ամսաթիւրթ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱՆ
ՍԻՐԱՑ ՄԵՐՈՒԹԵԱՆ. Ֆրէզնօ, Տաքիկան Բաժնեդրին 2 Տօլար, Հասցէ.
728 - Fresno Calif (U. S. A.):

The PHAROS Pub. Co. P. O. Box 736, Fresno, Calif. (U. S. A.):

23. ՆԱՐ ԱՐ. Գրական, Գիտական և Քաղաքական Տնտեսական, Խմբագիր՝ Անտոն Կոպեղ, Գին 3,50 Տրխ, Հասցե՝ 18 Odessa Voul. Athènes (Grèce):

Rédaction du NOR OR, 18 Odoss Vouli, Athènes (Grèce):

24. ԱՌԱՏ ՅԵՂԵՂԵՅԻ: Կրօնաբարոյական յեղ պատմագրական Ամսաթիւթ. լույս կը տեսնի Յերեւանում, Յերկիջ, մեծացրած դիրքով, 32 յերեսով, ամիսը մի անգամ. Բաժանորդագիրն է արտասահմանում Տարեկան 3 դոլար: Հասցէ.

Rédaction du Journal AZAT EKEGHETSI, Erivan (Arménie):

25. ՍՓԻՆՔՍ. Քաղաքական Անկախ Շարաթաթիւթ. Արտօնտէր-Խմբագիր՝ Յ. Արսլանեան. Բաժանորդագրութիւն, Տարեկան Շիլին 12: Հասցէ.

SPHINX. Journal Politique Arménien.

7. Rue Cléopatra, Alexandrie (Egypte):

26. ԱՐԱՔՍ. Անկախ Հայաթիւթ. կը Հրատարակուի առայժմ պարբերաբար, փոստով կը դրուի 50 թիւը եղիպոսս՝ 30 Ե. Դ., Արտասահման՝ 7 Շիլին: Հասցէ.

ARAX Journal Arménien. 7. Rue Cléopatra, Alexandrie (Egypte):

27. ԳՐՈՈՆԳ. Շարաթաթիւթ. Աղգային, Քաղաքական, Հասարակական, կը հրատարակուի ամէն Ուրբաթ. Խմբագիր՝ Գառնիկ Գէորգեան. Տարեկան Բաժնեկին 1.50 Տոլար: Հասցէ.

GROONG. Armenian Weekly.

232 So. 60th Street. Phila. Pa. (U. S. A.):

28. ԱՐԱԿԱՅ. Գրական, Գեղարուեստական և Գիտական Կիսամսեայ Հանդէս. Տպագրիչ - Հրատարակիչ՝ Յովհ. Պօղոսեան: Տարեկան Բաժնեկին՝ Արտասահմանի համար 35 Ֆրանք: Հասցէ.

ARAKAZ Revue Arménien bi-mensuelle.

33. Rue Pixérécourt. Paris (20e) France:

29. ՀԱՅ ԿԻՆ. Կիսամսեայ Հանդէս, Տէր և Տնօրէնուհի՝ Հայկանուշ Մանք. Տարեկան Բաժնեկին Արտասահմանի համար 75 Ֆրանք: Հասցէ.

HAI GUINE. B. P. 192. Péra, Constantinople (Turquie):

30. ԿԱՎՐՈՇ Երգիծաթիւթ. Խմբագիր-Տնօրէն՝ Երուանդ Թօլայեան. Տարեկան Բաժնեկին՝ 20 Շիլին: Հասցէ.

Journal GAVROCHE 233. Faub. St. Martin. Paris (10e) France:

31. ԵՈՒՍԱՔԵՐ. Քաղաքական, Գրական. Հասարակական Օրաթիւթ. Տարեկան Բաժնեկին՝ 40 Շիլին: Հասցէ.

HOUSSAPER. Rue Maghrabi. 27. (R. P. 868) Cairo (Egypte):

32. ՄԻՈՒԻՈՒՆ. Պաշտօնաթիւթ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան, Գահիրէ (Եղիպոսս). Տարեկան, Եղիպոսսէն դուրս 5 Շիլին. Ամերիկայի համար 1 Տոլար: Հասցէ.

MIOUTIOUN. Organe de l'Union Générale Arménienne,
B. P. 1079. Le Caire (Egypte):

33. ՀԱՅ-ՎԱՐՋԱՐԱՆ. Մանկավարժական Ամսագիր. Խմբագրական կազմ՝ Գ. Թադևորեան, Հ. Շէմս, Բ. Թաշեան. Բաժնեկին Տարեկան 10 թիւի համար, 6 Շիլին: Հասցէ.

Rédaction HAY VARJARAN, École Arménienne,
Rue Abou-Dardar, Alexandrie (Egypte):

34. ՀԱՅՈՍՏԱՆԻ ԿՈՇՆԱԿ. Շարաթաթիւթ, Նիւ Եորք. Տարեկան Բաժնեկին 5 Տոլար: Հասցէ.

The GOTCHNAG. 331 Fourth Avenue, New York City (U. S. A.):

